

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Blaž Lenarčič

POMEN LOKALNIH UGODNOSTI ZA USPEŠEN PREHOD IZ FORDISTIČNEGA V
POSTFORDISTIČNO MESTO: PRIMERI MEST V ZDA

Magistrsko delo

Mentor: doc. dr. Marjan Hočevar

Ljubljana, 2004

KAZALO:

<i>Seznam slik</i>	5
<i>Seznam tabel</i>	5
1 UVOD	6
1.2 HIPOTEZE IN METODE ZA NJIHOVO PREVERJANJE.....	11
2 TEORIJE O EKONOMSKIH LOKACIJAH	14
2.1 Neoklasični pristop.....	17
2.2 Behavioristični pristop.....	18
2.3 Strukturalistični pristop.....	19
2.4 Geografija nove ekonomije.....	20
3 ZGODOVINSKO OZADJE DRUŽBENO-PROSTORSKE MOBILNOSTI KOT PRILOŽNOSTI ZA POSAMEZNIKOVO NAPREDOVANJE	22
3.1 Poselitev in korenine kulturne ZDA.....	23
3.2 Geografija ekonomskih priložnosti	26
4 KLASIČNO INDUSTRIJSKO MESTO 19. STOLETJA	35
4.1 INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA IN EKONOMSKA LOKACIJA.....	35
4.1.2 Urbani kraji zaznamovani z industrijsko revolucijo in kapitalizmom 19. stoletja....	36
4.1.3 Lokalne ugodnosti v industrijskem obdobju.....	42
5 FORDISTIČNO MESTO 20. STOLETJA	43
5.1 FORDIZEM.....	43
5.2 FORDISTIČNO MESTO.....	49
5.2.1 Nostalglični in decentralistični oz. modernistični model mest: vrtno in sončno mesto.....	49
5.2.2 Mesto kot rastoči stroj.....	53
5.3 ZATON FORDIZMA.....	55
5.3.1 Zaton centralnih mestnih predelov in deurbanizacija ekonomskih akterjev.....	56
5.3.2 Lokalne ugodnosti v fordizmu.....	62

6 GEOGRAFSKA LOGIKA POSTFORDIZMA	63
6.1 POSTFORDIZEM.....	63
6.1.2 Družbeno-prostorski fenomeni posfordizma in postmodernizma.....	64
6.2 NOVI URBANI DEJAVNIKI.....	71
6.2.1 Visoko tehnološka industrija.....	72
6.2.2 Proces globalizacije.....	73
6.2.3 Nova ekonomija.....	75
6.2.4 Delavci s posebnimi znanji.....	82
6.3 NOVI URBANI DEJAVNIKI IN PROSTOR.....	88
6.3.1 Regionalna in industrijska politika ZDA.....	88
6.3.2 Spodkopavanje suverenosti države kot posledica večanja pomena mest.....	92
6.3.3 Okolja inovacij.....	93
7 LOKALNE UGODNOSTI V POSTFORDIZMU	97
7.1 LOKALNE UGODNOSTI FORDIZMA Vs. POSTFORDIZMA.....	100
7.2 VRSTE LOKALNIH UGODNOSTI.....	102
7.2.1 Lokalne ugodnosti s področja kakovosti naravnega okolja.....	102
7.2.2 Lokalne ugodnosti s področja rekreacije na prostem.....	103
7.2.3 Lokalne ugodnosti s področja družbeno-kulturne raznovrstnosti.....	104
7.2.4 Lokalne ugodnosti s področja nočnega življenja in kulturnega dogajanja.....	111
7.2.5 Lokalne ugodnosti s področja bližine izobraževalnih institucij.....	114
7.2.6 Lokalne ugodnosti s področja ugodnih prometnih povezav in s področja infrastrukture novih komunikacijskih tehnologij.....	114
8 OŽIVLJANJE CENTRALNIH MESTNIH PREDELOV IN POSTFORDISTIČNO MESTO	116
8.1 POSTMODERNIZEM IN POSTFORDIZEM V MESTIH.....	118
8.1.1 Nove značilnosti reflektivnih urbanih krajev (prizorišč).....	119
8.1.2 Z znanjem bogate soseske.....	121
9 SKLEP	124
LITERATURA	127

SEZNAM SLIK

<i>Slika 2.1 : Vrednost lokacije v različnih mestnih predelih.....</i>	<i>15</i>
<i>Slika 6.1 : Časovno-prostorsko krčenje sveta.....</i>	<i>67</i>
<i>Slika 6.2 : Razlika med idealnim tipom fordizma in postfordizma.....</i>	<i>68-70</i>
<i>Slika 6.3 : Razlike med timi tradicionalnih delavcev in timi delavcev s posebnimi znanji..</i>	<i>83</i>
<i>Slika 8.1 : Potek razvoja centralnih mestnih predelov ZDA v obdobju 1950 - 1990.....</i>	<i>118</i>
<i>Slika 8.2 : Razlike med lokalnimi ugodnostmi centralnih mestnih predelov fordistične in postfordistične ekonomije.....</i>	<i>123</i>

SEZNAM TABEL

<i>Tabela 5.1: V odstotkih izražene stopnje ekonomskih rasti v ZDA za obdobje 1960-1985... </i>	<i>46</i>
<i>Tabela 5.2 : Življenjski standard prebivalcev ZDA: povprečni tedenski zaslužki v dolarjih in mediana družinskega prihodka v 1000 USD za obdobje 1950 – 1985 1985.....</i>	<i>47</i>
<i>Tabela 5.3 : Primerjava števila prebivalcev v centralnem mestnem predelu in izven centralnega mestnega predela izbranih mest ZDA za obdobje 1950 - 1999.....</i>	<i>57</i>
<i>Tabela 5.4: Spreminjanje površin namenjenih pisarnam v predmestju in v centralnih mestnih predelih mest v ZDA za obdobje 1986 – 1999 v milijonih kvadratnih čevljev.....</i>	<i>59</i>
<i>Tabela 6.1 : Rast terciarnega sektorja 1800 – 2100.....</i>	<i>76</i>
<i>Tabela 6.2 : Vrstni red metropolitanskih regij ZDA po številu delavcev s posebnimi znanji na milijon prebivalcev</i>	<i>86</i>
<i>Tabela 7.1: Lokalne ugodnosti: podlaga za odločanje o lokaciji visoko tehnoloških podjetij v ZDA razvrščene glede na pomembnost.....</i>	<i>99</i>
<i>Tabela 7.2 : Razmerje med kakovostjo okolja in delavci s posebnimi znanji v mestih ZDA vodilnih na področju visoke tehnologije.....</i>	<i>103</i>
<i>Tabela 7.3 : Razvrstitev tehnoloških inovacij glede na potrebno število let za širjenje med četrtino populacije.....</i>	<i>105</i>
<i>Tabela 7.4 : Primerjava indeksov "tech-pole", "tech-growth" in indeksov družbeno-kulturne raznovrstnost za 50 vodilnih visoko tehnoloških metropolitanskih regij ZDA.....</i>	<i>110</i>
<i>Tabela 7.5 : Razmerje med indeksom "coolness" in delavci s posebnimi znanji v mestih ZDA vodilnih na področju visoke tehnologije.....</i>	<i>113</i>

1 UVOD

*"A million network slaves,
In an Advertising new age,
I don't need a crystal ball to sell ya,
Your children have more brains,
Than your drug infested remains,
California dreaming as the Earth dies screaming."*

(Iron Maiden: Public Enema Number One; 1990)

Prostor predstavlja neizogibno ozadje družbenih odnosov in procesov. Če bi ga popolnoma izločili iz tovrstnih dogajanj, bi prostor kot tak postal *prazna danost* (Mlinar, 1990). Zato smo skozi celotno zgodovino priča procesom oblikovanja prostora in vplivanja nanj z namenom, da bi kar najbolje služil željam in potrebam ljudi. Intenzivnost preoblikovanja prostora se je zaradi pospešene uporabe strojne tehnologije v proizvodnji in v vsakdanjem življenju pričela zelo povečevati v obdobju industrijske revolucije.

Proces industrijske revolucije je poleg pričetka pospešenega širjenja tehničnih inovacij na vsa področja življenja ljudi pomenil tudi vse večje širjenje trga, industrijske proizvodnje in začetek intenzivnega časovno-prostorskega krčenja sveta. V tovrstnih procesih je bil prostor v glavnem razumljen instrumentalno, kar pomeni, da je bil obravnavan kot vir naravnih virov za proizvodnjo in v tem smislu zamenljiv, monoton, pretočen ipd. Družbene spremembe, ki jih je prinesla industrijska revolucija, so naznanile radikalni prelom tedanje družbe s statično naravo tradicionalnih družb, svoj razcvet pa so doživele v obdobju fordizma.

Lansko leto je minilo natanko 100 let, odkar je Henry Ford v Detroitu ustanovil podjetje Ford Motor Company, s pomočjo katerega je želel doseči, da bi avtomobili postali tako vsakdanje prevozno sredstvo, kot je bila v tistem času konjska vprega. Zato je bilo njegovo vodilo pri proizvodnji avtomobilov: privarčevati čas, energijo in denar, obenem pa maksimizirati njihovo prodajo. Da bi dosegel zastavljeni cilj, je leta 1914 Ford v svoji tovarni postavil tekoči trak, ki je omogočal opravljati proizvodnjo avtomobilov na način, kot si ga je zamislil. Z uvedbo tovrstnega načina proizvodnje je Ford napravil veliko več, kot zgolj racionaliziral proizvodnjo. Množična proizvodnja poceni standardiziranih proizvodov je pomenila tudi

množično potrošnjo. Ker se je takšen sistem izkazal za zelo uspešnega, so Fordovemu načelu proizvodnje kmalu pričeli slediti tudi številni drugi proizvajalci. To je pomenilo, da so se morali temu popolnoma nanovo prilagoditi vsi segmenti (množične) kulture, zaradi česar je fordizem, kot oblika družbeno-prostorske modernosti in racionalnosti, postajal vse manj zgolj sistem množične proizvodnje in vse bolj način življenja. V ZDA se je takšna oblika modernosti uveljavila v prvi polovici, v Evropi pa v drugi polovici 20. stoletja in je marsikje še vedno prevladujoč način družbeno-prostorskega delovanja družbe.

Način urbanega življenja v fordizmu je bil v skladu predvsem z življenjskim stilom delovne sile, ki je bila tedaj v večini in so jo predstavljali v glavnem polkvalificirani in kvalificirani delavci. Zaradi tega so tedanja mesta, ki so želela (p)ostati ekonomsko uspešna, z namenom, da bi tovrstno delovno silo privabila v svoje območje, zagotavljala infrastrukturo ter družabne dogodke v skladu z njihovimi preferencami. Tako je kombinacija delovne sile, množične proizvodnje in potrošnje ter revolucije individualne mobilnosti močno zaznamovala organizacijo in obliko mest v fordizmu.

Vse od začetka procesa industrijske revolucije nismo bili priča tako močnemu vplivu tehnologije in z njo povezanimi družbenimi spremembami na celotno organizacijo urbanega prostora kot v današnjem obdobju. Svojevrstne spremembe v družbeno-prostorski organizaciji mest so v obdobju postfordizma prinesle visoke (zlasti telekomunikacijske) tehnologije. Poleg temeljitih sprememb v načinu proizvodnje so tovrstne tehnologije povzročile tudi časovno-prostorsko fleksibilnost vsakdanjega življenja in posledično tudi ekonomske lokacije, ki je z vidika teme, ki jo obravnavam, zelo pomembna.

Fleksibilnost ekonomske lokacije podjetij ustvarjajo nove telekomunikacijske tehnologije s tem, da omogočajo delovanje od kjerkoli in kadarkoli. Tako postajajo tovrstne odločitve vse bolj elastične. S fleksibilnostjo ekonomske lokacije pa je močno povezana tudi geografska logika postfordizma, ki na to področje vnaša pomembne spremembe. Geografsko logiko postfordizma usmerjajo predvsem novi urbani dejavniki, med katere uvrščam visoko tehnološko industrijo ter z njo tesno povezane: proces globalizacije, novo ekonomijo in delavce s posebnimi znanji (*knowledge workers*).

Takšen način razmišljanja o prostoru nas nujno privede do ugotovitev, ki jih je odkril že Lefebvre (2000), in sicer da je prostor vedno močno povezan s prevladujočim načinom

proizvodnje v družbi. To pomeni, da če želimo razumeti določen družbeni prostor, moramo najprej razumeti prevladujoči način proizvodnje v tej družbi.

Po Lefebvru (2000) vsaka družba, kot tudi vsak način proizvodnje, proizvaja svoj lastni prostor¹. Zato ima po njegovem mnenju vsak način proizvodnje svoj lastni prostor in premik od enega načina proizvodnje k drugemu vsebuje tudi premik iz ene vrste prostora v drugi, pri čemer prejšnji prostor služi za izhodišče novemu. V tem smislu je družba v obdobju industrijske revolucije ustvarila prostor, ki je bil sestavljen iz elementov prejšnjega prostora (mesta, ceste, zgradbe ipd.) ter novih pridobitev (tovarne, nova prevozna sredstva, nova delovna sila ipd.). Prostor, ustvarjen v obdobju industrijske revolucije, je bil nadgrajen v obdobju fordizma. Nov način množične standardizirane proizvodnje in množične potrošnje je ustvaril specifični prostor, ki je s svojimi elementi pripeljal fordizem do razcveta. Prava "prostorska revolucija" pa se je zgodila v obdobju postfordizma, ko sta kapitalizem in neokapitalizem v kombinaciji z novimi telekomunikacijskimi tehnologijami proizvedla "abstraktni" prostor, ki ga Castells (2001; 1996 in 1989) imenuje prostor tokov (*space of flows*).

Za razliko od predhodnih današnje oblike družbe poleg fizičnega prostora (*place*) sestavljajo tudi tokovi (*flows*) informacij, kapitala, organiziranih interakcij, podob, glasov in simbolov. Ti tokovi niso zgolj elementi družbene organizacije, ampak so v večini izrazi procesov, ki prevladujejo v današnji ekonomiji, političnem in simbolnem življenju itd. Zato v postfordizmu predstavlja medsebojno prepletanje prostora krajev (*space of places*) in prostora tokov eno izmed pomembnejših značilnosti družbenega delovanja. Sedaj namreč ljudje živimo in delujemo v prostoru krajev, delujemo pa tudi v prostoru tokov. Takšno medsebojno prepletanje prostora krajev in prostora tokov obstaja tudi v delovanju novih urbanih dejavnikov. Ti dejavniki po eni strani omogočajo oziroma ustvarjajo prostor tokov (visoke tehnologije in delavci s posebnimi znanji) ter ga prostorsko širijo (globalizacija), po drugi strani pa ta prostor predstavlja središče njihovega delovanja (delavci s posebnimi znanji in nova ekonomija) in pospešuje proces globalizacije. Takšna logika prepletanja prostora tokov in novih urbanih dejavnikov se odraža predvsem v specifični družbeno-časovno-prostorski strukturi mest, ki predstavlja eno izmed pomembnejših značilnosti obdobja postfordizma.

¹ Lefebvre (2000) se poleg s fizičnim prostorom ukvarja tudi z abstraktnimi prostori, ki pa me v tem delu ne bodo zanimali.

Z vidika teme, s katero se ukvarjam, je za proučevanje najbolj ilustrativen urbani prostor ZDA. V ZDA se je namreč razvil, razcvetel in zatonil fordistični sistem množične standardizirane proizvodnje. V tem prostoru se je pričel razvijati tudi postfordistični sistem fleksibilne proizvodnje, ki vodi k vrsti različnih sprememb, ki jih obravnavam kot temeljne preobrazbe družbenih struktur in medsebojnih odnosov v družbi.

Intenzivna razvojna dinamika fordističnega in postfordističnega sistema je med drugim rezultat tudi tako imenovane "boom" mentalitete, ki je med Američani globoko zakoreninjena že od samega začetka priseljevanja Evropejcev. "Boom" mentaliteta s svojo močno željo po hitrem ekonomskem in družbenem napredovanju žene posameznike k različnim družbeno-kulturnim vzorcem obnašanja. Zato postanejo določeni kraji v takšni vrsti mentalitete začasno *vrtišče* (Simmel, 2000) oziroma priložnost za ekonomsko in družbeno napredovanje posameznikov, kar pusti v prostoru velike posledice.

V zadnjih desetletjih 20. stoletja v ZDA predstavlja eno izmed glavnih "boom" aktivnosti visoko tehnološka industrija ter z njo povezani proizvodi in storitve, ki imajo med vsemi gospodarskimi dejavnostmi najhitrejšo rast in so v obdobju med 1979-1999 skoraj podvojile delež industrijskega proizvoda ZDA. Proizvodi visoko tehnoloških industrij (nove tehnologije) so med drugim povzročili tudi povečanje intenzivnosti procesa globalizacije, ki je v veliki meri prispeval k pojavu nove ekonomije. Gonilno silo visoko tehnološke industrije in nove ekonomije predstavljajo delavci s posebnimi znanji, zaradi česar ekonomski uspeh mest, ki ga v obdobju postfordizma predstavlja visoko tehnološka industrija, v veliki meri temelji na zmožnostih privabljanja, zadržanja in na učinkoviti zaposlitvi tovrstnih delavcev.

V nalogi nakazujem temeljne dimenzije dejavnikov, ki vplivajo na ekonomsko lokacijo v postfordizmu. Centralni dejavnik ekonomske lokacije postfordizma, ki ga skušam opredeliti z več vidikov, v nalogi predstavljajo lokalne ugodnosti (*amenities*). S pojmom lokalne ugodnosti in z avtorjem Richardom Florido, ki je s tega področja raziskovanja objavil številna dela, me je seznanil dr. Zdravko Mlinar, s katerim sem imel možnost sodelovati pri njegovih projektih. Razkril mi je pomen lokalnih ugodnosti za bivalno okolje nasploh in še posebej v obdobju globalizacije in informatizacije. To sodelovanje je vplivalo tudi na smer mojega nadaljnjega razvijanja pomena lokalnih ugodnosti, ki ga predstavljam v tem delu, za kar se dr. Zdravku Mlinarju iskreno zahvaljujem.

Lokalne ugodnosti opredeljujem kot lastnosti določenega kraja, po katerih se ta kraj razlikuje od ostalih, obenem pa mu dajejo posebno, bodisi instrumentalno bodisi reflektivno vrednost v očeh določene populacije ljudi. Lokalne ugodnosti so lahko proizvod narave (na primer podnebje) ali družbe oziroma kulture (na primer ugodne prometne povezave). Skratka, lokalne ugodnosti spreminjajo neosebni prostor v kraj. Kraje, ki vsebujejo lokalne ugodnosti, enačim s Hočevarjevim (2000) konceptom reflektivnih urbanih krajev oziroma prizorišč, s katerimi pojmuje celoto funkcijskih, simbolno-pomenskih, formalno-oblikovnih razsežnosti performativnega delovanja ter določen način družbene (re)produkcije prostorov v mestu. Hočevar (2000) namreč definira v najširšem smislu prizorišče kot vsak odprt ali zaprt javni mestni prostor (trg, ulica, dvorišče, lokal, restavracija ipd.) ter zasebni prostor s pretežno javnim dostopom oziroma pristopom in kot vsakršno obliko prostorske situacijske postavitve na kateremkoli območju v mestu, ki ima v različnih kontekstih minimalne občasne ali trajnejše lastnosti krajevnosti.

Ena izmed pomembnejših razlik med lokalnimi ugodnostmi fordizma in postfordizma se kaže v dojetju prostora. V fordizmu je imel prostor zgolj instrumentalni pomen, in sicer je bil vir surovega materiala za proizvodnjo. V postfordizmu, kjer so postali delavci s posebnimi znanji gonilna sila nove ekonomije, pa sta zaradi njihovih preferenc postali najpomembnejši merili vrednosti prostora kakovost in družbeno-kulturna vsebina posameznih krajev. To je povzročilo tudi premik od zgolj instrumentalnega k bolj reflektivnemu dojetju prostora oziroma krajev, ki ga opredeljujejo različnost, nezamenljivost, razgibanost, dogodkovnost, izraznost ipd.

Nove telekomunikacijske tehnologije ustvarjajo nove pogoje, v katerih deluje današnja družba. V glavnem gre za vsesplošno fleksibilnost družbenega delovanja v vsakdanjem življenju, kjer zavzemata najpomembnejše področje časovno-prostorsko krčenje sveta in lokacijska fleksibilnost. Nekateri avtorji (Toffler, 1981 in Dertouzos, 1997)² lokacijsko fleksibilnost razumejo kot konec razdalj (*death of distance*), kar pomeni, da fizični prostor oziroma lokacija vse bolj izgubljata na pomenu. Vendar pa novi urbani dejavniki, ki težijo k prostorsko razpršenemu delovanju, dejansko ne eliminirajo pomembnosti geografije, saj s tem, ko nove telekomunikacijske tehnologije omogočajo delovanje od koderkoli in kadarkoli, postajajo odločitve o ekonomski lokaciji zgolj bolj elastične, ne pa tudi popolnoma

² Podobne domocentrične ideje zasledimo tudi v delu Frances Cairncross (1997) "The Death of Distance: How the communications revolution will change our lives", Boston, MA: Harvard Business School Press.

nepomembne. Poleg tega je na podlagi preferenc delavcev s posebnimi znanji vsebina fizičnih krajev v postfordizmu vedno pomembnejša. To ohranja tudi pomembnost lokacije, medtem ko zgolj *koncentrirana dostopna raznovrstnost* (Hočevar, 2000) v prostoru, ki je bila značilnost fordizma, ni več najpomembnejši dejavnik izbire bivalne in delovne lokacije posameznikov.

Delavci s posebnimi znanji, kot najpomembnejši dejavnik nove ekonomije, pri izbiri kraja za delo in bivanje sledijo lastnim ekonomskim interesom, zlasti pa življenjskemu stilu, ki ga živijo. Pri tem tovrstni delavci tehtajo med lastnimi ekonomskimi interesi in merili kakovosti bivanja, pri čemer jim zavedanje, da imajo veliko priložnosti za delo, daje tudi veliko možnost izbire med različnimi mesti in metropolitanskimi regijami.

Na takšni podlagi so mesta in regije, ki želijo (p)ostati ekonomsko močni, pričeli gledati na vsebino lastnega okolja kot na vir ekonomske tekmovalnosti. Zato predstavlja glavno skrb današnjih mest način, kako privabiti delavce s posebnimi znanji in z njimi tudi visoko tehnološka podjetja, ki so se pripravljena preseliti iz tradicionalnih ekonomskih centrov (*footloose companies*). S tem namenom mesta in metropolitanske regije razvijajo lokalne ugodnosti, ki so najbolj privlačne za tovrstno delovno silo in tako temeljito spreminjajo svoje okolje, obenem pa doživljajo strukturno preobrazbo iz fordističnih v postfordistična mesta.

1.2 HIPOTEZE IN METODE ZA NJIHOVO PREVERJANJE

Glavni cilj naloge je teoretska konstrukcija poglobitnih tipskih značilnosti lokalnih ugodnosti v postfordizmu s poudarkom na družbeno-prostorskem okviru ZDA.

Za doseg zastavljenega cilja uporabljam kombinirano raziskovalno metodo, ki izhaja iz naslednjih metodoloških usmeritev:

a) Kvalitativna analiza teorij o ekonomski lokaciji in ugotovitev njihove primernosti za pojasnjevanje ekonomske lokacije v postfordizmu, ter kvalitativno proučevanje kulturno-zgodovinskega ozadja urbanizacije ZDA.

b) S tem pripravljam podlago za preverjanje prvega dela prve hipoteze, ki se glasi:

V fordističnem obdobju množične proizvodnje je bilo za doseganje ekonomskega uspeha določenega mesta dovolj, da je pred drugimi mesti zagotovilo lokalne ugodnosti s področja:

- transportne povezave,

- *energetskih virov,*
- *osnovne urbane infrastrukture,*
- *ponudbe množičnih pasivnih dogodkov visoke kulture (galerije, koncerti klasične glasbe, opera ...) (Florida; 2000a).*

Ta del hipoteze preverjam s pomočjo opisne metode, kvalitativne analize virov, sekundarne kvantitativne analize in metode logičnega odkrivanja vzrokov ter posledic. S tem vzpostavljam referenčni okvir v katerem pride do izraza pomembnost, ki so jo imele lokalne ugodnosti pri ekonomski lokaciji ter vplivu na urbane kraje v industrijskem in fordističnem obdobju.

c) Drugi del prve hipoteze se glasi:

V obdobju nove ekonomije, katere najpomembnejši dejavnik so delavci s posebnimi znanji (ki imajo dolge delovne urnike, lahko izbirajo med veliko ponudbami za svojo zaposlitev in nastanitev, svoj prosti čas želijo preživeti kakovostno, obenem pa tudi živeti v kakovostnem okolju), pa mora mesto, da lahko uspešno tekmuje na ekonomskem področju, privabiti tovrstne delavce v svoje okolje na drugačen način in sicer jim mora zagotoviti lokalne ugodnosti, med katere sodijo zlasti:

- *višja kakovost urbanega okolja in bližina narave,*
- *dostop do široke palete aktivnosti, ki se odvijajo na prostem,*
- *aktivno kulturno dogajanje (koncerti popularne glasbe, ulična gledališča...),*
- *nočne aktivnosti,*
- *dostop do vseh omenjenih aktivnosti ob vsakem času (24/7),*
- *bližina kakovostnih izobraževalnih ustanov,*
- *raznovrstnost na čim več področjih vsakdanjega življenja.*

Za preverjanje tega dela hipoteze uporabljam kvalitativno analizo virov s pomočjo katere najprej postavljam tipologijo novih urbanih akterjev v postfordizmu, nato pa z uporabo sekundarne analize kvantitativnih podatkov postavljam tipologijo lokalnih ugodnosti postfordizma.

d) Ostali dve hipotezi se glasita:

S tem ko mesta zagotavljajo tovrstne lokalne ugodnosti, s katerimi privabljajo delavce s posebnimi znanji, prehajajo iz fordističnih v postfordistična mesta.

Zagotavljanje lokalnih ugodnosti je tudi eden izmed načinov revitalizacije centralnih mestnih predelov.

Za preverjanje teh dveh hipotez uporabljam kvalitativno analizo, ter s pomočjo metode logičnega odkrivanja vzrokov in posledic induktivno izločam temeljne koncepte, ki so nujni za njuno preverjanje.

315TEORIJE O EKONOMSKIH LOKACIJAH

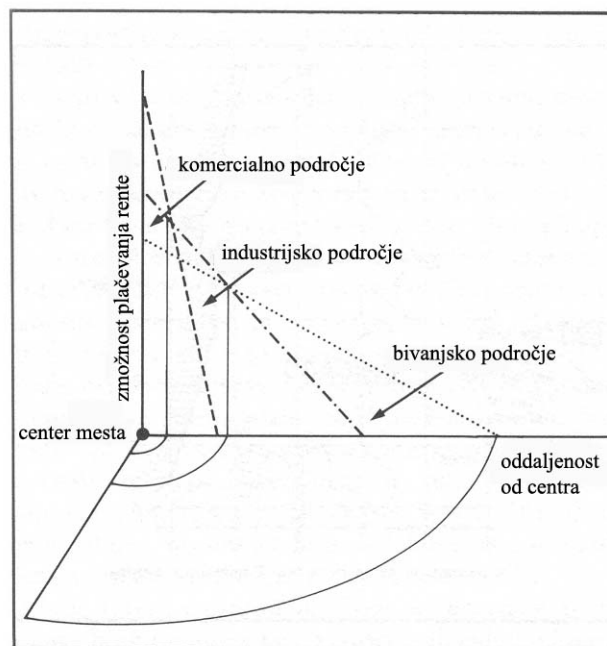
*"The future's in the air,
I can feel it everywhere,
Blowing with the winds of change."*

(Scorpions: Wind of Change; 1990)

Teorije o ekonomskih lokacijah, na primer čikaška šola urbane sociologije, so tradicionalno poudarjale dostopnost do proizvodnih faktorjev in transportne stroške, kot ključne elemente, ki se odsevajo v vrednosti določene lokacije znotraj mesta. Na podoben način poizkuša pojasniti prostorski vzorec urbanizacije Christallerjeva teorija centralnih prostorov. Po tej teoriji je vzorec urbanizacije najbolj razumljen s pomočjo centralnega prostora in njegovega tržnega območja. Centralni prostor je specializiran za prodajo različnih dobrin in storitev, tržni prostor pa predstavlja območje urbanega naselja, preko katerega potujejo potrošniki do centralnega prostora, ki je del hierarhije vseh centralnih prostorov. Centralni prostor manjšega tržnega območja šteje kot podsistem drugega večjega centralnega prostora. Hierarhija centralnih prostorov pa je definirana z njihovimi funkcijami, kot so število, cene ter vrsta dobrin in storitev.

Tovrstne teorije temeljijo na predpostavki, da je najbolj zaželena ekonomska lokacija center urbanega območja, ker ponuja dostop do celotnega trga določenega urbanega kraja. Na tak način postane center urbanega področja žarišče, okrog katerega se oblikujejo vzorci namembnosti celotnega prostora v njegovi bližini. V tej točki je vrednost lokacije najvišja, zmanjšuje pa se z oddaljenostjo od mestnega centra (slika 2.1).

Slika 2.1 : Vrednost lokacije v različnih mestnih predelih

Vir: Chapman in Walker, 1991.

Pomemben dejavnik pri izbiri ekonomske lokacije je v vseh teorijah predstavljala tudi dostopnost do proizvodnih faktorjev. Iz tega je razvidno, da je dostopnost v najširšem smislu že od nekdaj igrala ključno vlogo pri izbiri lokacije ekonomskih subjektov. V zadnjem času pa smo na tem področju pričali pojavu novih trendov. Zaradi intenzivnega procesa časovno-prostorskega krčenja sveta v obdobju postfordizma ne gre več za *absolutne distance* (Mlinar, 1994), ki so izražene v kilometrih, ampak za relativne, ki jih opredeljujejo čas, stroški in posameznikovo individualno dožemanje razdalj.

Oviro, ki jo prostor predstavlja pri povezovanju ljudi, označujemo z izrazom *upor prostora* (Mlinar, 1994) in je izražena v stroških in času, ki sta potrebna za premagovanje določene geografske razdalje. V današnjem času, ko smo pričali hitri širitvi telekomunikacijskih naprav, s pomočjo katerih prehajamo iz prostora krajev v prostor tokov (Castells, 2001; 1996 in 1989), predstavlja *upor prostora* pri lociranju ekonomskih subjektov vse manjšo oviro. Kljub temu ostaja kraj v novi ekonomiji ključnega pomena, saj zagotavlja prednosti, s pomočjo katerih je možno ustvarjati, privabljati in obdržati delavce s posebnimi znanji.

Zaradi tovrstnih družbenih in prostorskih sprememb se investitorji pri iskanju lokacije za namestitve visoko tehnološke industrije ne ozirajo več na tradicionalne dejavnike, kot so

stroški (transporta, delovne sile ipd.), ampak so lokacije izbrane na podlagi širokega spektra dejavnikov lokalnih ugodnosti, ki se nanašajo na splošno infrastrukturo in okolje.

Med pomembnejše dejavnike, ki vplivajo na uporabo prostora in na lokacijo ekonomskih aktivnosti, nedvomno sodijo tudi dejavniki proizvodnje. Tradicionalno so akademski raziskovalci posvečali pozornost samo trem dejavnikom proizvodnje (Healey in Ilbery, 1992; Chapman in Walker, 1991): zemlji, delu in kapitalu. Zgodnji teoretiki ekonomske lokacije so izmed teh treh tradicionalnih dejavnikov proizvodnje obravnavali zgolj zemljo, kar pomeni, da sta bila delo in kapital obravnavana kot manj pomembna dejavnika ekonomske lokacije. V zadnjem času pa se zemlji, delu in kapitalu vse pogosteje pridružujeta tudi podjetništvo in tehnologija (Healey in Ilbery, 1992). Zaradi teh sprememb v obravnavanju proizvodnih dejavnikov ekonomske lokacije se pomembnost tovrstnih dejavnikov spreminja v prostoru in času. To pomeni, da če hočemo razumeti evolucijo ekonomske "pokrajine", moramo nujno razumeti tudi ekonomske procese določenega obdobja in obratno.

Pri proučevanju ekonomskih lokacij prihaja do pomembnih sprememb, ki so odraz sprememb načina proizvodnje. V tem smislu je bila teorija ekonomske lokacije, oblikovana s strani ekonomistov na začetku prejšnjega stoletja, zaradi poudarka na posamezni tovarni kot objektu proučevanja, najprimernejša za analize lokacij težke industrije (Chapman in Walker, 1991). Danes v drugačnem tipu ekonomije, pa bi bila takšna teorija v veliki večini primerov neuporabna.

Bistvo teorij o ekonomskih lokacijah je predpostavka, da proizvajalci manipulirajo z vsemi pomembnimi spremenljivkami z namenom poiskati optimalno ekonomsko lokacijo. Gre namreč za dolgoročno investicijo in zaradi tega je potrebno predvidevati tudi prihodnost. Tako se pri tradicionalnem odločanju o ekonomski lokaciji predpostavlja, da je posameznik, ki sprejema odločitve, ekonomsko racionalen (*homo economicus*) in ima za cilj maksimizacijo profita. Takšno ravnanje zahteva od posameznika popolno znanje in veliko koristnih informacij, povezanih z njegovimi poslovnimi odločitvami.

Tradicionalne študije ekonomske geografije so bile idiografske narave in so vključevale informacije o ekonomski proizvodnji in trgovini med različnimi deli sveta. Teoretiki so izpostavljali zgolj regijske razlike, medtem ko so bile podobnosti med kraji spregledane, poleg tega so odkrite vzorce ekonomskih aktivnosti navadno razlagali s pomočjo fizičnega

okolja. Raziskovalci so se v večini primerov osredotočili na to, kako je bil ekonomski fenomen lociran, ne pa tudi zakaj. Zato jim ni uspelo posploševati in posledično tudi prispevati k učinkoviti teoriji, ki bi pojasnila vzroke za izbiro določenih ekonomskih lokacij.

Idiografske študije in okoljski determinizem so kmalu postali predmet kritikov (Healey in Ilbery, 1992), ki so spodbujali zlasti fragmentiranje ekonomske geografije. To je povzročilo, da so raziskovalci postajali specialisti za določeno regijo ali proizvode. Takšen kriticizem teorije ekonomske lokacije je pomenil premik od idiografskih k nomotetičnim študijam in s tem tudi premik od preprostih opisov lokacijskih vzorcev k identifikaciji procesov, ki ustvarjajo tovrstne vzorce. Iz tega izhodišča se je nato razvilo nekaj pomembnih pristopov proučevanja ekonomskih lokacij, in ti so bistveno pripomogli k boljšemu razumevanju favoriziranja določene lokacije.

2.1 Neoklasični pristop

Skupaj z razvijanjem posplošitev in načel ekonomske geografije so ekonomisti in geografi iskali tudi pravilnosti v vzorcih ekonomskih aktivnosti v prostoru. Svoja razmišljanja so gradili na naslednjih predpostavkah:

- obstaja red, ki se ga da identificirati v materialnem svetu;
 - ljudje se odločajo racionalno na podlagi znanja, s katerim iščejo načine za maksimiziranje profitov;
 - ekonomske aktivnosti potekajo znotraj svobodnega in tekmovalnega ekonomskega sistema.
- Pri raziskovanju so pogosto uporabljali statistično-matematične pristope, na podlagi katerih so odkrili optimalne lokacije, kjer je bil profit maksimiziran in stroški minimizirani.

V delu Teorija industrijske lokacije iz leta 1909 je Alfred Weber prvi razvil splošno teorijo ekonomske lokacije. Njegov model vključuje analizo treh prostorskih dejavnikov, s pomočjo katerih je mogoče poiskati optimalno lokacijo industrijskega objekta z najnižjimi stroški transporta in delovne sile:

- materialni indeks - bistvo optimalnega transporta temelji na stroških razdalje med surovim materialom, tovarno in trgom;
- analiza trga delovne sile – zaželeni so viri poceni delovne sile, ki lahko opravičijo večje transportne razdalje;

- aglomeracija in deglomeracija - aglomeracija pomeni koncentracijo podjetij, ki se zgodi, ko je potreba po določenih storitvah za industrijski kompleks ali delovno silo. Deglomeracija pa se zgodi, ko podjetja zapustijo določeno lokacijo zaradi koncentracije vrste industrije, ki ni primerna zanje, pomanjkanja delovne sile ipd.

Alfred Weber (v Fearon, 2003) je svojo teorijo pričel s predpostavko, da je najboljša ekonomska lokacija tista, kjer so stroški najnižji. Poudarek je dal zlasti transportnim stroškom, ki so vključevali zbiranje materiala na proizvodnem področju in dostavo končnih proizvodov na trg. Za enoto analize je uporabil idealni tip industrije, v katerega pa ni vključil potencialnih učinkov na svoje konkurente, ki jih ima ekonomska lokacija pri prodaji.

Nekatere izmed idealno tipskih predpostavk Alfreda Webra (v Fearon, 2003) so bile:

- inputi so ubikvitetni in na voljo v neomejenih količinah ob fiksnih cenah, ki so neodvisne od lokacije;
- povpraševanje je fiksno in koncentrirano na omejenem številu poznanih lokacij, transport je mogoč kamorkoli in stroški prevoza materiala oziroma izdelkov so proporcionalni s težo in razdaljo;
- proizvajalec lahko proda vse svoje proizvode ne glede na lokacijo in dejanja konkurentov. Upoštevajoč takšne predpostavke je razumljivo, da je lokacija z najnižjimi stroški tudi najboljša lokacija.

Neoklasični pristop k ekonomski geografiji išče razlago na nivoju posameznega industrijskega objekta in na tej podlagi gradi abstraktne modele, v katerih so odločitve resničnega sveta obravnavane kot naknadni dejavniki, zaradi česar je tudi deležen ostrih kritik.

2.2 Behavioristični pristop

Spremembe v realnem svetu in prebuditev iz iluzornih obljub o uporabnosti deduktivnega grajenja modelov ekonomskih lokacij so v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja prispevali k razvoju behaviorističnega pristopa proučevanja ekonomskih lokacij. Vsi dotedanji pristopi so se namreč izkazali za pomanjkljive opise realnosti, tako da se je pozornost raziskovalcev usmerila k bolj induktivnim vzrokom ekonomskih lokacij, na podlagi katerih je bilo mogoče tudi posploševati. Glavni motiv obravnave ekonomskih aktivnosti v behaviorizmu je posameznik. Poudarek pri tem pristopu je na širokem spektru spremenljivk, ki prispevajo k

oblikovanju vzorca ekonomskih aktivnosti, vključujoč posameznikove motive, vrednote, želje, percepcije in mnenja. Na takšen način je behaviorizem vzpostavil povezavo med geografijo, sociologijo in psihologijo.

Behavioristični pristop k proučevanju ekonomske lokacije daje poudarek neoptimalnemu vedenju posameznikov in se na takšen način trudi ustvarjati alternativne teorije "*homo economicus*". Po mnenju behavioristov posamezniki, ki sprejemajo odločitve, v realnosti nimajo vseh znanj in dovolj moči, ki so potrebne za njihovo racionalno ravnanje. V skladu s tem pristopom posamezniki lahko zgolj prevzamejo dejanja, ki se v določenem trenutku zdijo kot najboljša (Healey in Ilbery, 1992).

Behavioristični pristop je pozoren na dva pomembna dejavnika, ki zadevata lokacijo ekonomskih aktivnosti in distribucijo uporabe zemlje. Kot prvo posamezniki, ki sprejemajo odločitve o ekonomski lokaciji, nimajo popolnih informacij ali zmožnosti njihove uporabe. Zaradi tega so zavestne odločitve posameznikov o ekonomski lokaciji pogosto sprejete z vedenjem, da niso optimalne in da profiti ne bodo maksimizirani. In kot drugo behavioristični pristop poudarja kompleksnost odločanja o izbiri ekonomske lokacije, na katero poleg profita na posameznika vpliva tudi vrsta drugih dejavnikov (varnost, samouresničitev ipd.).

S tem da je v teorijo ekonomske lokacije vključil tudi osebne motive podjetnikov, je behaviorizem v veliki meri prispeval k razlagam spreminjanja vzorcev ekonomskih aktivnosti.

2.3 Strukturalistični pristop

Bistvo strukturalističnega pristopa pri proučevanju ekonomske lokacije je interpretacija vzrokov za določeno ekonomsko lokacijo na podlagi katerih se akterji, kot proizvodi določenega ekonomskega sistema (kapitalistični, socialistični ipd.), odločajo. V skladu s to teorijo prostor predstavlja proizvod celotne strukture ekonomskega sistema, v katerem delujejo posamezniki, ki sprejemajo tovrstne odločitve. Zaradi tega strukturalistični pristop (za razliko od behaviorističnega) zavzema bolj holistični pristop (Healey in Ilbery, 1992). V tem smislu se strukturalistične razlage ekonomske lokacije trudijo povezati spreminjajočo se geografijo ekonomskih aktivnosti skupaj z osnovno strukturo družbe in ekonomskimi ter družbenimi odnosi.

Večino dela strukturalistov vključuje razvijanje teorij o naravi ekonomskih procesov in njihovem povezovanju v družbeno superstrukturo. Sama družbena superstruktura je ustanovljena na prevladujočem načinu proizvodnje, ki skozi čas zgradi notranja nasprotja in se zamenja z drugim načinom ekonomske ureditve (na primer prehod iz plemenske ureditve v fevdalno, iz nje v kapitalistično ipd.). Na takšni podlagi strukturalisti poudarjajo, da so odločitve o ekonomski lokaciji specifične v vsakem časovnem obdobju posebej. Ekonomski sistemi se namreč ne vračajo nazaj na isto točko niti znotraj določenega načina proizvodnje, tako da se podjetniki nikoli ne srečujejo z enakimi okoliščinami. Zaradi tega so razlage ekonomskih lokacij časovno in prostorsko specifične. V tem je tudi vzrok, da strukturalisti zavračajo uporabo modelov, ki iščejo posplošitve lokacijskih vzorcev.

2.4 Geografija nove ekonomije

Lokacije podjetij v postfordizmu ne moremo popolnoma pojasniti z nobeno izmed opisanih teorij ekonomske lokacije. Zato lahko navedem trditev Hacklerja (2000), da univerzalna teorija, s katero bi lahko pojasnili lokacije visoko tehnoloških podjetij, (še)ne obstaja. Če hočemo dobiti zadovoljivo pojasnilo, zakaj je določena ekonomska lokacija izbrana, ga moramo zaenkrat sestaviti iz delov različnih teorij ekonomskih lokacij. Kajti celoten razvoj družbe je napredoval in podobno kot teorije, ki so pojasnjevale ekonomske lokacije, v industrijskem obdobju niso bile primerne za pojasnjevanje ekonomskih lokacij v fordističnem obdobju, slednje niso več primerne za pojasnjevanje v postfordističnem obdobju.

Ekonomske lokacije v postfordizmu se resnično ne da pojasniti z nobeno izmed klasičnih teorij. Lahko pa jo pojasnim z različnimi elementi behaviorističnega in strukturalističnega pristopa. S pomočjo elementov behaviorističnega pristopa je mogoče pojasniti lokacijske motive posameznikov, kot je na primer to storil v svoji raziskavi Mugerauer (2000). S tem da upoštevamo spremembe, ki so se zgodile na širših področjih družbenega življenja, pa v skladu s strukturalističnim pristopom umestimo ekonomsko lokacijo v kontekst današnje družbe.

V fordističnem obdobju množične proizvodnje se je ekonomsko tekmovanje med mesti odvijalo na ravni ekonomskega tekmovanja podjetji. Lokacijske odločitve podjetij so poganjale ekonomijo posameznih mest in regij, medtem ko so lokacijske odločitve ljudi pasivno sledile lokacijam podjetij. Postfordistično obdobje nove ekonomije pa je na to področje prineslo pomembne spremembe. V obdobju nove ekonomije se je vrstni red obrnil,

današnji delavci s posebnimi znanji se namreč odločajo o lokaciji svojega bivalnega in delovnega okolja na podlagi lokalnih ugodnosti povezanih z njihovim življenjskim stilom, kamor jim sledijo visoko tehnološka podjetja. To pomeni, da v današnjem obdobju predstavlja prednost ekonomske lokacije sposobnost privabiti in obdržati delavce s posebnimi znanji. Na takšen način je kakovost urbanih krajev in njihove okolice zamenjala poslovne stroške kot najpomembnejše medkrajevne tekmovalne prednosti.

V tem se nahaja tudi vzrok, da večina vodilnih visoko tehnoloških regij predstavlja kraje z visoko stopnjo mobilizacije ekonomskih dejavnikov, s pomočjo katerih pričenjajo nove ekonomske aktivnosti. Tekmovalne prednosti v postfordizmu se zaradi družbenih sprememb premikajo v tista mesta, ki lahko ustvarjajo, privlačijo in obdržijo delavce s posebnimi znanji, kar pa zaradi njihove *"prefinjene potrošnje krajev"* (Kotkin in DeVol, 2001) in izjemne mobilnosti ni enostavno.

3 ZGODOVINSKO OZADJE DRUŽBENO-PROSTORSKE MOBILNOSTI KOT PRILOŽNOSTI ZA POSAMEZNIKOVO NAPREDOVANJE

*"I want shiny cars and dirty money,
Lotsa rock and roll,
I will live in fame and die in flames,
I'm never gettin' old.*

*I wanna be somebody,
Be somebody soon,
I wanna be somebody,
Be somebody too."*

(W.A.S.P: I Wanna be Somebody; 1984)

Časovno obdobje in družbeno-prostorska posebnost sta ključna elementa strukturalističnega pristopa pojasnjevanja ekonomske lokacije. "... "poznati čas" pomeni poznati dinamično razmerje med strukturo in delovanjem" (Kos, 2002: 30). Pri tem pristopu je pomembno, da je naravo določenih urbanih regij mogoče razumeti zgolj z upoštevanjem njihove družbeno-kulturne preteklosti. Pri tovrstnem pojasnjevanju kulturnih vzorcev moramo biti pozorni tudi na to, da se družbe skozi čas razvijajo znotraj različnih kulturnih kontekstov. "...različne družbe in kulture spodbujajo kontrastne prostorske vzorce ekonomskih aktivnosti" (Healey in Ilbery, 1990: 173). To pomeni, da če se spremeni družba, se med drugim spremeni tudi narava njenih ekonomskih aktivnosti. Zaradi tega je naravo določenega ekonomskega sistema mogoče razumeti zgolj znotraj konteksta njegove prostorske in družbene umestitve.

Izkušnje zaradi sprememb, ki jih doživijo določeni kraji, so unikatne in njim lastne ter na svojstven način odsevajo lokalno kulturo, zgodovino, osebnost kraja ter prebivalcev.

Ker mi je strukturalistični pristop pri pojasnjevanju izbire ekonomskih lokacij teoretsko in konceptualno najbližji, se bom opiral nanj. Prepričan sem namreč, da družba ne deluje zgolj na "glavi žebnja", ampak da večji del njenega delovanja izvira iz prostorskega okolja, v katerem imajo gibanje, razdalje, zaznavanje okolja in razlike med posameznimi kraji pomembne vplive na njen značaj. Zato raziskovanje pričenjam z družbeno-kulturno-zgodovinskim pregledom nekaterih značilnosti urbanega prostora ZDA, kar bo brez dvoma prispevalo k boljšemu razumevanju družbenih pojavov, ki so predmet moje obravnave.

Cilj, ki ga želim doseči s tem poglavjem, je pokazati, da je med Američani že od samega začetka priseljevanja globoko zakoreninjena tako imenovana "boom" mentaliteta, ki s svojo močno željo po hitrem ekonomskem in družbenem napredovanju žene posameznike k različnim kulturnim vzorcem obnašanja. V "boom" mentaliteti namreč postanejo določeni kraji začasno *vrtišče* (Simmel, 2000) oziroma priložnost za ekonomsko in družbeno napredovanje posameznikov, kar v prostoru pusti velike posledice.

3.1 Poselitev in korenine kulture ZDA

ZDA nikakor niso zgolj še ena izmed evropskih kultur kajti prvi priseljenci, ki so v večjem številu pripluli v Ameriko, niso bili tipični Evropejci. Večina jih je zapustila Evropo zaradi religioznih in političnih pritiskov, nekateri izmed priseljencev so se hoteli izogniti vojnem, med njimi pa so bili tudi kriminalci, ki jih so jih v novi svet poslale njihove vlade. Takšna struktura prvih priseljencev je bila vzrok, da so posedovali vrednote in prepričanja, ki niso bila skupna tipičnim Evropejcem. V njihovih predstavah je bil stari svet poln nečistosti in zatiranja vseh vrst, medtem ko je novi svet predstavljal čistost in nove priložnosti.

Prva angleška naselbina je nastala v Virginiji kamor so, z namenom da bi našli zlato, prvi priseljenci prispeli leta 1607. Med njimi so bili v glavnem ljudje brez sredstev za življenje, neizobraženi pripadniki nižjih slojev ipd. Kot navaja Tocqueville (1996), so velik del prvih priseljencev predstavljali mladi ljudje iz neurejenih družin, drugi del pa so predstavljali nekdanji služabniki, bankrotirani goljufi, razuzdanci in ljudje, primernejši za ropanje in rušenje kolonije kot pa za njeno utrditev. Za njimi so v naselbino prispeli rokodelci in poljedelci, ki se kljub temu, da so bili bolj mirne narave, v nobenem pogledu niso razlikovali od nižjih slojev tedanje Anglije.

Leta 1620 se je v Angliji na ladjo Mayflower³ vkrcal 101 kalvinist (moški, ženske in otroci), katerih namen je bil ustanovitev naselbine v Ameriki ob reki Hudson. Zaradi vremenskih razmer so bili prisiljeni pristati na pusti obali Nove Anglije kjer so ustanovili mesto Plymouth. Imena Nova Anglija niso izbrali po naključju, ampak so z njim jasno naznanili, da Amerika ne bo postala nova verzija starega sveta, temveč popolnoma nov svet.

³ Več o samem potovanju, seznamu potnikov in ostalih informacijah v zvezi z ladjo Mayflower glej na: www.mayflower.org/

Drugo skupino kalvinistov, ki se je iz Evrope odpravila v novi svet, so sestavljali puritanci, ki so prispeli v Massachusetts leta 1630. Med njimi je bil tudi John Winthrop, ki je pozneje postal prvi guverner kolonije Massachusetts. Znana je njegova ideja o družbi kot o "mestu, postavljenem na hribu" (*a city set upon a hill*), ki naj bi ga postavil skupaj s svojimi somišljeniki. V tem mestu naj bi ljudje skupaj živeli, se veselili, žalovali, trpeli ipd. skratka svojo skupnost bi imeli njeni pripadniki vedno pred očmi (kot mesto na hribu).

Za razliko od večine ostalih priseljencev puritancev ni zanimalo materialno bogastvo. Po njihovem prepričanju je bil temeljni kriterij posameznikovega uspeha ustvarjanje skupnosti, v kateri bi lahko mirno živeli po svojih moralnih in religioznih načelih. Puritanci so kot svoje poslanstvo razumeli to, da morajo v božjem imenu poseliti opuščeno deželo. Prepričani so bili, da so od boga izbrano ljudstvo in zato jim bo njihovo poslanstvo tudi uspelo. V tem smislu so za razlago dogodkov, ki so se jim zgodili, iskali biblične primerjave, vzporednice, zgodbe ipd. ter jih na ta način opravičevali. Prav tako se niso branili uporabe nasilja, ki je za osvojitve novih ozemelj med drugim vključevalo tudi pobijanje Indijancev, saj so verjeli, da s tem izpolnjujejo božjo voljo.

V Evropi so kalvinisti predstavljali religiozno manjšino, ki je nasprotovala rimskokatoliški cerkvi. Verjeli so, da bog nagraduje posameznike, ki trdo delajo⁴, in da se lahko s pomočjo lastnih naporov vsak posameznik premika skozi družbeno-ekonomske razrede⁵. S takšnim naukom je kalvinizem v Evropi 18. stoletja spodbujal ekonomijo in zaradi tega veljal za revolucionarnega.

Eno izmed temeljnih prepričanj kalvinizma predstavlja predpostavka, da je sprememba dobra in da je odgovornost do iniciative glede sprememb odvisna od vsakega posameznika posebej. Tudi ustanovitelji naselbine v Novi Angliji so bili hkrati goreči pripadniki verske sekte in zagreti inovatorji, kar je pomenilo, da so bili ujeti v tesne spono določenih religioznih verovanj, obenem pa tudi prosti vseh političnih predsodkov. Pripadali so namreč angleški religiozni ločini protestantov, ki je zaradi strogih načel dobila ime puritanska. Puritanstvo ni bilo zgolj religiozni nauk, ampak se je v več točkah mešalo z najbolj radikalnimi

⁴ Več o tem glej v Max Weber, 1988.

⁵ Američani še danes zelo neradi uporabljajo nazive ob svojem imenu. Nazivi so po njihovem prepričanju povezani z Evropejci, kjer je bil posameznikov status pogosto pripisan z rojstvom. Američani pa predpostavljajo, da so vsi ljudje enaki glede statusa, oziroma da je vsakemu posamezniku potrebno dati priložnost, da s trdim delom doseže določen status. V ZDA je status namreč zaslužen in temelji na tem, kaj kdo počne.

demokratičnimi in republikanskimi teorijami, zaradi česar je puritance oblast v matični domovini preganjala (Tocqueville, 1996). Ker je tedanja evropska družba žalila njihova stroga načela obenem pa jih tudi preganjala, so puritanci iskali necivilizarano in oddaljeno deželo, kjer bi lahko v miru živeli in na svoj način častili boga.

Iz takšnih idej izvirata dve različni (ne pa tudi nasprotni) težnji, ki ju je mogoče zaslediti tako v nravi kot tudi v zakonih ZDA. "Ljudje zaradi verskega prepričanja žrtvujejo prijatelje, družino in domovino; pričakovali bi, da jih bo prizadevanje za to duhovno dobrino, ki so jo kupili za tako visoko ceno, povsem posrkalo vase. A kljub temu jih vidimo, kako s skoraj enako vnemo iščejo tako materialno bogastvo kot moralne radosti, nebo v drugem svetu, blaginjo in svobodo v tem" (Tocqueville, 1996: 48).

Kolonija naseljencev na obali Nove Anglije, je bila enkratni primer družbe, kjer ni bilo ne revnih ne bogatih ljudi. Med njimi je bilo zelo veliko izobraženih in dobro vzgojenih posameznikov iz vrst premožnejših angleških slojev, s čimer so priseljenci, ki so se ustalili v Novi Angliji, s seboj prinesli prvine reda in moralnosti. Kar jih je najbolj ločevalo od ostalih priseljencev, pa je bil sam cilj njihovega potovanja. Domovine niso zapustili zaradi nuje niti zaradi slabega družbenega položaja ali bogastva, ampak so doma v večini primerov pustili zavidanja vreden družbeni položaj in bogastvo. V novi svet jih je gnala poslušnost, s katero so hoteli prispevati k zmagi določene religiozne ideje. Kalvinisti so bili namreč pripravljeni braniti svoja religiozna prepričanja ne glede na posledice in zaradi takšnih dejanj so jih imeli za verske fanatike.

Na tem mestu moram omeniti tudi Pennsylvanio, ki jo je leta 1682 ustanovil William Penn ter jo razglasil za toleranten kraj, kjer bodo priseljenci (za razliko od puritanskih kolonij) neodvisni od katerekoli cerkve in vlade. Tako je Pennsylvanija že od začetka predstavljala veliko bolj toleranten in posledično tudi bolj družbeno-kulturno raznovrsten kraj kot Nova Anglija. Nedvomno je obljuba Pennsylvanije predstavljala čudovito obljubo Amerike kot kraja, kjer so najvišje vrednote svoboda, tolerantnost in možnost zaslužka. Tako je William Penn veliko prispeval k ekonomski blaginji Amerike, malo pa k njenemu moralnemu in političnemu življenju.⁶

⁶ Znani ljudje iz Pennsylvanie so bili v večini industrijalci in finančni mogotci (dala je samo enega predsednika Jamesa Buchana 1857-61) medtem ko so bile znane osebnosti iz Nove Anglije predvsem državniki in pridigarji.

Sčasoma so prvi priseljenci asimilirali ostale imigrante v belopolto, večinoma angloameriško, protestantsko, moško kulturo. Odgovorni pa so bili tudi za vzpostavitev prvih političnih, družbenih, ustavnih in religijskih institucij nove nacije, preko katerih imajo njihove, zlasti religiozne vrednote⁷ še vedno določen vpliv na ameriško družbo 21. stoletja.

3.2 Geografija ekonomskih priložnosti

Med letoma 1700 in 1800 je bila v svetu fizična in družbena mobilnost ljudi še zelo omejena. V Evropi je takrat večina ljudi živela in umrla v hiši oziroma kraju, kjer so se rodili. Obenem pa Evropa ljudem ni nudila realnih možnosti za beg pred revščino in omejevanjem svobode, zaradi česar tu skoraj ni bilo možnosti za spremembo življenja. Če je bil posameznik rojen reven, je praviloma tudi umrl reven. Z željo da bi zaživel v svetu, kjer so jih čakale politična in religiozna svoboda ter priložnost da bi napredovali v družbeno-ekonomskem smislu, so bili ljudje pripravljeni zapustiti svoje domove in celo tvegati življenja; samo plovbo čez Atlantik je takrat v povprečju preživelo 80% migrantov. In takšna pripravljenost posameznikov na visoko stopnjo tveganja z namenom uresničiti svoje "sanje" je ena izmed osnovnih sestavin ameriške kulture (Weaver, 1997), na katero se veže vrsta mitov v katere ljudje še vedno zelo močno verjamejo.

Ekonomska kultura ZDA ima zelo materialistični značaj. Vzroke tega lahko iščem na dveh koncih. Prvi je ta, da nobena izmed svetovnih religioznih ločin ni razvila teološke doktrine, ki bi bila (tako) zelo praktično usmerjena k totranskemu svetu kakor prav evangeličanski protestantizem, ki je dominantna religija v ZDA. Po drugi strani pa so se morali Američani že od nekdaj trdo boriti za svoj obstoj na družbeni in ekonomski lestvici kajti nenehno so se pojavljali novi priseljenci, ki so bili pripravljeni trdo delati za manj denarja. Vendar to od druge polovice dvajsetega stoletja naprej ne velja več. Podatki raziskav, ki jih navaja Meršol (1994) kažejo, da priseljenci Američanov ne izpodrivajo z delovnih mest, ampak, da zgolj zapolnjujejo "niše" v zaposlitveni strukturi ZDA. Skratka, priseljenci ki so v ZDA pričeli

⁷ Na dolarskem bankovcu je napis "In God We trust", Američani pričakujejo od svojega predsednika, da govore, namenjene državljanom, konča s frazo "God Bless America" ipd. "Bush se pojmuje za 'ponovno rojenega kristjana', ki ga je njegovega malopridnega življenja odrešil sam bog z namenom, kot pravi Bush, da se posveti božjim ciljem. Sestanki kabineta in ostala srečanja se pričnejo z molitvijo; osebje Bele hiše se predaja premorom za branje biblije..." (Higley, John (2003): *Prevlada nasilja: Busheva elita in ameriška demokracija po 11/9/2001. Družboslovne razprave*, let.XIX, št. 42, str.79).

prihajati v drugi polovici dvajsetega stoletja zavzemajo delovna mesta, med katera sodijo predvsem hišniški in poklici v posameznih gospodinjstvih⁸, ki Američanov ne zanimajo ali pa jih nočejo opravljati.

Najbolj cenjen uspeh v ZDA je individualni uspeh, ki temelji na posameznikovem trdem delu. Pomen tovrstnega uspeha je jasno razviden iz institucije "ameriškega junaka", katerega vedno predstavlja posameznik, ki doseže vse svoje uspehe s trdim delom oziroma akcijo (Davey Crockett, Buffalo Bill, Abraham Lincoln, Henry Ford, Superman, Rambo, Spiderman, Bill Gates itd.). Poleg tega pomen individualnega uspeha pride do izraza tudi v političnih kampanjah, v katerih se kandidati skušajo predstaviti kot ljudje, ki so odrasli v revščini in dosegli trenutni visok položaj s trdim delom brez pomoči ostalih⁹.

Mit o tipičnem "ameriškem junaku", ki se je brez pomoči ostalih in iz nič povzpел po družbeni lestvici, ima korenine svojega izvora med drugim tudi v obdobju osvajanja divjega zahoda. Meja med raziskanim in poseljenim področjem ter neraziskano divjino je namreč ustvarila veliko junakov, dogodivščin ipd., ki jih še vedno idealizirano upodabljajo v knjigah, popularnih pesmih in filmih. Tovrstne predstave in upodobitve so (zlasti) lik kavboja povzdignile nad resnično življenje ter ustvarjale podobe življenja, ki jih je sčasoma prevzelo vse ameriško ljudstvo in za njim še ostali svet.

Kavboji so bili možje določenega časa in prostora, njihovo življenjsko vodilo je bil moralni zakon, ki je po eni strani rasel iz trdega življenja mejašev, po drugi strani pa iz družbenih vrednot viktorijanske dobe. Najbolj zanimiv del podobe liku kavboja pa so dodali revolveraši, roparske tolpe in pogumni šerifi, ki so jih lovili¹⁰.

Za razliko od idealiziranih romantičnih podob kavbojev so bili ti v resnici prašni, zgarani delavci, ki so se cvrli na prerijskem soncu med neskončnimi kilometri ježe.

⁸ Po podatkih raziskav, ki jih navaja Meršol (1994) so v osemdesetih letih prejšnjega stoletja priseljenci predstavljali 3% prebivalstva ZDA; 23% izmed njih je opravljalo v posameznih gospodinjstvih hišniške, 15% pa služabniške poklice.

⁹ Tipičen primer ameriškega heroja je nekdanji predsednik ZDA Bill Clinton, ki je odrasel v revni družini, trdo delal, da je zaslužil denar za šolanje, diplomiral iz prava na prestižni univerzi Yale. Zaradi svojih individualnih dosežkov si je pridobil podporo Američanov in bil izvoljen za predsednika. Omeniti pa velja tudi Arnolda Schwarzeneggerja, ki je kot reven avstrijski body-builder prišel v ZDA, se poročil z igralko, tudi sam postal slaven igralec in nazadnje guverner Kalifornije.

¹⁰ Billy The Kid, Apaški Kid, Butch Cassidy, Frank in Jesse James, Wyatt Earp, Wild Bill Hickok itd.

Ne smemo pa pozabiti, da je kot vsak mit tudi mit o kavboju zrasel iz zrna resnice¹¹. Vedno ko Američani pomislijo na kavboja, si predstavljajo osamljenega jezdeca v preriji. Kavboji namreč nikoli niso potovali v skupinah. Bili so možje akcije, samozavestni in neodvisni posamezniki, ki so lahko preživeli vse težave brez pomoči drugih. Kavboj tako postane resnični junak najdrznejših legend svoje dežele, ki se je skupaj z ZDA razvijal dalje. Simbolni kalup tega osamljenega, neustrašnega heroja, katerega vrednote temeljijo na ljubezni do svobode in odporu do vključitve v skupnost, se nadaljuje v različnih filmskih (in ostalih) zgodbah, kot so Rambo, Predator, Spiderman, Superman, Indiana Jones, Tomb Raider, Matrica ipd.

Zaradi takšnih in podobnih zgodb ter legend je bila Amerika v svetovni kulturi simbol, še preden je postala cilj številnih priseljencev. Tudi njena podoba svobodne dežele je bila najprej ustvarjena drugje. "Ameriške sanje so bile rojene v Evropi" (Jasper, 2000: 19). Veliko raziskovalcev in priseljencev je v Ameriki videlo stvari, ki jih tam nikoli ni bilo. Poleg tega pa so (bila) pričakovanja ljudi, povezana z ZDA, zelo visoka, tako da so (bile) prisiljene ustvariti mit o neizčrpnih zakladih. Resnica ZDA je od nekdaj bila in je še vedno takšna: ko se izčrpa en vir bogastva, se zaradi velikosti in pestrosti države vedno hitro pojavi nov vir, ki kot objekt posameznikovih upov in sanj, zamenja prejšnjega.

"Individualizem je prvi jezik, v katerem Američani stremijo k razmišljanju o svojih življenjih, vrednotijo neodvisnost in predvsem samozaupanje" (Bellah et al., 1996: VIII). V Ameriški kulturi se namreč predpostavlja, da se s pomočjo individualizma lahko učinkovito premaga tekmece v zelo tekmovalni družbi, kot je njihova. Moderni individualizem, kot ga poznamo v ZDA, je rezultat bitke proti monarhični in aristokratski avtoriteti, ta je pritiskala na evropske narode, ki so že bili pripravljeni vladati sami sebi, njegov izvor pa sega v medsebojni odnos med biblično in republikansko tradicijo.

Iz biblične tradicije izhaja kalvinistični nauk, ki poudarja moralno samodisciplino in samopomoč. Ta tako imenovani *moralni utilitarianizem* (Bellah, 1996) deluje v pogojih

¹¹ Razcvet ameriškega kavboja je trajal zgolj eno generacijo, in sicer od konca državljanske vojne do sredine osemdesetih let devetnajstega stoletja. Po podatkih Forbisa (1974) je v tem kratkem obdobju gnalo živino čez prerijo vsega skupaj okrog 40.000 kavbojev. Po tem obdobju zaradi neugodnih vremenskih pogojev, slabega gospodarjenja s prerijo in katastrofalno nizkih cen živine govedoreja ni bila več donosen posel. Kljub vsemu pa zgodovinska dejstva ne morejo zamegliti prvinske dramatičnosti in močnega vpliva, ki so ga imeli kavboji na svoje sodobnike in ostale potomce.

razredov: bogate in neodvisne predstavljajo odrasli, medtem ko uboge in odvisne predstavljajo otroci; oboji pa lahko za svoje stanje krivijo ali hvalijo zgolj sami sebe.

Klasični republikanizem pa je obudil podobo aktivnega državljana, ki prispeva k javnemu dobremu. Poleg tega je republikanska tradicija 18. stoletja, bolje poznana kot antifederalizem (proti federaciji in proti urbanosti), povečevala osamljene in neodvisne farmarje¹².

Takšna kompleksna kultura ameriškega individualizma je učinkovito delovala na obmejnem področju raziskane in poseljene dežele, medtem ko v današnji kompleksnejši in odvisni ameriški družbi ni več učinkovita¹³.

Današnjega ameriškega individualizma ne smemo razumeti kot skrb za sebe, temveč v pogledu na svet, ki je sestavljen iz posameznikov. Zaradi tega Američani vidijo tudi trg kot nekaj, kar je sestavljeno iz individualnih izbir, kulturo kot skupek individualnih stvaritev, finančne prihodke kot nagrado za individualni trud ipd. V tem je tudi vzrok, da se Američani radi identificirajo z bogatimi in uspešnimi posamezniki. Na tej podlagi Jasper (2000) upravičeno primerja ameriško dožemanje ekonomije z veliko loterijo. Vsakdo, ki se udeleži te loterije, ima enake možnosti za dobitke kot ostali udeleženci. Kolikor dolgo posameznik tekmuje, tako dolgo ima možnosti, da uresniči "ameriške sanje". V tej loteriji igra vsak kot posameznik, ne v skupini. Na zmago naj ne bi vplivali: spol, rasa ali družbeni razred; vse kar šteje, so samo nepovezani posamezniki, izmed katerih jih bo le nekaj dobilo "glavno nagrado"¹⁴. V tem smislu ekonomija po mnenju Američanov predstavlja pošteno tekmovanje z neenakimi rezultati. Pomembno pri tej igri je, kot opozarja Jasper (2000), da Američani zavračajo prepričanje, da je življenje čista igra sreče. Verjamejo namreč, da lahko povečajo

¹² Avtor deklaracije neodvisnosti Thomas Jefferson, predstavnik republikanskega misleca, se je bal mest in manufaktur, ker bi v družbo prinesli neenakosti in pokvarili moralo svobodnih ljudi.

¹³ Individualizem v ZDA ima posebnost. V obdobjih kriz, naj omenim samo primer 11. 9. 2002, vsi Američani stopijo skupaj z veliko močjo in enotnostjo. Patriotizem v ZDA je namreč zelo pomemben vezni element družbe in ga pogosto označujejo za ameriško civilno religijo. Poleg tega Američani tudi zelo radi pomagajo drugim, zlasti pri tem, kako naj izboljšajo življenje, da bi uresničili svoje življenjske sanje. Tovrstna pomoč se kaže predvsem s poplavami knjig in različnih skupin za samopomoč, kjer se lahko posamezniki s pomočjo animatorjev naučijo, kako doseči karkoli ali postati kdorkoli.

¹⁴ Nacionalna mitologija o "ameriških sanjah" in enakih možnostih za vse se v ZDA podre že pri javnem izobraževanju. Po podatkih Bourdieua in Wacquanta je bilo v enem letu samo v Los Angelesu 25000 otrok iz podrejenih družbenih razredov in etničnih skupin izključenih iz osnovnih šol, zgolj zato, ker v razpadajočih zavodih zanje ni prostora. Poleg tega po njihovih podatkih le eden od desetih mladostnikov iz družin, ki zaslužijo manj kakor 15.000\$ na leto, dospe do univerzitetnega kampusa, v primerjavi s 94% otrok iz družin z letnim dohodkom, ki presega 100.000\$. (Bourdieu, Pierre in Wacquant, Loic (2003): Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgati. V Družboslovne razprave, let. XIX, št. 43)

svoje možnosti "zadetka glavne nagrade" s tem, da dolgo tekmujejo, trdo delajo, se izogibajo socialnim patologijam, menjavajo bivalno in delovno okolje ipd.

Uspehe oziroma neuspehe pri poizkusih izboljšanja svojega ekonomskega in družbenega položaja Američani v glavnem pojasnjujejo z lastnimi napor, ne z družbenimi spremembami, kot so na primer demografske ali ekonomske spremembe. Zaradi tega je fatalizem primeren za ljudi, ki delajo z naravo (kmetje, ribiči ipd.). Njih namreč lahko presenetijo zgolj višje sile (nevihte, požari ipd.), medtem ko je za družbo, kjer je mogoča izbira vrste različnih zaposlitev in karier, potreben občutek, da so pomembne zgolj lastne odločitve posameznikov. V skladu s tem je prevladujoča ekonomska ideja v ZDA *laissez faire* kapitalizem, ki predstavlja prepričanje, da je majhen vpliv vlade na življenje posameznika najboljša oblika vladavine, kar je po Weaverju (1997) logični podaljšek kalvinizma.

Že pregovorne "ameriške sanje"¹⁵, da lahko vsakdo obogati, gotovo vsaj delno izhajajo iz tega, da so bili prvi ameriški priseljenci v začetku večinoma revni in so šele tam obogateli. V tem kontekstu postane jasen tudi smisel nenehnega preseljevanja in iskanja novih priložnosti, s katerim Američani povečujejo možnosti "glavnega zadetka na loteriji".

Brez dvoma je bila Amerika ustvarjen ideal za Evropejce, še preden je bila v celoti raziskana in od takrat naprej je njena realnost popačena. Podoba Amerike je bila ustvarjena na takšen način, da se je popolnoma prilegala sanjam svobode in družbeno-ekonomske mobilnosti, o katerih so najprej sanjali Evropejci in pozneje še ostali Zemljani. Prvi priseljenci so v novem svetu naleteli na vrsto naravnih in človeških ovir in hitro so tudi dojali, da pri osvajanju novega ozemlja ne gre drugače, kot da sami nenehno in zavzeto vlagajo lastni trud. Zato so narava prvih ameriških priseljencev in okoliščine v katerih so začeli graditi svojo družbo, iz njih naredila drzne ljudi. To je med drugim še vedno opazno v načinu, kako se posamezniki ženejo za bogastvom in svojimi sanjami, ne da bi videli meje, ki jih narava postavlja človeškemu prizadevanju. V svojih očeh vidijo tisto, česar še ni, nekaj, česar še nihče ni poskušal. "Vsesplošno vrvenje, ki vlada v ZDA, pogosti obrati sreče, nenadni premiki javnega in zasebnega bogastva, vse skupaj prispeva k temu, da se v dušah ljudi ohranja neke vrste vročični nemir, ki jih čudovito pripravi na vsak napor in jih tako rekoč dviga nad običajno

¹⁵ Na zanimiv način je ameriški mit, da lahko v deželi neomejenih možnosti obogati vsakdo, razkrinkal Michael Moore v svoji knjigi: "Dude, Where's My Country?" (2003).

raven človeštva. Za Američane je celotno življenje kot partija igre, čas revolucije, dan bitke” (Tocqueville, 1996: 401).

Tipičen lov za hitrim bogastvom in s tem možnost uresničitve “ameriških sanj” je v zgodovini ZDA predstavljala kalifornijska zlata mrzlica sredi 19. stoletja. Ko so se pretirano napihnjene novice¹⁶ o zlato v Kaliforniji razširile po celi Ameriki, Evropi in ostalem svetu, so se pričele množične migracije v to še neposeljeno deželo (udeležence zlato mrzlice so imenovali *forty-niners* po letu, ko se je začela dirka za zlato). V Kalifornijo so se valile gruče mladih, drznih in ambicioznih ljudi, ki so imeli na voljo dve poti: ladijska potovanja okrog Južne Amerike, ki so trajala najmanj pet mesecev, in celinsko pot, ki je bila najbolj neposredna, obenem pa tudi najbolj tvegana, saj je potekala čez neraziskan in gorat teritorij. Tiste, ki so preživeli takšna potovanja so v Kaliforniji čakale še večje preizkušnje. “*Boomtowns*” so bila polna kolere in drugih bolezni, ki so se prenašale z umazanijo. Pogost vzrok smrti sta bila tudi prekomerno pitje alkohola in izčrpanost od težkega dela. Pozitivni rezultat zlato mrzlice pa je bil ta, da se je odmaknjen in tuj kalifornijski teritorij spremenil v živahno ter hrupno deželo.

Mit o obljubljeni deželi, kjer lahko vsakdo uresniči svoje sanje, je brez dvoma preživel v ameriški kulturi, kajti Američani še dandanes slepo verjamejo, da živijo v deželi polni priložnosti, kljub temu da sami v večini primerov niso deležni takšnih priložnosti. Razlog za takšno prepričanje je gotovo v tem, da so osebne sanje posameznikov postale kulturni simbol in ideal, kajti ZDA so bile rojene iz sanj in so za marsikoga tudi ostale sen oziroma ideal.

*Kraji*¹⁷, kot sredstvo za ekonomsko in družbeno napredovanje posameznikov

Kot poudarja Jasper (2000), ameriški optimizem izvira iz zaupanja, da posameznik lahko vedno najde novi kraj, ki je zanj pravi (ali vsaj boljši) in kjer lahko začne živeti nanovo. Porajanje takšnega močnega zaupanja v možnost zaživeti nanovo je gotovo rezultat idealiziranih podob obljubljene dežele, “kar dela Američane kot ljudi, tako močno optimistične ni bogastvo dežele, ampak njihova pričakovanja glede bogastva” (Jasper, 2000:

¹⁶ Govorilo se je, da človeku ni bilo potrebno drugega, kot da je zlato pobiral po tleh. Resnica je bila ta, da je velika večina zlatokopov našla toliko zlata, kolikor ga je bilo potrebno za sprotno preživljanje, tako da je bila zlata mrzlica za večino zgolj velika, razburljiva, včasih celo strah zbujajoča pustolovščina in tako izziv podjetnemu moškemu svetu.

¹⁷ “Slovenščina (tako na semantični kot na etimološki ravni) ne razlikuje učinkovito med angleškima pojmom *space* in *place*. Običajno se prvi prevaja kot prostor (splošnejši prostor), drugi pa kot kraj (specifičen, konkreten prostor)...” (Hočevar, 2000: 37).

25). Skozi celotno zgodovino ZDA so prisotne govorice o hitrem zaslužku, zlasti zgodbe o visokih ekonomskih nagradah na rančih, zlatu v rekah, o delovnih mestih v različnih tovarnah ali podjetjih. To je tisto gonilo, ki Američane že od nekdaj vedno znova poganja naprej v drugi kraj, na drugo delovno mesto vsakič v upanju, da bodo tokrat le našli tisto pravo srečo. Debeljak (1991) v zvezi s tem opaža, da zasidranost v tej deželi pomeni neko negativno blokado, ki namiguje na nesposobnost, neodločnost, nezrelost, na pravo nasprotje individualizma. "Biti sam svoj, začeti znova, požgati vse mostove za seboj: mar ni to tista najbolj zapeljiva možnost, ki jo obljublja Amerika v svoji vrhunski mitični razsežnosti?" (Debeljak, 1991: 102).

Vzroki, ki Američane spodbujajo k selitvam, so v glavnem naslednji: izboljšanje ekonomskega in družbenega položaja, samouresničitev in beg pred utesnjenostjo. Zanje namreč pomenita zvestoba kraju in ljudem past, v katero so ujete njihove želje ter sanje o vzponu po družbeni lestvici. "Mobilnost – pripravljenost zapustiti kraje, ki so služili določenemu namenu – je ključ do uspeha, kjer je ta definiran z ekonomskimi ali družbenimi pogoji" (Lewis, 1990: 84). In takšna strast do mobilnosti je pustila vidne sledi v ameriškem urbanem in ruralnem prostoru: bolešno trošenje denarja za nove ceste, nekritično občudovanje zadnjih modelov prevoznih sredstev, zapuščanje krajev, ki so odslužili svojemu namenu, ter graditev novih urbanih krajev. Bistveno pri tem pa je, da nobena izmed teh navad ni nova, vse so globoko zakoreninjene v kolonialni Ameriki in vzorcih vedenja, ki so jih prinesli prvi priseljenci.

Nedvomno so avtomobili zaradi svoje dostopnosti in obljube svobode postali simbol ZDA. "... fordizem je v glavah množice ustvaril nov objekt poželenja" (Gottdiener, 2001).

Vsakdo, ki se sprašuje, kaj avtomobil pomeni Američanom, mora zgolj pogledati njihova imena¹⁸, ki še vedno obljublajo pobeg (Voyager in Explorer) in dogodivščine (Navigator in Venture). Nekatera imena avtomobilov zvenijo nevarno, kot na primer Barracuda in Stingray, nekatera se nanašajo na mejno področje še ne v celoti raziskane dežele, kot sta na primer Maverick in Mustang. Zopet druga imajo prizvok divjega zahoda, kot so Blazer, Caravan, Pioneer, Cherokee ipd. Poleg avtomobilov nosijo podobna sporočila tudi oglasi za njihovo prodajo. Oglasi obljublajo svobodo prostranih cest, vznemirjanje in udobje pri vožnji in nenazadnje ustvarjajo tudi posameznikovo željo, da bi posedoval ta simbol svobode.

¹⁸ Več o tem glej v Jasper, 2000.

Avtomobil je s pomočjo oglaševanja postal element ameriške kulture, ki posamezniku obljublja svobodo in drzne dogodivščine, ko ga "odpelje" iz vsakdanjega življenja.

V ZDA pa niso mobilni zgolj ljudje, ampak tudi podjetja, ki se prav tako selijo in s seboj vzamejo tudi prosta delovna mesta. Mobilne so tudi športne ekipe, znan je primer ekipe ameriškega nogometa iz Clevelanda, ki jo je sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja kupil poslovnež in jo odpeljal na jug ZDA. Med "push" in "pull" dejavniki mobilnosti bogatejših slojev in podjetij v ZDA so tudi različne stopnje in vrste davkov po posameznih zveznih državah. Poleg tega vpliva na mobilnost posameznikov tudi to, da so ugodnosti, ki jih prejemajo brezposelni Američani kratkotrajne in nizke, zato mora posameznik, ki ne najde zaposlitve v svojem kraju, le to poiskati drugje, kar pa za posameznike z nizkimi dohodki ni lahko. Po izračunih Singerja (1994) so povprečni stroški zasebnega transporta v ZDA na delavca od leta 1980 do 1990 porasli za 61,6%, medtem ko so stroški javnega transporta v istem obdobju narasli za 89,3%. Zaradi tega so ljudje, ki ne morejo preseči finančnih ovir povezanih s transportom fizično ujeti v ozko geografsko in ekonomsko področje zaposlitvenih možnosti. Povedano z drugimi besedami, če si posameznik ne more privoščiti poti do dela, potem ne more delati in ostaja v začaranem krogu revščine¹⁹. Zaradi tega je po mnenju Singerja (1994) geografija priložnosti (prostor v katerem je na voljo zaposlitev) neposredno povezana z ugodnimi transportnimi priložnostmi. Kljub temu se po podatkih Weaverja (1997) zaradi ekonomskih priložnosti povprečni Američan v svojem življenju preseli 14-krat, medtem ko se po podatkih Jasperja (2000) tipični Američan seli vsakih pet let in ta doba ostaja enaka skozi celotno zgodovino.

Posebno poglavje v zgodovini urbanizacije ZDA so odigrala tako imenovana *boomtowns*. *Boomtowns* so kot posledica želje po hitrem zaslužku in visoke mobilnosti Američanov predstavljala skupnosti z nenadnim in kratkotrajnim virom služb. Vzrok zanje so bili veliki gradbeni oziroma industrijski projekti ali črpanje naravnih virov. V zgodovini ZDA so takšna mesta predstavljala kraje, kjer so črpali nafto, kopali rudo, gradili železnico ipd.

Ker je šlo v *boomtowns* za kratkotrajno delo, so delavci v želji po hitrem zaslužku tolerirali nemogoče pogoje za življenje. Velika večina prebivalcev tovrstnih mest ni nikoli obogatela in se je po zaključenem delu premaknila v naslednji *boomtown* ter to počela večino svojega življenja.

¹⁹ Več o tem glej v Deka, 2002.

Najbolj znani *boomtowns* v ameriški zgodovini so nastali v obdobju zlate mrzlice sredi 19. stoletja. Vsa rudarska mesta v času kalifornijske zlate mrzlice so zrasla po enakem vzorcu in enako hitro ter na enak način tudi propadla. Bodoče mesto se je rodilo tisti trenutek, ko je zlatokop našel s peskom pomešan zlat prah. Ko so za novico izvedeli ostali zlatokopi, so navalili na tisto področje in pri priči je iz tal pognalo taborišče zlata željnih pustolovcev, ki so potrebovali za življenje marsikaj. Tako je najprej nastala trgovina, ki ji je sledila ostala urbana infrastruktura (prim. mest: Downieville, Sierraville, Placerville, Grass Valley, Sonora itd.). Ko je zlato pošlo, ali pa če so meščani izvedeli za kakšno novo odkritje v drugem kraju, se je mesto hitro izpraznilo in propadlo.

Iz *boomtowns* pa je nastalo tudi nekaj mest, ki so se ohranila vse do danes. Primer takšnega mesta je San Francisco²⁰. Za zlatokope, ki so prispeli z ladjami, je San Francisco predstavljal vrata do nahajališč zlata. Poleg tega je bil za vse zlatokope to kraj, kamor so se šli, potem ko so zbrali dovolj zlata, zabavat. Edinstven značaj San Francisca sta predstavljal zemljepisna lega in neomajna vera v obilico zlata. Zlato se je stekalo iz gora v mesto in San Francisco v tistem času napravilo za najbolj hrupno in živahno mesto Amerike.

Takšna mesta še vedno predstavljajo mikrokozmos ZDA, ker je to dežela priložnosti za vse, privlači tiste, ki želijo izboljšati svoj družbeni in ekonomski položaj ter so vedno znova veseli premika in naslednjega srečnega poizkusa. Skozi večino svoje zgodovine so ZDA predstavljale za ostali svet en sam velik *boomtown*, ki je privabljal mlade ljudi željne bogastva in samouresničitve.

Ena izmed glavnih "boom" aktivnosti v današnjih ZDA je usmerjena v visoko tehnološko industrijo. Sodobne *boomtowns* predstavljajo z lokalnimi ugodnostmi bogati kraji in mesta. V te urbane kraje se na enak način kot njihovi predhodniki selijo mladi, sposobni, izobraženi in visoko mobilni delavci s posebnimi znanji, vendar tokrat ne s tako močno željo po ekonomskem in družbenem napredku, ampak v glavnem z namenom, da bi živeli kakovostno življenje.

²⁰ Podobno se je zgodilo z zlato mrzlico leta 1896 na Aljaski, ki je pripomogla k rasti mesta Seattle. Leta 1901 so odkrili nafto v Teksasu, kar pomeni začetek tovrstne industrije v državi Teksas.

4 KLASIČNO INDUSTRIJSKO MESTO 19. STOLETJA

*"Let's all join forces,
Rule with an iron hand,
And prove to all the world,
Metal rules the land."*

(Judas Priest: Heavy Duty; 1984)

Za boljše razumevanje fordističnega mesta, ki bo predmet obravnave v naslednjem poglavju naloge, je nujno potrebno spoznati spremembe, ki so bile pogojene z industrijsko revolucijo²¹. Ta revolucija je pomenila radikalni prelom tedanje družbe s statično naravo tradicionalnih družb. V splošnem je to pomenilo pretrganje človeških vezi z naravo, ki jo predstavljajo ponavljajoči se cikli agrarne produkcije. Na tej podlagi industrijske družbe opredeljuje s trdom kontroliranja in spreminjanja fizičnega okolja, v katerem se nahajajo, pospešenim širjenjem tehničnih inovacij, razširjajočim svetovnim trgom in začetkom intenzivnega časovno-prostorskega krčenja sveta.

4.1 INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA IN EKONOMSKA LOKACIJA

Na začetku industrijske revolucije so industrijo poganjali energijski viri, med katerimi je prednjačil premog. Ker so ga v tovarnah potrebovali v velikih količinah, so bile prvotne industrijske lokacije pogosto v bližini rudnikov, da so s tem znižali stroške transporta. Takrat se energij, pridobljenih s pomočjo vode in premoga, ni dalo transportirati. To je bil razlog, da se je prebivalstvo do konca 19. stoletja koncentriralo na rudniških in rečnih industrijskih področjih, kar je omogočalo lokacijsko stabilnost tovarn.

²¹ Healey in Ilbery (1990) navajata razlikovanje med različnimi vrstami tehnoloških inovacij, in sicer: inkrementalne inovacije (*incremental innovations*) so relativno enakomerni nadaljevalni procesi, ki vodijo do čvrstih izboljšav na nivoju obstoječih proizvodov, storitev in načinov proizvodnje. V to kategorijo spadajo novi modeli že obstoječih naprav oz. storitev.

Radikalne inovacije (*radical innovations*) se nanašajo na dogodke, ki lahko vodijo podjetja v določen sektor, da napravijo pomembne prilagoditve. Takšen primer je izum televizije ali popolnoma novega materiala v tekstilni industriji.

Tehnološke revolucije vključujejo spremembe, ki vodijo k pojavu vrste novih skupin proizvodov. Poleg tega pa imajo tehnološke revolucije s tem, ko preoblikujejo načine proizvodnje in stroškovne strukture, tudi temeljne učinke na vsa področja človeškega življenja. Primeri so izumi električne energije, železnice, tekočega traku, računalnika itd.

Na takšen način se je ob jezeru Michigan ter med dvema rekama (Chicago River in Calumet River), ki sta preko kanalov povezani z reko Mississippi in Illinois razvijalo mesto Chicago. Vodne povezave so Chicagu omogočile, da je postal stična točka med dolino Mississippija in pokrajino Velikih Jezer ter morjem, kar se je odražalo v hitri rasti in razvoju mesta.

Tradicijo uporabe premoga za pridobivanje energije v proizvodnem procesu je prekinila električna energija. Na prehodu v dvajseto stoletje je bilo elektriko že mogoče transportirati, kar je v prvi vrsti omogočalo večjo lokacijsko fleksibilnost industrijskih objektov. Drugi element, ki je prekinil tradicijo premoga, je bila uporaba zemeljskega plina in nafte. Slednja je skupaj z motorjem na notranje izgorevanje prišla v industrijsko rabo v začetku dvajsetega stoletja.

4.1.2 Urbani kraji, zaznamovani z industrijsko revolucijo in kapitalizmom 19. stoletja

V industrijskem obdobju je predstavljalo pogoj za ekonomski uspeh preziranje in neupoštevanje preteklosti. Preteklost je bila že nekaj dokončanega, zato so ljudje pozdravljali vse, kar je bilo novo (Mumford, 1969). Novosti so namreč pomenile ponoven začetek, ki je odpiral nove možnosti za donosne ekonomske posle. Pomemben del tega obdobja so bile tudi svetovne razstave (prim. Columbian Exposition leta 1893 v Chicagu), s pomočjo katerih je tedanja družba poizkušala utrditi prepričanje ljudi v napredek, medtem ko so se večja mesta utapljala v morju družbenih problemov, povezanih s kapitalistično industrializacijo. "Razstave devetnajstega stoletja so bile utopične sanje, postavljene proti resnični nočni mori neenakega razvoja v mestih (vidnih v kontrastu med velikim uspehom urbanega kapitalizma na eni strani in njegovimi silnimi družbenimi problemi, kot so brezdomeci, revščina in zdravstveni problemi na drugi strani)" (Gottdiener, 2001: 31).

Takšno miselno okolje je omogočilo kapitalizmu, da je v tem obdobju doživel veliko ekspanzijo. Moč kapitalizma je vodila ljudi do tega, da so bili pripravljeni uničiti stare stavbe, igrišča, vrtove, njive, vasi ipd. skratka vse, kar je bilo napoti naraščajočemu mestu in širjenju kapitala. V času hitro razvijajočega se ekonomskega prometa, finančnih koristi ter posledično tudi širjenja mesta ni imela posebnega pomena vloga, ki so jo imeli posamezni reflektivni ali instrumentalni kraji pri ohranjanju in obstanku mesta samega. Nedvomno je bila temeljna sprememba, ki se je pojavila s kapitalizmom in novim sistemom industrijske produkcije, stvaritev dveh družbenih skupin: industrijskih kapitalistov in nekvalificiranih tovarniških

delavcev. Ti dve skupini sta ustvarili temelje nove elite in novega proletariata ter s tem zamenjali stari družbeni red. Kapitalistično podjetništvo oziroma kapitalistični podjetnik predstavljata prastar pojav in sta bila tudi splošno razširjena po svetu. Vendar pa je, kot opozarja Max Weber (1988), samo zahod razvil kapitalizem v obsegu, pomenu, načinih, oblikah in usmeritvah, ki jih pred tem ni bilo nikjer drugje.

Termin "kapital" (*lat. caput* glava) se je po navedbah Bergerja (1986) prvič pojavil v 12. in 13. stoletju in je označeval denarno bogastvo podjetja oziroma trgovca. Tako po njegovem mnenju etimologija termina kapital kaže na nekatere ključne elemente tega fenomena, in sicer da ima korenine v denarju ter da predstavlja poseben način organiziranja produkcije in poslovanja. Med tem ko je bil moderni kapitalizem vzpostavljen med 16. in 18. stoletjem, odločilni napredek pa je naredil v 18. stoletju. To se je, s pomočjo industrijske revolucije, zgodilo najprej v Angliji, kjer sta proizvodnja in potrošnja po 17. stoletju izrabili vse vire za aktivno delovanje. "Kapitalizem se pojavi šele tam, kjer mora podjetnik *tekmovati* z drugim podjetnikom" (Makarovič, 1993: 122). In ker so podjetniki med seboj tekmovali v doseganju kar se da visokih dobičkov, so morali imeti veliko tovarno, trgovino, največjo količino ulitega železa ipd., kajti velikost je postala znamenje uspeha posameznega mesta, kar se je močno poznalo v urbanem planiranju.

Berger (1996) je postavil definicijo kapitalizma, ki ga interpretira kot produkcijo za trg posameznih podjetnikov z namenom ustvarjanja dobička. Pri tem pa moramo biti previdni, kajti "brezobzirno pridobitniško hlastanje sploh ni značilno za kapitalizem, še manj pa je to njegov duh. Kapitalizem naj bi pomenil *omejevanje* ali vsaj racionalno umiranje tega iracionalnega nagona. Vsekakor pa je identitičen s težnjo po zmeraj novem *dobičku* v kontinuiranem racionalnem kapitalističnem podjetju: s težnjo po racionalnosti." (Max Weber, 1988: 10).

Za Maxa Webra (1994) je najsplošnejša predpostavka obstoja kapitalizma prisotnost racionalne kapitalske računice kot norme za vse večje industrijske podvige, katerih cilj je zadovoljevanje vsakdanjih potreb ljudi. Takšne računice po njegovem mnenju vključujejo:

- prisvojitve vseh fizičnih sredstev za proizvodnjo (zemlje, strojev itd.), v smislu razpoložljive lastnine avtonomnih privatnih industrijskih podjetij;
- svobodo trga, kar pomeni odsotnost iracionalnih omejitev trgovanja;

- predpostavko o racionalni tehnologiji, ki vključuje mehanizacijo proizvodnje in premikanja dobrin;
- svobodno delovno silo;
- komercializacijo ekonomskega življenja, s katero Max Weber (1994) razume splošno uporabo komercialnih instrumentov za predstavništvo lastninskih in predstavniških pravic v podjetju.

Za razvoj industrijskega kapitalizma pa so bili poleg teh predpostavk potrebni še racionalni duh, racionalizacija, splošno racionalno upravljanje življenja in racionalna ekonomska etika. Po prepričanju Maxa Webra (1988) so temelje tovrstni racionalni transformaciji sveta postavili specifični elementi judovstva in krščanstva. Rezultati takšnih transformacij so se izrazito pokazali v protestantizmu (kot sem pokazal v prejšnjem poglavju), še posebej v kalvinizmu. Max Weber (1988) to razlaga s tem, da je vsako poklicno delo, ki je imelo proizvodne učinke in ki je bilo moralno, tudi boguvšečno. Na takšen način je bila po njegovem mnenju v religiji utemeljena psihološka spodbuda za razvoj novih poklicev, kar je botrovalo pospešenemu razvoju industrije, bančništva, trgovine ipd. Rezultat tega je bil viden v kopičenju bogastva, ki pa ga je asketski stil življenja posameznikov vlagal nazaj v proizvodnjo. In prav to je predstavljalo psihološko-moralne zametke razvoja kapitalizma in racionalne zahodne kulture, ki se je najbolj razvila prav v ZDA (Max Weber, 1988).

Vendar pa po mnenju Kosa (1998) predstavlja bistveno vprašanje, na katerega pristop k analizi kapitalizma Maxa Webra (1988) ne daje zadovoljivega odgovora, "... kako je asketska protestantska etika sprejela duh kasnejšega kapitalizma, ki je ne samo omogočil ekspanzijo trošenja, ampak je od naraščanja neasketskega in neutilitarnega trošenja tudi odvisen" (str. 24-25), zaradi česar je Max Weber (1988) pri svoji analizi zanemaril potrošniško plat duha kapitalizma, katera je bistvena za razumevanje današnjega kapitalizma.

S tem, ko je akumulacija kapitala s strani posameznikov postajala ne samo moralno sprejemljiva, ampak tudi poglavitni kriterij statusa in moči, so podjetniki v urbani prostor uvajali novi materialistični družbeni red. V tem obdobju je bil prisoten velik boj za najboljše lokacije novih tovarn, trgovin in pisarn. Prostor je pomembno zaznamovalo tudi dejstvo, da lastniki zemlje niso več dajali zemlje v najem tradicionalnim uporabnikom, ampak tistim, ki so plačali najvišjo rento.

Predindustrijsko obdobje razvoja mest v ZDA so v veliki meri zaznamovali podjetniki (Orum, 1995), ki so obvladovali večino življenja v takratnem mestu. Prav ti ljudje so v prvem industrijskem obdobju povzročili velike družbene in urbane spremembe v samem značaju mest. Posamezne institucije kapitalizma so v mestu predstavljala velika podjetja v privatni lasti. V tem obdobju je bilo pomembno zgolj to, da je bil kapital tekoč in gibljiv, zaradi tega so kapitalisti z nezaupanjem gledali na velike investicije v dolgotrajno opremo in stavbe. Posledica takšnega nezaupanja je bila, da so kapitalisti pričeli investirati zgolj v stavbe, ki so bile koristne, enostavne za postavitev in prav tako hitro nadomestljive. Izjemo so predstavljale stavbe, ki so bahavo poudarjale moč določenega podjetja ali kapitalista. "Ko je kapitalizem poudarjal špekulanstvo, ne pa varnosti, donosne izume, ne pa tradicije in nadaljevanja, ki so ohranjala stare vrednote, je hotel uničiti celotno strukturo mestnega življenja in jo postaviti na nove, neosebne temelje: na denar in dobiček" (Mumford, 1969: 583). Zaradi takšnega urbanizma nekateri avtorji govorijo o zgodnjem kapitalističnem mestu kot o *hiposignifikantnem* (Choay v Gottdiener, 2001), kar pomeni, da se grajeni urbani sistem ne nanaša več na celoto kulturnega vedenja, ampak je industrijsko mesto kot celota simboliziralo dominacijo kapitala, ter zasebnega bogastva posameznikov.

Za tedanja mesta so bile značilne zlasti gradnje ulic ali celo avenij, ki nikakor niso bile v razmerju s tedanjo ali celo sedanjo rabo, poleg tega so stroški tlakovanja ter vzdrževanja takšnih ulic in avenij vplivali na višino davkov sosednjih zemljišč. Takšno urbano planiranje je bilo celo zelo zaželeno, ker je bilo znak napredka, simbol mogočnega prometa in poslovnih priložnosti. Nekatera mesta, kot na primer Pittsburgh, so kljub industrializaciji in kapitalizmu ohranjala tradicijo z ozkimi ulicami, katerih glavni motiv je bilo nižanje davkov sosednjih stavb. Na takšen način zgrajeno mesto je imelo tudi prednost pri privabljanju delovne sile in podjetnikov.

Pospešeno vzpostavljanje prometnih povezav med mesti je povečevalo tempo mestne preobrazbe. Vendar pa so mesta s hitrim naraščanjem števila prebivalstva in hitro širitvijo tudi hitro pozabljala na svojo prvotno naravo in namen.

V tem obdobju je bila tudi lokacija industrijskih objektov v veliki meri odvisna od želje in vpliva kapitalista, ne pa od funkcionalnega načrtovanja, ki bi iz mesta izločilo hrup in ostalo onesnaženje. Kot posledica omejene mobilnosti so v okolici tovarn na območjih, ki so bila polna odpadkov, dima, smradu, hrupa itd. nastajala delavska naselja, sestavljena iz lesenih barak. Nova urbana struktura je postala zelo raznolika, kajti delovni prostor se je umaknil iz

bivalnega. Ta premik je imel veliko globlje posledice, kot se zdi na prvi pogled. Z lokacijo se je namreč spremenil tudi status posameznikov, struktura družine²², način življenja ipd. "... moč in status v mestu nista več določena zgolj s tradicionalnimi vrednotami, ampak z bogastvom; lastništvo zemlje je postalo ločeno od njene uporabe; delovni prostor in dom sta se ločila in struktura družine se je spremenila" (Knox in Pinch, 2000: 27).

Do takšne narave kapitalizma je bil kritičen zlasti Marx. Po njegovem mnenju odtujeni delavec dojema bližnjo okolico zgolj kot skupek urbanih ureditev (ceste, zgradbe, ulice ipd.), ki sestavljajo osnovni prostorski sistem, namenjen družbeni (re)produkciji. "Izobilje, ki je kazalec uspešnosti produkcije, producent občuti v obliki izobilja nelastnine. Z nenehnim kopičenjem odtujenih produktov se spremeni percepcija časa in prostora, ki jo človek občuti kot vdor nekih tujih razsežnosti v svoj svet" (Debor, 1999: 39). Torej urbani kraji, kot sedeži proizvodnje in akumulacije kapitala, v Marxovi teoriji veljajo kot kraji odtujitve, kjer se kopičijo vse bolj odtujeni delavci. Čeprav Marx o mestih ni napisal ničesar, iz njegovih razmišljanj lahko sklepam, da se je industrijsko mesto zgodovinsko razvilo kot objekt in pogoj obstanka kapitala oziroma kapitalizma. Namreč prostorska ureditev in pogoji življenja so v tedanjem mestu zagotavljali le najoptimalnejše pogoje za uspešno in nemoteno delovanje kapitalizma, ne pa tudi za življenje ljudi v njem.

V nadaljevanju je razvidno, da se Marxov prispevek k urbani sociologiji kaže predvsem v njegovem vplivu na urbane analitike dvajsetega stoletja, kot sta Manuel Castells in David Harvey.

Kot odgovor na kapitalistični urbanizem se je sredi 19. stoletja pojavila romantična zamisel mesta, ki je vplivala na arhitekturo in urbanizem z navdušenim poudarjanjem narave. Tako je bila predmestna hiša pogosto namenoma obrnjena proti soncu in z lepim razgledom na okolico. V predmestju se je razvila nova oblika arhitekture, ki je bila po svoji funkciji in podobi povezana z življenjem v domu in s pokrajino zunaj njega. Prostorski načrtovalci predmestja so varčevali s tlakovanjem cest, robniki, visokimi zidovi ipd., ter jih kompenzirali z drevesi, vrtovi in igrišči. Na takšen način je predmestje postalo nekakšno zatočišče za ohranitev domačnosti, individualizma in narave.

²² Več o tem glej v Sieder, Reinhard (1998): Socialna zgodovina družine. Studia humanitatis, Ljubljana.

Prve spremembe so pomenile skrb za sveži zrak, čisto vodo, zelene površine itd. Čistoče okolja²³ so se najprej zavedli višji sloji, nastanjeni na lokacijah blizu administrativnih, političnih in religioznih institucij, lociranih v centru mesta, ki so začeli bežati iz mesta v predmestja²⁴. Mesto se je obrnilo od noter navzven, bogati sloj je prepustil mestno jedro revnejšim slojem ter se preselil v predmestje. Z njihovim odhodom se je začelo razvijati predmestje, ki pa je bilo, kot opozarja Mumford (1969), ločena skupnost, ustanovljena zunaj mesta, ločena pa ne zgolj po prostoru, temveč tudi po slojih.

Gradnja železnice in oblikovanje urbane pokrajine

Eden izmed večjih dosežkov tržnega gospodarstva, ki je imelo močne učinke na urbani prostor, je bila hitra menjava in porazdelitev blaga, kar je omogočila tehnološka uporaba premoga in železa, združena v parni lokomotivi .

Za razliko od Evrope, kjer so železniške proge predstavljale zgolj novo sredstvo za že znano dejavnost, kot je prevoz rude iz rudnikov ter transport blaga in ljudi, se je v ZDA z železnico razvila tudi vrsta novih aktivnosti. Tako je bila železnica med drugim tudi del utopičnih prizadevanj gradnje nove civilizacije iz nič. Železniških prog namreč niso gradili ob že utrjenih cestah, kot so to počeli v Evropi, ampak so jih gradili tam, kjer ni bilo še ničesar in s tem odprli neposeljeno in neraziskano deželo novim priseljencem. Skratka, železniška proga ni bila namenjena povezovanju že znanih prostorskih točk, temveč je bila namenjena odkrivanju neznanih predelov dežele. Na takšen način so s pomočjo železniške proge določili, kje bodo zrasli novi urbani kraji.

"Nekateri zgodovinarji napeljujejo na to, da so železnica in druga sredstva mehanskega transporta, s tem ko so ustvarjala nova naselja in mesta, na področjih, kjer ni bilo še ničesar, močno vplivala na topografijo Amerike" (Orum, 1995: 42). To se potrjuje s tem, da so vzdolž železnice nastajala nova urbana področja. Eno izmed takšnih je bilo mesto Albiene, ki je nastalo s prihodom železnice v Teksas leta 1881, danes pa predstavlja pomembno trgovsko, finančno in industrijsko (rafinerija, letalska industrija, glasbeni inštrumenti ipd.) središče. Poleg tega se slabost parne lokomotive, da se je s težavo vzpenjala v klanec, še vedno pozna v koncentraciji novih industrijskih središč na nižjih in ravninskih predelih ZDA (področje Velikih Jezer, ter na ravnini vzhodne obale).

²³ Tako imenovani kult čistosti (Mumford, 1969) se je začel že pred obdobjem industrializacije. Nizozemska mesta 17. stoletja so bila dobro oskrbljena s pitno vodo, hiše so imele velika okna itd. Po letu 1870 pa je bila skrb za čistost tudi znanstveno podprta zlasti s strani Pasteurja.

²⁴ Suburbanizacija se je v drugi polovici 19. stoletja pričela v Londonu.

Na severovzhodnem delu ZDA, kjer je bila do leta 1860 večina prebivalcev in industrije te celine, je mesto Cleveland postalo izhodišče večine železniških prog, ki so ga povezovale z vzhodnimi centri, kot sta bila New York in Philadelphia. Zaradi takšnih lokalnih ugodnosti je Cleveland v primerjavi s svojimi tekmeci začel pridobivati ključne ekonomske prednosti in do državljanske vojne postal eden izmed največjih železniških centrov v deželi.

Železniška proga je ustvarjala tudi trge ter s tem spodbujala trgovanje, obenem pa je povečan obseg trgovanja in trgov ustvarjal povpraševanje po novih železniških povezavah in izboljšanih prevoznih sredstvih (močnejše, hitrejše in večje lokomotive in vagoni) ter za to zagotavljal tudi potrebna sredstva (delovna sila, material ipd.).

4.1.3 Lokalne ugodnosti v industrijskem obdobju

V industrijskem obdobju družba še ni bila tako zelo kompleksna kot danes in prav zaradi tega so lokalne ugodnosti, na podlagi katerih so se kapitalisti odločali o lokacijah svojih objektov, predstavljali zelo preprosti dejavniki. Glavno mesto med lokalnimi ugodnostmi so nedvomno zajemali stroški. Na začetku industrijske revolucije so tovarne delovale s pomočjo vodne energije in ostalih energijskih virov, med katerimi je prednjačil premog, zaradi česar so bile prvotne industrijske lokacije pogosto v bližini rudnikov. Na takšen način so proizvajalci zmanjšali stroške transporta, kajti takratnih energij, pridobljenih s pomočjo vode in premoga, ni bilo mogoče transportirati.

V poznejšem obdobju industrijske revolucije je z uvajanjem železniškega transporta in električne energije že prišlo do manjših sprememb. Vir energije (naravne surovine) in električno energijo je bilo mogoče transportirati, kar je določenim industrijam dovolilo določeno stopnjo lokacijske fleksibilnosti.

Poleg energije je bila v industrijskem obdobju za proizvodnjo pomembna tudi zadostna količina delovne sile, kar je dajalo prednost mestom vzhodne obale ZDA (New York, Boston, Philadelphia itd.). Na vzhodni obali so namreč pristajale ladje s priseljenci iz Evrope, ki so bili pogosto brez denarja in so poprijeli za delo v prvem mestu, v katerega so prišli.

5 FORDISTIČNO MESTO 20. STOLETJA

*"We've thrown away our former gods,
Controlling our day,
We have created better ones,
So we control the way."*

(Halloween: Twilight of The Gods; 1987)

5.1 FORDIZEM

Simbolični začetek fordizma pomeni leto 1914, ko je Henry Ford pričel z množično proizvodnjo avtomobilov na tekočem traku²⁵. Termin fordizem je skoval marksistični filozof Antonio Gramsci v tridesetih letih prejšnjega stoletja, s pomočjo analiz uspeha kapitalizma pa ga je pozneje populariziral politični ekonomist Michael Aglietta (Knox in Pinch 2000; Gottdiener, 2001). Poleg tega, da je bil fordizem logični podaljšek industrializacije, je bil tudi rezultat individualnih, korporativnih, institucionalnih in državnih odločitev, ki so bile zaznamovane s krizo kapitalizma (velika depresija v tridesetih letih prejšnjega stoletja), prvo in drugo svetovno vojno, hladno vojno ipd.

Fordizem je veliko več kot zgolj množična proizvodnja na tekočem traku (Harvey, 1995), saj se je razširil na serijo značilnosti, ki so poleg organizacije proizvodnje zajemale tudi cilje proizvodnje in načine razreševanja konfliktov med delovno silo in vodstvom podjetij. Vse to je omogočilo industrijskemu kapitalističnemu sistemu doseči zlato obdobje.

Fordove organizacijske in tehnološke inovacije so bile v veliko pogledih preproste razširitve že dobro ustaljenih trendov tedanje družbe (Harvey, 1995; Hall, 1999; Knox in Pinch 2000). Korporativne oblike poslovnih organizacij so bile zastopane skozi celo devetnajsto stoletje v železniških podjetjih in so se pred Fordom že pričele širiti v industrijske sektorje. Tudi delitev med upravljanjem, načrtovanjem, kontrolo in izvajanjem produkcijskega procesa je že bila

²⁵ Sistem proizvodnje preko množične proizvodnje natančno skonstruiranih medsebojno zamenljivih delov (dolgo poznan tudi kot ameriški sistem) se je na začetku 19. stoletja pričel s proizvodnjo orožja v Novi Angliji. Nato se je postopoma razširil na proizvodnjo različnih mehanskih naprav (ure, pisalni stroji...). Tekoči trak ima korenine v inovaciji, ki jo je leta 1785 napravil Oliver Evans, mlinar na reki Delaware. V svojem mlinu je sestavil sistem pasov, vijakov in ostalih, skoraj modernih transportnih naprav. Podobne naprave in elementi tekočega traku so se razvijali v stoletje dolgem procesu, dokler jih Ford ni združil v svoji tovarni.

prisotna v veliko različnih vrstah industrij. Večino idej, s pomočjo katerih je revolucionariziral proizvodnjo avtomobilov, je Ford prevzel od ameriškega inženirja Fredericka Taylorja²⁶, ki je razvil serijo načel, imenovanih znanstveno upravljanje, s katerimi je prispeval k večji učinkovitosti dela. Bistvo teh načel je v naslednjih treh točkah:

1. vse delovne naloge je potrebno kar se da poenostaviti;
2. obstajati mora jasna razmejitev med fizičnim in mentalnim delom;
3. študije časa in gibanja morajo zagotoviti delovno najbolj učinkovite prakse.

Znanstveno upravljanje je pomenilo preobrat v produkcijskem procesu, in sicer iz organske v bolj mehansko, rutinizirano vrsto nalog. S tem da so bili ločeni mentalni in manualni vidiki dela, je takšna organizacija proizvodnje pomenila močan prelom s preteklostjo. Na podlagi znanstvenega upravljanja je Ford postavil načela svoje proizvodnje, ki jih lahko štejemo za značilnosti fordistične proizvodnje, te značilnosti so:

- velike tovarne v katerih poteka množična proizvodnja homogenih izdelkov (klasični primer je Fordov avtomobil Model-T²⁷), katere rezultat je homogeniziranje potrošniških vzorcev;
- nefleksibilna proizvodna tehnologija (tekoči trak);
- standardizirane delovne rutine oziroma taylorizem (posameznik izvaja eno in isto nalogo cel dan na isti način), kompleksni gibi delavca so odpravljeni in delavec opravi eno stvar z enim gibom;
- nekvalificirana delovna sila, ki opravlja visoko specializirano delo, kar pospeši proizvodni proces in poveča produktivnost;
- uporaba mehanskih sredstev za premikanje avtomobilov in ostalih delov od ene stopnje procesa tekočega traku do naslednje.

Iz navedenih značilnosti je razvidno, da je bilo Fordovo vodilo privarčevati čas, energijo in denar, obenem pa maksimizirati prodajo avtomobilov.

Način Fordove proizvodnje je bil usklajen z značajem ameriških mest, ki so jih preplavljali priseljenci iz Evrope. Tovrstna delovna sila je bila zelo primerna za nezahtevno in monotono manualno delo, ki ni zahtevalo veliko izobraževanja in delovnih sposobnosti.

²⁶ Taylor je bil prepričan, da ZDA trpijo zaradi neučinkovitosti v skoraj vseh vsakodnevnih opravilih in da obstaja potreba po večji nacionalni učinkovitosti.

²⁷ Američani so Model- T poimenovali *Tin Lizzie*; *Tin* pomeni pločevinko (karoserija tega avtomobila je bila lahka, kot material iz katerega so tedaj izdelovali pločevinke), *Lizzie* pa je bil v tedanjem času pogost vzdevek služkinj s čimer so ponazarjali uslužnost Fordovega vozila.

Fordov sistem proizvodnje bi lahko označil kot rezultat produktivne povezave med tehnično in družbeno delitvijo dela, kar je imelo za posledico povečanje ponudbe in povpraševanja po proizvodih množične industrijske proizvodnje. Vendar pa je Ford napravil veliko več kot zgolj racionaliziral proizvodnjo. "Kar je bilo posebno pri Fordu (in kar loči fordizem od taylorizma), je bila njegova vizija, njegovo jasno spoznanje, da množična proizvodnja pomeni množično potrošnjo, novi sistem reprodukcije delovne sile, nove ukrepe kontrole dela in upravljanja, nov okus in psihologijo, na kratko novo obliko racionalistične, modernistične in populistične demokratične družbe" (Harvey, 1995: 125-126).

Po Harveju (1995) je bil Ford prepričan, da je mogoče s pomočjo pravih aplikacij korporativne moči zgraditi novo obliko družbe. V tem kontekstu postane več kot očitno, da je bilo v Fordovi tovarni osemurno delo plačano takrat neverjetnih 5\$ na dan samo delno namenjeno delovni stimulaciji in socialni varnosti delavca. Namenjeno je bilo predvsem preskrbi delavca s primernim prihodkom in prostim časom, da bo lahko sodeloval v potrošnji proizvodov množične proizvodnje. Obenem pa je na takšen način delodajalec vzpostavil vsaj posredno kontrolo nad delavci izven delovnega mesta (Gantar, 1990). V tem smislu je Ford vedel, da bo tekoči trak deloval le, če bodo njegovi množični proizvodi cenovno dostopni večini potrošnikov. "Če se dobrine ne prodajo, se profit ne more realizirati" (Gottdiener, 2001: 54). Fordovemu načelu povišanja delavskih plač in cenovni dostopnosti proizvodov širšim množicam so takrat sledili številni proizvajalci. Tako se z obdobjem fordizma zaključí izkoriščanje delavcev, ki ga je Marx očital kapitalizmu, česar pa ne morem trditi tudi za odtujitev (*alienacija*) od proizvodov in dela.

S takšno logiko je fordizem omogočil deželi, da razširi in razvije domače trge, na katerih so prodajali standardizirane proizvode. Obenem so se razvijali tudi urbani kraji, ki so zagotavljali nove priložnosti za vsakršno kreativno poslovno idejo. To je omogočilo ameriški družbi, da se je razvila do točke, ko je bila proizvodnja s pomočjo tekočega traku sposobna proizvesti ogromno količino standardiziranih dobrin (avtomobili, obleke, mehanski stroji ipd.), ki so bile po dostopnih cenah na voljo potrošnikom.

Tipičen proizvod fordistične proizvodnje na začetku dvajsetega stoletja je bil film. Film je predstavljal novo industrijo in novo vrsto industrije ter umetnosti za množice. Poleg tega so bili filmi narejeni zelo hitro in poceni, kajti namenjeni so bili večinskemu prebivalstvu (modrim ovratnikom) ter zato tudi cenovno dostopni. Kot poudarja Hall (1998), tedanji podjetniki, ki so se ukvarjali s filmsko industrijo, filmov niso izumili, temveč so izumili

določen in uspešen način ustvarjanja filmov za množični trg. Filmska industrija je pripomogla k velikemu ekonomskemu uspehu Los Angelesa, predvsem pa Hollywooda.

Po drugi svetovni vojni je fordizem dozorel ter postal režim akumulacije kapitala, ki mu je uspelo ustvariti relativno harmoničen odnos med proizvodnjo in potrošnjo. S tem je oblikoval temelje za obdobje prosperitete oziroma *"long boom"* (Knox in Pinch 2000) ali zlato dobo fordizma, zaznamovano s polno zaposlenostjo, visoko stopnjo kapitalskih investicij ter dobička. Zlato obdobje se je med drugim kazalo v močnih in relativno stabilnih stopnjah ekonomske rasti.

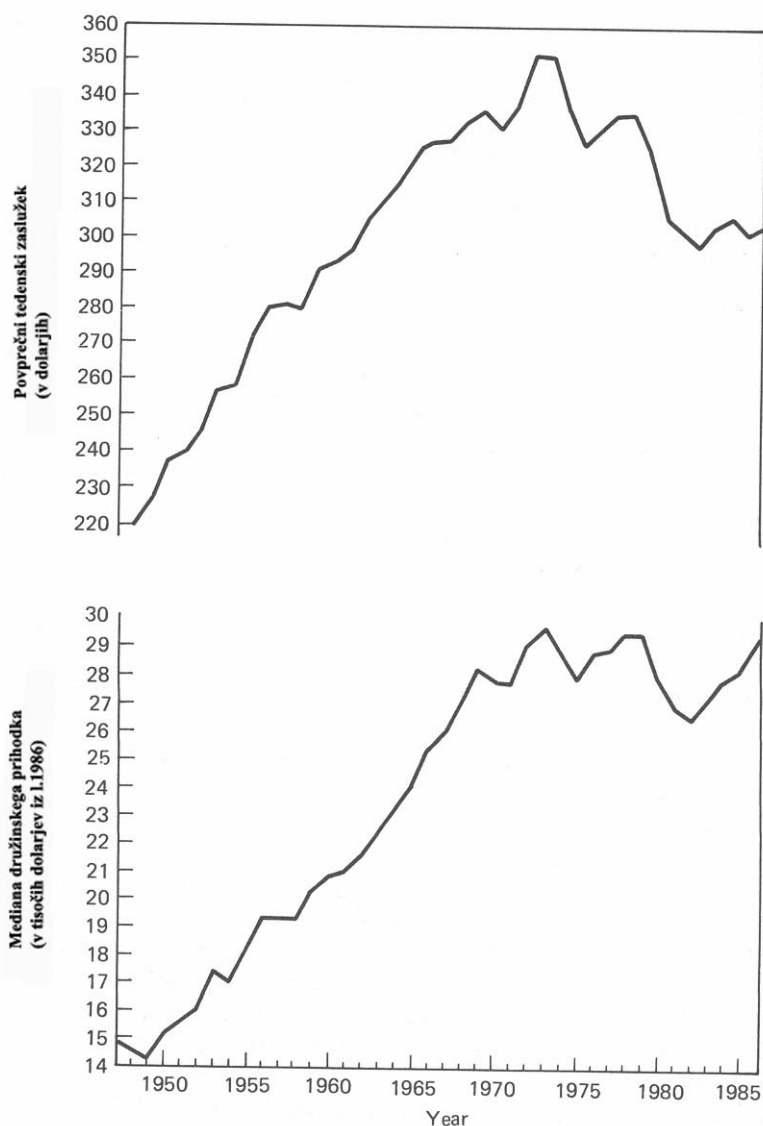
Tabela 5.1 : V odstotkih izražene stopnje ekonomskih rasti v ZDA za obdobje 1960-1985

<i>Obdobje</i>	<i>Stopnja rasti</i>
1960-1968	4,4%
1968-1973	3,2%
1973-1979	2,4%
1979-1985	2,5%

Vir: Harvey, 1995.

Poleg tega se je dvignil tudi življenjski standard Američanov (tabela 5.1). "Povezava množične proizvodnje z množično potrošnjo predstavlja veliko moč in usodno slabost moderne" (Cooke, 1990: 66). Ker je množična proizvodnja poleg standardizacije produktov pomenila tudi množično potrošnjo tovrstnih produktov, so se morali temu popolnoma nanovo prilagoditi vsi segmenti kulture. To pa je pomenilo, da je fordizem postajal vse manj sistem množične proizvodnje in vse bolj način življenja.

Tabela 5.2 : Življenjski standard prebivalcev ZDA: povprečni tedenski zaslužki v dolarjih in mediana družinskega prihodka v 1000 USD za obdobje 1950 – 1985

Vir: Harvey, 1995.

V povojnem obdobju so ZDA doživele razmah različnih industrij, ki so temeljile na tehnologijah, razvitih med obema vojnama ter izpopolnjenih med drugo svetovno vojno. Sem so sodile zlasti avtomobilska in ladjedelniška industrija, petrokemična, elektronska itd., katerih proizvodnja se je odvijala na srednjem zahodu ZDA. Privilegirana delovna sila v teh regijah je oblikovala steber učinkovitega povpraševanja, ki se je bliskovito širil po celi deželi, medtem ko je drugi steber slonel na povojni rekonstrukciji ekonomije, financirani s strani države, suburbanizaciji, geografski ekspanziji transporta in komunikacijskih sistemov. Vse to

je bilo koordinirano z medsebojno povezanimi finančnimi centri, na čelu katerih je bilo mesto New York.

Širjenje trgov in dejstvo, da so postale vojaška velesila, je pripomoglo k temu, da so ZDA zavladele homogenemu množičnemu svetovnemu trgu in tja izvažale ter investirale v velikih količinah, s čimer so postale še ekonomska velesila.

Z idejo upravljanja s porabo, ki šele omogoči kolikor toliko neprotisloven potek družbenega reprodukcijskega sistema je na teoretsko ekonomski ravni fordistično regulacijo utemeljil Keynes (Gantar, 1990). Keynesianizem predstavlja idejo, da vladni programi in vladno trošenje lahko pomembno omilijo učinke cikličnega gibanja gospodarstva. Takšno poseganje vlade v gospodarstvo je po mnenju zagovornikov keynesianizma še posebej pomembno v obdobju ekonomske krize, ko vladni denar lahko pomaga okrevati gospodarstvu (Ferfila, 2002). Vladna intervencija poteka na takšen način, da potrošniki dobijo denar v svoj žep (s pomočjo zaposlitev) in s tem jim je omogočeno trošenje, kar se tudi ujema z bistvom fordizma. Debord (1999) je takšno ekonomijo zaradi ekonomije imenoval spektakel. Spektakel je zanj ideologija *par excellence*, saj se v njegovi polnosti izpostavlja in manifestira bistvo vseh ideoloških sistemov, kot so: osiromašenje, zaslužnjenje in zanikanje dejanskega življenja. Njegova moč pa temelji na produkciji, ki z naraščajočo količino predmetov potrošnje zaslužnjuje človeka in vse to je bilo značilno za fordizem.

V skladu s fordistično in keynesiansko logiko je v ZDA naraščalo število zaposlenih delavcev, kar je imelo za posledico, da so delovne organizacije in sindikati postajali vse močnejši. Sindikati na srednjem zahodu in severovzhodu ZDA so si pridobili pravico sodelovanja pri napredovanju delavcev ter odločanju v socialni politiki. Korporacije so to moč sindikatov in delavcev sprejele, saj so uspešno sodelovali z vodstvom. Vendar pa Harvey (1995) opozori na to, da kljub temu, da je bila vez med dominantnimi belopoltnimi moškimi in sindikati v nekaterih pogledih res uspešna, je bila po drugi strani tudi pristranska. Sindikati so bili velikokrat napadeni s strani izključenih in diskriminiranih manjšin ter žensk. Takšni napadi so bili tudi povod državi, da poizkuša odpraviti družbene neenakosti med državljanji. Legitimnost moči države je bila namreč odvisna od sposobnosti širjenja ugodnosti fordizma med vsemi državljanji, kar je izzvalo vrsto zakonskih in družbenih sprememb.

5.2 FORDISTIČNO MESTO

Fordistično mesto je bilo razcepljeno med dvema skrajnostma; po eni strani je težilo k odpravljanju slabosti industrijskega mesta in se hotelo tako čim bolj približati prvotnim oblikam z elementi narave, po drugi strani pa je hotelo biti rezultat modernih tehnoloških dosežkov in vsebovati elemente modernizma.

Med dejavnike, ki so zaznamovali njegovo podobo in ki jim bom posvetil več pozornosti, sodijo zlasti ideje nostalgичnih in decentralističnih oziroma modernističnih modelov mest (Jacobs, 1992; Gottdiener, 2001), pri katerih gre za poizkus umika simbolno omejenega funkcionalnega sistema načel industrijskega kapitalizma. Oba modela sta v urbano okolje poizkušala vrniti način gradnje mest, ki temelji na bolj ekspresivnem sistemu načel naturalizma in modernizma.

5.2.1 Nostalgичni in decentralistični oz. modernistični model mest: vrtno in sončno mesto

Kot sem pokazal v prejšnjem poglavju, je širitev mesta, kot jo je narekovalo kapitalistično industrijsko gospodarstvo, pomenila brezobzirno uničevanje vseh naravnih podob. V skladu s tem so se reke spreminjale v tekoče kanalizacije, njihove obale niso bile več dostopne navadnim meščanom, zaradi pospeševanja prometa skozi mesto je bilo porušenih veliko starih stavb, centralni mestni predeli so postajali prenatrpani, umazan dim je onemogočal rast rastlin, medtem ko so površine, ki bi jih lahko namenili tudi parkom, raje uporabljali za odlaganje žlindre in ostalih odpadkov. Industrijsko mesto je postalo svoje lastno nasprotje, ki je zbudilo odpor do samega sebe (Mumford, 1969) in takšne nevzdržne razmere so klicale k temeljitim spremembam.

Prvo reakcijo na nevzdržne življenjske razmere industrijskega mesta je pomenila že omenjena selitev višjih slojev v predmestje. Druga pomembna reakcija na tegobe urbanih krajev, ki so bili osredotočeni bolj na ustvarjanje dobička kot pa na ustvarjanje humanejšega okolja, pa so predstavljale "sanje" urbanih reformatorjev o alternativnih prostorskih modelih, ki so obenem služili tudi kot kritika obstoječemu urbanemu življenju (Gottdiener, 2001).

Vrtno mesto

Nostalgični oziroma kulturalistični model urbanega planiranja bi lahko povezal z Tönniesovim konceptom skupnosti (*Gemeinschaft*), saj je zrasel iz antiurbanih in ponovno prebujenih občutkov za bližnjo skupnost (nekdanjega) vaškega življenja. V tedanjem industrijskem obdobju sta bila namreč metropolitanski regionalni razvoj in širjenje mest v predmestja nezaželena vzorca poselitve. Rešitev teh nezaželenih vzorcev poselitve naj bi po mnenju zagovornikov nostalgичnega modela predstavljalo majhno mesto z močno razvitim občutkom človeškosti in skupnosti.

Takšno razmišljanje je predstavljalo inspiracijo za kar nekaj alternativnih vizij življenja v mestu, ki so močno vplivale na obdobje fordizma²⁸. Po mnenju Gottdienerja (2001) in Jacobsove (1992) sodi med najvplivnejše vizije življenja v mestu ideja "vrtnega mesta" (*garden city*) arhitekta Ebenezerja Howarda²⁹.

Howard je zaradi življenjskih pogojev mestnih revežev v poznem devetnajstem stoletju zasovražil napake in nepravilnosti tedanjih mest. O industrijskih mestih je razmišljal kot o popolnem zlu in sramoti proti naravi. Zaradi takšnega odnosa do industrijskih urbanih krajev je Howard ob koncu devetnajstega stoletja predlagal program, s katerim je ponovno populariziral podeželje, ki je bilo tedaj v zatonu. Prepričan je bil, da je popoln prelom med urbanim in ruralnim napačen, kajti s takšnim oblikovanjem prostora je bilo iz narave iztrgano mesto, ki je bilo v svoji rasti svobodno, ljudje pa onemogočeni pri upravljanju lastne družbe. Rezultat je bil načrt idealnotipskega mesta, ki je bilo uravnoteženo med urbanim in ruralnim področjem. Howardov glavni cilj pa je predstavljala stvaritev samozadostnih majhnih vrtnih mest z največ 30.000 prebivalci, v katerih bi ti lahko ponovno zaživel v bližini narave.

Vrtno mesto je bilo obkroženo s kmetijskim pasom, sledil mu je industrijski pas, temu stanovanjski in zeleni pas, nato pas, kjer so se nahajali kulturni in trgovski kraji, v središču

²⁸ V zadnjem času v ZDA postaja vse bolj opazno gibanje, imenovano novi urbanizem (*New Urbanism*), ki zagovarja določene ideje vrtnega mesta. Gibanje predlaga model mesta, ki povezuje okolje in družbo v novo obliko majhne skupnosti. Privrženci tega gibanja se posebej osredotočajo na osebo kot pešca, na probleme z avtomobili in velikim sistemom avtocest. Več o tem glej na www.cnu.org

²⁹ Podobno idejo o vrtnem mestu zasledimo že pri Williamu Pennu, ki je želel, da bi ulice njegovega velikega mesta Philadelphie omogočale farmerjem živeti v mestu in obenem obdelovati velike vrtove v okolici hiš. Vsaka ulica naj bi bila majhna farma, skupen vtis mesta pa bi bil kot nekakšen velik park. Vendar pa se je s skokovitim porastom vrednosti zemlje v Philadelphiji Pennov načrt izjalovil.

mesta pa je bil park. Da se vrtno mesto ne bi nikoli razvilo v industrijskemu podobno mesto, bi moralo biti pod nenehno kontrolo javnih oblasti.

Kljub temu da je model vrtnega mesta predstavljal alternativo industrijskemu mestu in njegovim problemom, je imel veliko slabost. Vrtno mesto namreč zagovarja ideje, ki uničujejo mesto kot kraj raznovrstnosti, množice, živahne inovativne ekonomije, živahnega urbanizma ipd. skratka gre za mesto, ki se po načinu delovanja bistveno ne razlikuje od statičnega vaškega okolja.

Sončno mesto

Po navedbah Jacobsove (1992) je bil nad Howardovimi idejami zelo navdušen škotski filozof in biolog Geddes, ki je vrtno mesto videl kot način, s pomočjo katerega je mogoče absorbirati rast populacije, ki je namenjena velikemu mestu, o mestnem planiranju pa je razmišljal kot o planiranju za celotne regije. V skladu z njegovimi idejami regionalnega planiranja bi bila vrtna mesta racionalno porazdeljena preko velikih teritorijev, tesno zvezanih v naravi, ter uravnotežena proti podeželju in vodnim pokrajinam, tako da bi oblikovala daleč raztezajočo se logično urbano celoto.

Na začetku dvajsetega stoletja so Howardove in Geddesove ideje v Ameriki navdušeno osvojili tako imenovani decentralisti (Jacobs, 1992) oziroma progresivisti/modernisti (Gottdiener, 2001), ki so regionalno planiranje videli kot decentralizacijo velikih mest. Velika industrijska mesta so hoteli razredčiti ter razpršili njihovo populacijo v manjša ločena mesta. Za razliko od naturalističnega je bil decentralistični oziroma modernistični model urbanega planiranja usmerjen v prihodnost in je povečeval tehnološki napredek. Kot navaja Gottdiener (2001) je bilo jedro njegove ideologije koncept modernosti, saj so moderni arhitekti pri svojem oblikovanju upoštevali tehnološki napredek industrijskega širjenja in inovacije avantgarde (kubizem in abstraktni ekspresionizem, ki je zagotavljal odmik od preprostih vizualnih perspektiv graditve mest), s čimer so zamenjali eklektično zmes starih zgradb, ki so jih centri mest podedovali skozi zgodovino. Poleg tega so popularizirali ideje, da je ulica slabo okolje za ljudi in da morajo biti hiše obrnjene proč od nje proti zeleni notranjosti. Med drugim so tudi želeli, da naj bi bilo ekonomsko okolje ločeno od bivalnega in zelenja, ker je prisotnost večine ljudi nujno zlo in dobro mestno planiranje mora imeti za cilj izolacijo ter

predmestno zasebnost. Takšne ideje so bile na področju planiranja in arhitekture sprejete kot osnovna vodila v izobraževalnih institucijah, kongresu in državni zakonodaji (Jacobs, 1992).

Nova smer v arhitekturi in urbanem planiranju je v uporabo prinesla tudi nove gradbene materiale, kot so beton, železo in steklo, ter jih povezala v minimalistične geometrijske oblike. Osnova mestnega planiranja je bila redukcija vseh urbanih prostorov zgolj na njihovo funkcijo. Po mnenju nekaterih avtorjev so modernistični arhitekti v želji po čim večji učinkovitosti pripeljali funkcionalnost do ekstrema. "Credo tedanjega časa je bil: forma sledi funkciji" (Gottdiener, 2001: 26). Dokaz za to je tudi vodilni arhitekt tedanjega časa Le Corbusier, ki je mesto razumel kot stroj za življenje oziroma orodje, ki omogoča nadaljevanje tehnološkega napredka. In ni čudno, da so bile sestavine mesta (stavbe, ceste, različni kraji itd.) v skladu s takšnim razumevanjem popolnoma reducirane na njihove funkcije, iz mesta pa izbrisani vsi sentimentalni in tradicionalni simboli.

Po mnenju Jacobsove (1992) in Gottdienerja (2001) je bil najpomembnejši človek, ki je imel najbolj dramatične ideje decentralistov oz. modernistov evropski arhitekt Le Corbusier. Podobno kot Howard je tudi Le Corbusier na začetku dvajsetega stoletja napravil idealnotipski načrt sanjskega mesta, ki ga je poimenoval sončno mesto (*radiant city*). Vendar pa je bilo sončno mesto v nasprotju z idejami decentralistov oz. modernistov sestavljeno iz nebotičnikov in parkov. V Le Corbusierjevem vertikalnem mestu je zaradi visoke gradnje ostalo 95% prostora odprtega. V svojem mestu je Le Corbusier opustil koncentrično organizacijo, ki je bila značilna za projekte tedanjega sodobnega mesta, v dobro linearne organizacije. Medtem ko je v njegovem mestu funkcionalna razdelitev na predele še vedno čvrsto utemeljena, se različni sektorji dejavnosti medsebojno ne dotikajo več, saj so nanizani ob dolgih prometnih oseh.

Le Corbusier je sprejel temeljno podobo vrtnega mesta ter jo obdelal na takšen način, da je postala primerna času. Svoje mesto je popolnoma prilagodil avtomobilom, kar je tedaj predstavljalo zelo vznemirjajočo idejo. V mestni plan je vključil mogočne ceste za enosmerni promet, odstranil številne ulice, ker so bile simbol kaotičnega in slabo planiranega industrijskega mesta. Poleg tega je po njegovem prepričanju prostor za pešce predstavljal sovražnika prometu, zato je predlagal podzemne ceste za težak promet in podobno kot v vrtnem mestu držal pešce v parkih proč od cest. Skratka, "njegovo mesto je bilo čudovita mehanska igrača" (Jacobs, 1992: 23).

Le Corbusierjeva zamisel idealnotipskega "vertikalnega vrtnega mesta" je imela po mnenju Jacobsove (1992) pomemben vpliv na ameriška mesta. Arhitekti so jo pozdravili in jo hitro utelesili v vrsti projektov, saj je bilo vsako poslovno središče oziroma pomembnejše mesto obdano z visokimi stavbami, ki jih je zagovarjal Le Corbusier; avtoceste so vodile k uničenju starih mestnih predelov, ključni moderni tipi in planski modeli, kot so nebotičniki, centralni poslovni mestni predeli, bivalna predmestja itd. so vedno horizontalnih ali vertikalnih oblik. Vse to dokazuje, da je imela na oblikovanje mest večji vpliv vizija pripadnikov decentralizma oz. modernizma kot pa naturalizma.

Desetletja prevlade decentralističnega oz. modernističnega načina gradnje, oblikovanja in prenavljanja mest so se močno odsevala v urbanem prostoru, ki je bil resnično *hiposignifikanten* (Gottdiener, 2001). Od šestdesetih let naprej pa se je fordistično mesto pod težo lastnih oblikovalskih napak začelo sesedati samo vase. Simbolne globine, ki jih je prevladujoči način prostorskega planiranja in oblikovanja v fordizmu izbrisal iz mest, so se vanje ponovno vrnile s tematskim oblikovanjem v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Kljub temu pa so v mestih danes še vedno dobro vidni simboli korporativne moči iz obdobja fordizma, kot na primer zgradba Chicago Tribune, Rockefeller Centre, Trump Tower itd.

Poleg tega so se fordistična mesta močno širila v predmestja. Širitev je med drugim omogočala dostopnost in množičnost avtomobilov, kar kaže na močno povezanost suburbanizacije in fordizma. Skupaj s predmestji se je večala tudi visoko racionalizirana množična proizvodnja hiš³⁰.

5.2.2 Mesto kot rastoči stroj

Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja je sociolog Harvey Molotch razvil pogled na fordistično mesto, ki ga je poimenoval mesto kot rastoči stroj (*city as a growth machine*). Poudarjal je, da so bili urbani ukrepi dotedanjega obdobja v ZDA usmerjeni zgolj na urbano rast, ukvarjali so se namreč samo z vprašanji, ali naj se mesta širijo ali ne. "Z drugimi besedami, osnovni cilj mest je bil preprost: rast, ali biti zapuščeno v dimu razvijalcev, ki so svoje aktivnosti prenesli v drugo mesto" (Orum in Chen, 2003: 45). Molotch je krivdo za

³⁰ Ker so bile hiše v predmestju večinoma enake, so zgodnji kritiki imenovali *suburbio disturbia*. Kot navaja Ritzer (1993) je podjetje Levitt & Sons, ki je bilo pionir na področju gradnje tipskih hiš, med leti 1947-1951 zgradilo 17.447 tovrstnih hiš na nekdanjih krompirjevih njivah države New York.

takšne ukrepe iskal pri številnih akterjih, kot so nepremičninski sektor, podjetniki, lastniki zemlje itd. Skratka pri vseh, ki so želeli na podlagi trgovanja z zemljo zaslužiti. Orum (1995) ugotavlja, da je bilo nagnjenje k mestni rasti za vsako ceno najbolj opazno v nanovo razvitih jugozahodnih področjih ZDA, medtem ko je bilo manj opazno v starejših industrijskih regijah.

V svoji študiji primera mesta Milwaukee se je Orum (1995) osredotočil na njegov izvor ter sledil njegovemu razvoju do poznega dvajsetega stoletja. Temeljna ugotovitev, ki jo poda, je da so v zgodovini ZDA pri rasti mest igrali ključno vlogo različni posredniki in institucije, in sicer so širjenje mest pospeševali najprej nepremičninski posredniki, ki so kupovali in prodajali zemljo ter na tak način služili, v obdobju industrijske revolucije so njihovo mesto prevzeli podjetniki in ga šele v zadnjem obdobju prepustili lokalni oblasti.

Kot primer širjenja mesta pod vplivom podjetnikov lahko navedem primer Detroita na začetku fordističnega obdobja. Fordovi tovarni na Piquette Point in Highland Park sta zaposlovali 80.000 ljudi ter se raztezali na 400 hektarjih, prepletenimi s 140 kilometri železniških tirov. Ford je namreč hotel imeti nadzor nad celotnim lastnim imperijem, zato je organiziral svoje tovarne na tak način, da je v njih proizvajal sestavine in končne proizvode. Takšna vertikalna integracija različnih funkcij v hierarhiji je bila ključno organizacijsko načelo fordizma in je nedvomno pripomogla tudi k velikosti in vplivu posameznih mest. Organizacijska načela fordizma in potrebna količina prostora so bila tudi vzrok, da je Ford svojo novo tovarno River Rouge postavil izven mesta, vendar kljub temu dovolj blizu delovne sile.

Omeniti pa moram tudi primer širjenja mesta Los Angeles, ki se je pričelo na polovici dvajsetega stoletja in je ustvarilo pravi *postsuburbani metropolis* (Davis, 2002). Davis (2002) pripisuje glavni vzrok za takšno širjenje avtomobilom, decentralizaciji nakupovanja in kulture ter čvrstemu hiranju (*steady atrophy*) centralnih mestnih predelov.

Skratka koncept mesta kot rastočega stroja kaže na to, da pri oblikovanju urbane pokrajine ZDA glavno vlogo igrajo ekonomski, še posebej kapitalistični dejavniki. Zaradi tega je, po mnenju Oruma in Chena (2003), ta koncept postal zelo popularno orodje za razlago modernih ameriških mest in za razumevanje narave njihovih ukrepov.

5.3 ZATON FORDIZMA

Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja je fordizem postal prava utrdba globalnega režima akumulacije kapitala, nato pa je ta režim s širjenjem fordistične industrije proti manj razvitemu svetu zašel v krizo. Širjenje kapitala fordističnih industrij izven matičnih držav je namreč povzročilo upočasnjenost v dobičkonosnosti, ki jo je povzročilo zmanjšanje stopnje produktivnosti in dobička v tipičnih fordističnih industrijah, zlasti v proizvodnji motornih vozil. Znižanje produktivnosti je najprej izzvalo povečano investiranje v napredne kapitalske dobrine, nato pa so sledili poizkusi spodbujanja produktivnosti delovne sile s povečanjem participacije ter omejeno stopnjo vključevanja delavcev v kontrolni in proizvodnji proces. Takšne spremembe v proizvodnem procesu so predstavljale zgolj razvitejše oblike začetnih fordističnih idej, kot sta delitev dela in nadzor proizvodnje, zaradi česar so bile označene kot neofordizem (Cooke, 1990). Neofordizem ni dal zadovoljivih rezultatov v rasti produktivnosti, naraščati pa je pričela tudi stopnja brezposelnosti, kar se je odražalo v kombinaciji inflacije in stagflacije (Harvey, 1995).

Fordistična povezava med proizvodnjo in potrošnjo se je v veliki meri končala z vladno uvedbo zakonodaje, ki je pričela z brzdanjem sindikalnih pravic. Zaradi tega so podjetja iz severnih industrijskih predelov ZDA pričela seliti svojo proizvodnjo v južne predele države, kjer je bila delovna sila cenejša in delavska gibanja razvita v veliko manjši meri kot na severu. Krizo fordizma sta poglobila še naftni šok leta 1973 in vzpon japonske avtomobilske industrije.

Glavni vzroki krize fordistične proizvodnje so naslednji (Ritzer, 1993; Knox in Pinch, 2000):

- premajhno investiranje v raziskovanje in razvoj;
- rastoče cene surovega materiala (ki so se večale s cenami nafte leta 1974 ter med leti 1979 in 1980);
- rastoči stroški, povezani z okoljsko zakonodajo;
- visoki stroški kapitala, ki je bil potreben za ustanavljanje novih proizvodnih linij;
- ponavljajoče, dolgočasno, fizično (ne)zahtevno delo za tekočim trakom, ki vodi v odtujenost med delovno silo, obenem pa proizvaja množico uniformnih izdelkov nizke kvalitete;
- zanimanje za množično proizvodnjo je v upadu, medtem ko je v porastu interes za medsebojno razlikujoče se proizvode visoke kvalitete;

- bolj specializirani proizvodi zahtevajo krajši proizvodni delovni čas, ki se odraža v manjših in produktivnejših sistemih, kar ima za posledico manjšanje števila velikih tovarn z množično proizvodnjo uniformnih izdelkov, medtem ko je v porastu število manjših tovarn s proizvodnjo vrste različnih proizvodov;
- vse bolj se uveljavlja fleksibilnejša proizvodnja, ki ustvarja dobiček na podlagi novih tehnologij;
- nove tehnologije zahtevajo sposobnejšo delovno silo in s tem boljše in trajnejše izobraževanje;
- s tem ko delovna sila postaja raznovrstna, zahteva tudi različne ugodnosti, življenjske stile in blagovne trge;
- povpraševanje v kvaliteti in kvantiteti postane nepredvidljivo;
- trgi po celem svetu se začno razlikovati in s tem postanejo težko obvladljivi.

Po mnenju nekaterih avtorjev (Ritzer, 1993; Harvey, 1995) s koncem fordizma ni bilo nikakršnega zgodovinskega preloma; še več, določeni elementi fordizma so vidni še danes in prav nič ne kaže, da bi kmalu izginili. Tekoči trak in standardizacija sta se preoblikovala v McDonaldizacijo (Ritzer, 1993), ki se nanaša na globalno, standardizirano in racionalno organizirane storitve, kjer prevladujejo homogeni proizvodi, proizvodni procesi pa so zelo podobni tistim v Fordovih tovarnah. Poleg McDonaldizacije smo priča tudi Disneyizaciji, kjer gre za globalno standardizirana tematska okolja, v katerih se odvija množična potrošnja (Gottdiener, 2001). Kot poudarja Ritzer (1993) se tukaj srečujemo s paradoksom, namreč moderni fenomen se razširja znotraj postmoderne sveta.

5.3.1 Zaton centralnih mestnih predelov in deurbanizacija ekonomskih akterjev

Kriza fordizma se je poznala na različnih področjih, med katerimi sta bila nedvomno najopaznejša selitev industrije s severovzhoda na jugozahod ZDA in praznjenje starih centralnih mestnih predelov.

“Ameriška mestna jedra niso zatonila na skrivnostni način, ker bi bila anahronizmi, niti niso zatonila zato, ker so se njihovi uporabniki odpeljali proč z avtomobili. Bila so umorjena brez prič, v dobršnem delu s premišljenimi ukrepi ločevanja prostočasovnih in delovnih aktivnosti s prepričanjem, da to predstavlja urejeno mestno planiranje” (Jacobs, 1992: 171).

Selitev industrije na jugozahod ZDA

V prvi polovici dvajsetega stoletja je bil industrijski pas na severovzhodu ZDA jedro državne ekonomije. Po drugi svetovni vojni pa se je industrija pričela počasi seliti na jugozahod ZDA, kar je povzročilo zaton severnega industrijskega pasu³¹ in posledično tudi mest. Iz tabele 5.3 je razviden trend, ki se je v ZDA pričel po drugi svetovni vojni, in sicer zmanjševanje števila prebivalcev centralnih mestnih predelov in povečevanje prebivalstva izven centralnih mestnih predelov (predmestja), kar velja samo za severovzhodna mesta. Za mesto Austin je razvidno povečevanje števila prebivalcev tako v centralnem mestnem predelu, kot v predmestju, kar potrjuje, da so se ljudje selili za delom na jugozahod ZDA.

Tabela 5.3 : Primerjava števila prebivalcev v centralnem mestnem predelu in izven centralnega mestnega predela izbranih mest ZDA za obdobje 1950 - 1999

Mesto	1950	1980	1990	1999
Cleveland – centralni mestni predel	914.808	573.822	505.616	-
Izven centralnega mestnega predela	468.791	1.325.003	1.325.506	-
Detroit – centralni mestni predel	1.849.568	1.404.725	1.222.120	965.084
Izven centralnega mestnega predela	809.830	3.083.299	3.160.179	-
Milwaukee – centralni mestni predel	637.292	636.298	628.088	-
Izven centralnega mestnega predela	192.103	710.357	747.103	-
Pittsburgh – centralni mestni predel	678.806	423.960	369.879	336.882
Izven centralnega mestnega predela	856.147	1.763.898	1.660.810	-
Austin – centralni mestni predel	132.459	372.536	465.622	-
Izven centralnega mestnega predela	3.512	164.152	315.950	-

Vir: Orum, 1995, Kotkin in DeVol, 2001.

K selitvi podjetij in delovne sile na jugozahod ZDA so prispevali različni dejavniki (Healey in Ilbery, 1990), ki jih bom tukaj zgolj omenil, podrobnejše vzroke za ta premik pa bom pojasnil v naslednjem poglavju:

- Fizični dejavniki in naravni viri

Topla klima in naravne lokalne ugodnosti so bile nedvomno močan dejavnik. V tedanjem obdobju se je po domovih in pisarnah pričela širiti klimatska naprava, ki je gotovo pripomogla k boljšim delovnim pogojem in prenašanju vročine. Nikakor pa ne smemo spregledati tudi

³¹ Takrat se za poimenovanje juga ZDA prvič pojavi ime sončni pas (*sunbelt*). S tem je Phillips K. leta 1968 identificiral ključno spremembo v politični in kulturni geografiji sončnega pasu Florida-Teksas-Južna Kalifornija. Koncept sončnega pasu je sprožil pojav imen, kot so: *snowbelt*, *biblebelt*, *gunbelt*, *frostbelt*, *rustbelt* ipd., ki so ilustrirala razlike med posameznimi predeli ZDA.

povečane stopnje blaginje in mobilnosti (avtomobili, letala), kar je ljudem omogočilo iskanje osebnih priložnosti in samouresničevanja na različnih koncih države. Svoj delež k ekonomski prednosti jugozahoda pa je v sedemdesetih letih pristavilo še povečanje cen energijskih virov na severu ZDA, kar je zaradi zvečanja proizvodnih stroškov med drugim vplivalo tudi na lokacije podjetij.

- Dejavniki proizvodnje

Proizvodni dejavniki so že od nekdaj bolj naklonjeni periferiji, kjer sta delovna sila in zemlja v splošnem cenejša ter infrastruktura novejša. Periferija ne privlači zgolj nizko plačane industrije, kar se jasno vidi na primeru jugozahoda ZDA, kjer je bilo po podatkih Healeyja in Ilberyja (1990) med leti 1940 in 1960 med visoko plačanimi in hitro rastočimi industrijami odprtih milijon in pol novih delovnih mest. Omeniti velja tudi, da delovna sila na jugozahodu ZDA ni bili tako dobro organizirani kot delovna sila v severovzhodnih industrijskih področjih, kar so tamkajšnja podjetja izkoristila ter začela seliti svoje proizvodne obrate na jugozahod.

- Organizacijska struktura

Organizacijska struktura jugozahoda ZDA se od industrijskih področij severovzhoda razlikuje zaradi tega, ker so bile podružnice korporacij glavno gonilo industrijske decentralizacije, medtem ko so glavni centri in razvojne enote ostajale na starih (severovzhodnih) lokacijah.

- Vladni ukrepi

S tem da je postavila raziskovalne oddelke in vojaške baze na jugozahod, je imela vlada ZDA pomembno vlogo pri razvoju visoko tehnoloških področij. Kot ključen dejavnik pri industrijski usmeritvi jugozahoda ZDA se pogosto omenja postavitve vojaških baz v štiridesetih letih prejšnjega stoletja.

Deurbanizacija ekonomskih akterjev

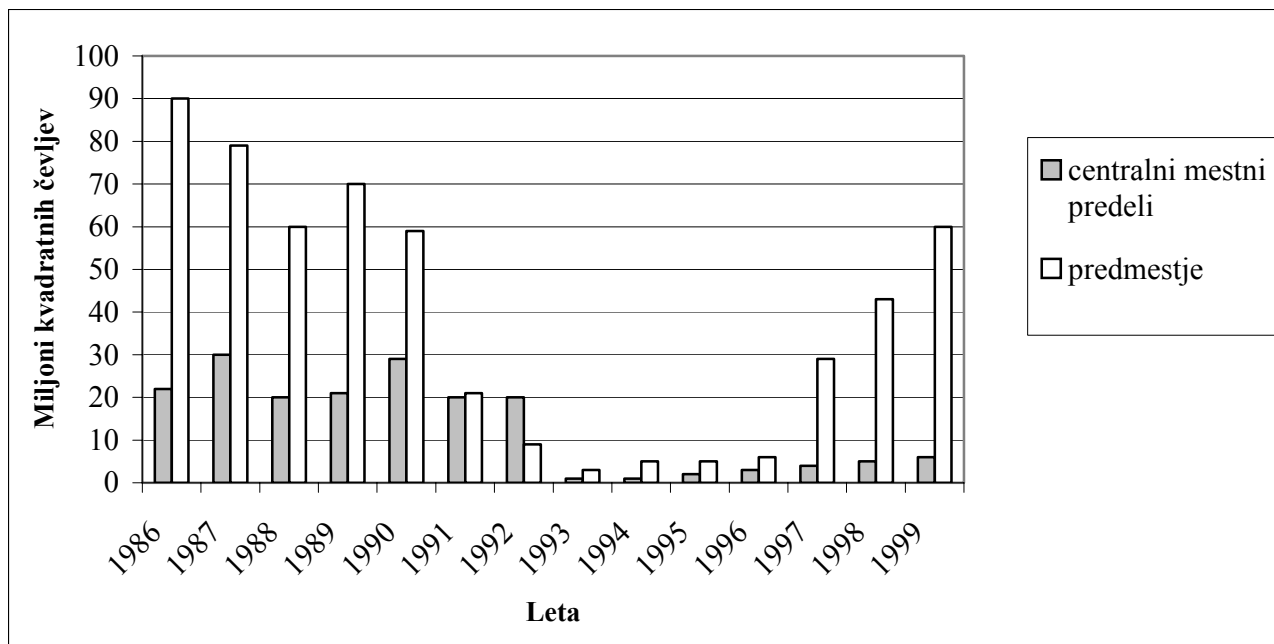
Skupaj s selitvijo industrije na jugozahod pa je severovzhodna fordistična mesta prizadela tudi deurbanizacija ekonomskih akterjev. Prenatranost centralnih mestnih predelov je povzročila povečanje povpraševanja, to pa povišanje cen prostora v mestnih središčih, kar je za trgovce, poslovneže in podjetja predstavljalo prevelike stroške (Healey in Ilbery, 1992). Poleg tega so se pojavile omejitve pri planiranju namembnosti zemlje. Moteči so bili zlasti ukrepi pri razvijanju centralnih mestnih predelov, ki so med drugim omejevali tudi dotok poceni bivališč za delovno silo (Chapman in Walker, 1991). Poleg tega Chapman in Walker (1991) v zvezi s tem navajata primer mesta Houston. V Houstonu je veljalo, da je planiranje namembnosti zemlje osebna svoboda, zaradi česar so imeli ukrepi javnega sektorja (posebej glede

konstrukcije cest) močne učinke na distribucijo ekonomskih aktivnosti znotraj metropolitanske regije.

Med drugim so predmestja privabljala ljudi tudi z modernimi objekti in infrastrukturo, ki je nudila razširitev in izboljšanje poslovnih priložnosti na cenejši lokaciji, v prijetnejšem delovnem okolju in z boljšim dostopom do intra- in inter-urbanih cestnih povezav. "Prebivalci predmestij so v begu iz urbanih središč prišli iskat izgubljeni občutek za skupnost, kulturno varnost za otroke in naravno lepoto. Dobili so prazen kičast ponaredek, v katerem ni prostora – paradoksalno - niti za stimulativnost urbanega vrveža niti za stabilnost skupnosti v majhnem mestu ali vasi..." (Debeljak, 1991: 108).

Posledica, ki jo je imela takšna selitev ekonomskih akterjev in prebivalcev je, za centralne mestne predele pomenila začetek obdobja propadanja, medtem ko je za predmestja pomenila začetek obdobja pospešenega razvoja in prosperitete. Primerjava med prostorom, namenjenim poslovnim pisarnam v predmestju in v centralnem mestnem predelu za obdobje 1986 – 1999, je prikazana v tabeli 5.4.

Tabela 5.4 : Spreminjanje površin namenjenih pisarnam v predmestju in v centralnih mestnih predelih mest v ZDA za obdobje 1986 – 1999 v milijonih kvadratnih čevljev

Vir: Kotkin in DeVol, 2001.

* 1 kvadratni čevlj je 0,0929m²

Brez dvoma je k deurbanizaciji ekonomskih akterjev oziroma praznjenju centralnih mestnih predelov veliko prispevala tudi *diktatura avtomobila* (Debord, 1999). S tem ko je avtomobil postal dostopen relativno vsem ljudem, je postal glavno prevozno sredstvo. Z uporabo avtomobila se je naenkrat skrajšal potovalni čas, obenem pa so postali dosegljivi tudi kraji, ki prej niso bili. Revolucija individualne mobilnosti je močno zaznamovala tudi urbane in ruralne predele ZDA. V tem smislu po Singerju (1994) obdobje fordizma vsebuje dve pomembnejši obdobji razvoja ameriške avtomobilske kulture:

- prvo obdobje obsega čas med letom 1900 in drugo svetovno vojno. V tem obdobju se je razvila avtomobilska industrija in sistem distribucije avtomobilov;
- drugo obdobje obsega čas med koncem druge svetovne vojne in letom 1975. V tem obdobju sta moč avtomobila in avtomobilska industrija močno spremenila fizično pokrajino ameriških mest in same dežele. Avtomobilska industrija je v sodelovanju z ministrstvom za obrambo, ter transportnimi in poslovnimi interesi države uspela pomembno vplivati na razvoj individualne mobilnosti Američanov. Poleg tega jim je uspelo prepričati vlado, da je njena prednostna naloga izgradnja nacionalnega sistema avtocest, kar je pomembno prispevalo k razvoju avtomobilskega predmestja (*auto suburbia*) v katerem prevladujejo nakupovalni centri³².

V splošnem je skrajšanje časa, ki ga je posameznik porabil za gibanje, mesto razširilo v dolžino na vse strani, kar se je poznalo zlasti z gradnjo cest, parkirišč, garaž, mostov, širjenjem ulic itd., ter že prej omenjenih trgovskih središč in ostalih industrijskih kompleksov. Tako "... se momenti nedovršene reorganizacije mestnega tkiva prehodno zgoščajo okrog "distribucijskih tovarn", gigantskih supermarketov, ki jih sredi ničesar obdajajo parkirne površine" (Debor, 1999: 116). Takšna "divja" širitev mesta naj bi po prvotnih predvidevanjih celo povečevala rentabilno zgoščenost v centralnih mestnih predelih (Mumford, 1969), dejansko pa je pomenila radikalno spremembo določenih struktur, ki so sestavljale vsakdanje urbano in družbeno življenje in privedla fordistično mesto do točke, ko se je samo v sebi iztrošilo. Po podatkih Kotkina in DeVola (2001) je pred tridesetimi leti v predmestjih živelo 25% več družin kot v centralnih mestnih predelih, danes pa v predmestjih živi 75% več družin kot v centralnih mestnih predelih. Poleg tega je po njunih podatkih leta 1950 živelo v predmestjih samo 23% Američanov, medtem ko jih danes živi več kot 50%. Takšen potisk iz

³² Predsednik Eisenhower je leta 1956 podpisal The Federal-Aid Highway Act, ki je vključeval davke na gorivo, nafto, avtobuse in tovornjake. S tem so zbrali okrog 41 milijard USD ter zgradili 41.000 milj novih cest. Obenem pa so uničili možnost vzpostavitve poceni in uspešnega sistema množičnega javnega prevoza.

centralnih mestnih predelov se je čudovito ujel z idejami in željami razvijalcev predmestnih nakupovalnih centrov.

Selitev v predmestje je v začetku dvajsetega stoletja postalo priljubljeno med srednjim slojem. Vendar pa so predmestne rezidence postale množično dostopne šele pred drugo svetovno vojno. Po drugi svetovni vojni so se v predmestja množično selili tudi vojni veterani, in sicer zaradi ugodnih posojil³³, ki so jim omogočala nakup stanovanj in hiš. Poleg tega so predmestja cvetela tudi zaradi različnih državnih zakonov, kot na primer financiranje predmestnih šol, medtem ko so šole v centralnih mestnih predelih propadale.

S tem, ko je suburbanizacija dosegla množični nivo in ko so bila že dodobra uveljavljena nakupovalna središča v predmestjih, so centralni mestni predeli postali zgolj ena izmed več alternativnih lokacij potrošnikov, kar je pomenilo, da je morala vsaka izmed tovrstnih lokacij tekmovati z ostalimi. Takšna prostorska tekmovalnost med alternativnimi kraji potrošnje ustvarja kraje, ki kombinirajo tematsko okolje, zabavo in prodajo dobrin. Nakupovalni centri, locirani v predmestjih, so vedno tekmovali s centralnimi mestnimi predeli, vendar pa opažanja v zadnjem času (Gottdiener, 2001; Baudrillard, 1999) kažejo na to, da ti centri replicirajo centralne mestne predele v oblikovalskih motivih in ustvarjanju simuliranih urbanih okolij. Tovrstna nakupovalna središča in posnemanje urbanega življenja, ki se odvija v njih, so skoraj popolnoma uničila trgovski monopol centralnih mestnih predelov. "Onstran tovarne in tradicionalnih institucij kapitala je veleblagovnica že model vsake prihodnje oblike nadzorovane socializacije: ponovno seštevanje vseh razpršenih funkcij telesa in družbenega življenja (delo, prosti čas, hrana, higiena, prevozi, mediji, kultura) v homogenem prostoru-času; prepis vseh protislovnih tokov v termine integriranih krogotokov; prostor-čas vse operativne simulacije družbenega življenja, celotne strukture bivanja in prometa" (Baudrillard, 1999: 97). Takšna zmožnost opravljanja več potrošnih storitev na enem kraju, obenem pa še zabava, dela predmestne nakupovalne centre nenadomestne in prispeva k nadaljnjemu zatonu centralnih mestnih predelov, ki so zgodovinsko gledano izvorno multifunkcionalni kraj.

Moderno mesto je v Harveyevih (1995) razmišljanjih postalo okno, preko katerega ne razumemo samo urbanega življenja, ampak tudi nove oblike razrednega boja. Zaton centralnih mestnih predelov fordističnih mest, ki ga spremlja rast suburbanih področij, je rezultat

³³ Leta 1944 je bil sprejet *The Servicemen's Readjustment Act* (poznani tudi kot G. I. Bill of Rights) in leta 1948 *The Veteran Administration's Home Loan Act*.

nepravičnega razvoja, ki ga sili moderni kapitalizem. Revni prebivalci starih centralnih mestnih predelov bi verjetno z veseljem delali, ampak delo se je preselilo na področja, kjer se lahko ustvarja dobiček, v predmestja. Stanovanja in hiše se tudi gradijo na krajih, kjer imajo najvišjo ceno. Zaradi takšnih pojavov postaja mesto v očeh modernih marksistov dobičkonosni motor, katerega poganjata intenzivno iskanje in izkoriščanje virov dobička (Orum in Chen, 2003).

5.3.2 Lokalne ugodnosti v fordizmu

Obdobje fordizma se v smislu pomena stroškov pri lokalnih ugodnostih bistveno ne razlikuje od industrijskega obdobja. Prednost lokacije v veliki meri še vedno temelji na bližini naravnih virov, bližini delavcev z določenim profilom (polkvalificirani, kvalificirani) ter na bližini investicijskega kapitala. Ker je bila ekonomska rast fordistične ekonomije posledica uporabe okolja z vidika naravnih virov, je bilo okolje zgolj instrumentalnega pomena, in sicer kot vir surovega materiala.

Poleg bližine ekonomskih dejavnikov so bili z vidika privabljanja delovne sile in potrošnikov pomembni tudi veliki množični dogodki - spektakli, zaradi katerih so v mestih gradili potrebno infrastrukturo (stadione, dvorane ipd.). V tovrstnih spektaklih so bili obiskovalci zgolj pasivni udeleženci (športne tekme, predvajanje filmov, razstave, veliki glasbeni koncerti ipd.). Med temi dogodki je bil pomemben zlasti profesionalni šport (ameriški nogomet, košarka, baseball, hokej ipd.), visoka umetnost (razstave, opera, gledališča ipd.) ter kulturne destinacije (muzeji, naravne znamenitosti ipd.), v katerih so bili posamezniki zgolj pasivni opazovalci.

Skratka, delovna sila je v obdobju fordizma svoj prosti čas "trošila" na način, ki je bil popolnoma enak proizvodnji, v kateri je sodelovala. Obiskovali so množične "standardizirane", neosebne prireditve, na katerih so prispevali svoj minimalni delež (navijaški vzklik ali ploskanje) podobno, kot so to počeli v proizvodnem procesu.

6 GEOGRAFSKA LOGIKA POSTFORDIZMA

*"A suited man smiled said:
It's just a matter of time,
You can have the world,
At your feet by tomorrow..."*

(Dream Theater: Only a Matter of Time; 1989)

6.1 POSTFORDIZEM

Če želimo razumeti postmodernizem, moramo najprej definirati modernizem. Modernizem je izenačen z znanstvenim pogledom razsvetljenstva, katerega racionalni pogled na naravo je pričel dominirati v ekonomskih in moralnih strukturah družbe. Človeški razlog je zamenjal vraževerne poglede religij in ostalih oblik iracionalnosti. Povedano z drugimi besedami, v modernizmu so znanost, tehnologija in birokratsko upravljanje izpopolnili človeško znanje, blaginjo in bogastvo s pomočjo racionalne kontrole narave in družbe.

Kot ugotavlja Debeljak (1989), strukturnih zakonitosti in pojavnih značilnosti postmoderne kulture ni mogoče ustrezno razumeti brez vpogleda v njene družbene temelje. Ker gradim na predpostavki, da postmodernizem izhaja iz postindustrijske družbe, moram po njegovem mnenju nujno dojeti tudi ključni mehanizem premika, ki je središče družbenih bojev in konfliktov prenesel iz razmerja med kapitalom in delom (kot strukturno značilnostjo industrijske družbe) na os moč – informacija (osnovno razmerje postindustrijske družbe), kar se je zgodilo s spremembo načina proizvodnje.

Fatherstone (1998) poudarja, da pojem postmodernizem vodi k vrsti kulturnih sprememb, ki jih lahko obravnavamo kot temeljne preobrazbe družbenih struktur in medsebojnih odnosov v družbi. "Toda ne glede na to, kako uporabno je govoriti o premiku, ki presega moderno in ki ga implicira pojem "postmodernizem", nas uporaba pojma usmerja, da zaznavamo pomembne spremembe v umetniških in popularno kulturnih praksah, režimih pomenov in načinih orientacije znotraj vsakdanjega življenja" (Fatherstone, 1998: 192-193). Torej se na tej podlagi lahko pridružim Harveyevemu (1995) razumevanju postmodernizma kot kulturnega oblačila postfordističnega tipa proizvodnje in fleksibilne akumulacije kapitala. Svojo analizo postmodernizma je Harvey (1995) razdelil na štiri dele, ki jih medsebojno povezujejo štirje

postmoderni fenomeni. Ti fenomeni so: kulturna tranzicija od moderne v postmoderno (*The passage from modernity to postmodernity in contemporary culture*), politični in ekonomski izvori te kulturne spremembe (*The political-economic transformation of late twentieth-century capitalism*), fizične posledice prostorsko-časovnega krčenja prostora (*The experience of space and time*) in fragmentirani estetski odgovori na tovrstno časovno-prostorsko krčenje prostora (*The condition of postmodernity*). Skozi njegovo celotno analizo se vleče rdeča nit v obliki logike akumulacije, v kateri je kultura proizvod ekonomije, vse skupaj pa vodi logika kapitala.

6.1.2 Družbeno-prostorski fenomeni posfordizma in postmodernizma

Ključni faktor večine sprememb v postfordističnem sistemu proizvodnje je fleksibilnost. Enega izmed načinov za doseganje fleksibilnosti v proizvodnji predstavljata uporaba novih tehnologij in fleksibilne delovne sile. Fleksibilnost pri uporabi novih tehnologij je razvidna iz tega, da se z določenimi tehnološkimi pripomočki lahko proizvajajo različne proizvode, medtem ko se fleksibilnost delovne sile izraža predvsem v tem, da delovna sila (posebej delavci s posebnimi znanji) dela določena dela za določen čas (pogodbeno).

Vzorec postfordističnega kapitalizma je torej mogoče opredeliti s popolno spremembo vrste značilnosti fordizma, ki se odvijajo z načinom proizvodnje, katera temelji na novih proizvodnih tehnologijah (biotehnologija, računalništvo ipd.) ter vodijo k nadomestitvi taylorizma. Te spremembe Harvey (1995) označi kot fleksibilno akumulacijo (*flexible accumulation*), ki jo poleg fleksibilnosti trgov delovne sile, proizvodov in vzorcev potrošnje opredeljuje tudi pojav popolnoma novih sektorjev proizvodnje, novih načinov zagotavljanja finančnih storitev, predvsem pa močna intenzivnost stopenj trgovskih, tehnoloških in organizacijskih inovacij. Temu je sledila tudi zamenjava keynesianskega modela ekonomije z monetarnim, katerega bistvo je vera v tržne sile, ki naj bi zagotovile optimalne ekonomske outpute.

Da se je fordizem pričel umikati postfordističnemu obdobju, poleg spremembe načina proizvodnje kažejo tudi naslednje spremembe:

- storitvena podjetja imajo raje urbane lokacije blizu trga in potrošnikov;

- kot posledica prvega razloga ima novi profesionalni razred (delavci s posebnimi znanji, poslovneži ipd.) zaradi življenjskega stila in delovnih vzorcev raje bivalno okolje v urbanih krajih;
- zaradi naraščajoče pomembnosti kreativnosti in inovacij postajajo pomembni in iskani kraji, ki takšne lastnosti spodbujajo.

V obdobju postfordizma smo priča tudi močnemu odporu do uniformnosti, ki jo je opredeljevala množična fordistična proizvodnja. Ta odpor se odraža zlasti v prepoznavanju raznovrstnosti različnih skupin v družbi. Ena izmed posledic tega je, da se ljudje v obdobju postfordizma medsebojno opredeljujejo na podlagi tega, kaj konzumirajo, ne pa na podlagi "tradicionalnih" indikatorjev, kot so dohodek, razred ali etnična skupina. Težnje po konzumiranju raznovrstnih dobrin in krajev so izrazito vidne tudi v današnjih urbanih krajih, kjer se posveča veliko prostora in denarja nakupovalnim središčem, katerih notranja arhitektura je zastavljena na takšen način, da ljudi prav spodbuja k čim bolj intenzivni potrošnji (Gottdiener, 2001). "Obstajajo uslužbenci, ki so zaposleni samo s tem, da preurejajo sprednji del scene, fronto polic, kjer bi potrošniki (z odvzemom artiklov) lahko ustvarili luknjo. Samopostrežba nekaj še prida tej odsotnosti globine: isti homogeni prostor, brez posrednikov združuje ljudi in stvari, to je prostor neposredne manipulacije. A kdo manipulira koga?" (Baudrillard, 1999: 95).

Intenzivnost potrošnje v postfordizmu se je v primerjavi s fordistično potrošnjo še bolj povečala. Tako je bila na primer razpolovna doba tipičnega fordističnega proizvoda od pet do sedem let, vendar je postfordistična produkcija to dobo v določenih sektorjih (na primer obleke) skrajšala na polovico, v drugih (na primer računalništvo) pa celo na osemnajst mesecev (Harvey, 1995). Vidimo, da je postfordizem zaznamovan z veliko hitrejšim menjavanjem mode in nestabilnostjo. Temu se je prilagodila tudi industrija, ki se zelo hitro odziva na spremembe in okuse posameznikov.

Postfordistični sistem fleksibilnosti v proizvodnji pomeni tudi zmanjševanje velikosti podjetij in količine potrebne delovne sile, kar ima za posledico intenzivno deindustrializacijo urbanih krajev. Zaradi tega so, kot sem že pokazal, iz nekdanjih fordističnih mest množične proizvodnje izselili ali zaprli veliko tovarn, kar je v večini primerov povzročilo izpraznitev centralnih mestnih predelov in ekonomski zaton mest. Zaton fordistične industrijske proizvodnje v ZDA je pustil najbolj vidne sledi v tako imenovanem "*rustbelt*" območju (Chicago, Cleveland, Detroit in Pittsburgh). Vzporedno z zatonom fordističnih mest se je

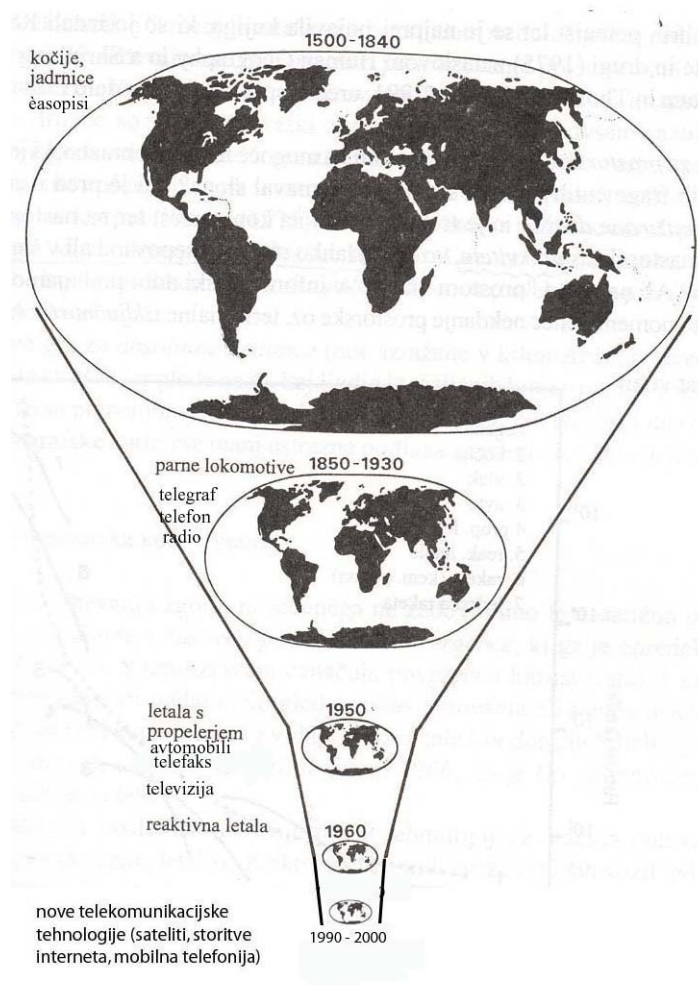
prišel vzpon mest in krajev, ki vsebujejo elemente postfordizma in postmodernizma. Mednje sodijo: Silicijeva dolina³⁴, Orange County, Route 128, Austin itd.

Pomemben razlog za to, da je postfordistična proizvodnja v veliki večini primerov locirana izven tistih mest, v katerih se je odvijala fordistična proizvodnja, je uvajanje novih delovnih praks, na katerih temeljijo nove, visoko tehnološke industrije. Bistveno je tudi to, da v novih okoljih ni prisotnih starih proizvodnih in upravljalških navad, sindikatov ipd. poleg tega je postfordistična proizvodnja pogosto opredeljena z okoljem, ki je relativno privlačno v primerjavi z okoljem fordističnega mesta. Kot bom pokazal v nadaljevanju naloge, so v postfordizmu bistvenega pomena predvsem lokalne ugodnosti, ki privabljajo delavce s posebnimi znanji, od katerih je odvisen ekonomski uspeh posameznih podjetij in mest.

Med pomembnejše postmoderne in tudi postfordistične fenomene gotovo sodi časovno-prostorsko krčenje sveta. Gre za proces, ki je v zadnjem času s pomočjo inovacij v transportu in komuniciranju doživel neverjeten razmah (slika 6.1). S pomočjo novih tehnologij v telekomunikacijah smo namreč prostor po Friedmanu (2000) skrčili z velikosti "srednje" (*large*) na velikost "majhno" (*small*). Nekateri avtorji (Mlinar, 1994) o tej spremembi govorijo kot o *prostorsko-časovnem kolapsu*, ki prinaša ubikviteto. Gre namreč za stanje, ko določene entitete lahko obstajajo kjerkoli in kadarkoli neodvisno od časa in prostora, kar ima za posledico povezovanje dejavnosti in ljudi, ki niso več občutljivi na oddaljenost, so pa, kot bom pokazal v nadaljevanju, še vedno občutljivi na okolje, v katerem se odvijajo.

³⁴ Ime Silicijeva dolina (Silicon Valley) je leta 1971 skoval Urednik revije Microelectronics News Don Hofler, s katerim je poimenoval področje v Kaliforniji, ki se razteza od Palo Alta do San Josea.

Slika 6.1 : Časovno-prostorsko krčenje sveta

Vir: dopolnjeno po McHale v Mlinar, 1994.

Nedavno podrtje časovno-prostorskih ovir s pomočjo komunikacijskih tehnologij je proizvedlo novi internacionalizem in močno notranjo diferenciacijo mest in družb, ki temeljijo na krajih, funkcijah in družbenih interesih, ter s tem med drugim tudi močno zaznamovalo postmoderno arhitekturo. Pojavilo se je veliko različnih gradbenih materialov, ki omogočajo popolne imitacije starejših stilov (simulaker). "Tako živimo povsod v svetu, ki je nenavadno podoben originalu – stvari v njem so podvojene po svojem lastnem scenariju" (Baudrillard, 1999: 21).

Poleg tega so nove tehnologije združile masovno proizvodnjo z masovno reprodukcijo ter s tem omogočile množično fleksibilno proizvodnjo skoraj personaliziranih proizvodov, ki se odražajo v veliki raznovrstnosti stilov.

Postfordistična ekonomska logika in postmoderna ideologija sta medsebojno zelo povezani in odlično sodelujeta. Njuno sodelovanje je med drugim razvidno tudi v tem, da če želijo kraji potrošnje, na primer nakupovalni centri, centralni mestni predeli itd. pridobiti čim več potrošnikov, morajo biti privlačni in hitro prepoznavni. Takšno prepoznavnost pa se da na odličen način doseči s pomočjo postmoderne arhitekture in tematskih krajev, ki spodbujajo potrošništvo³⁵.

Slika 6.2 : Razlika med idealnim tipom fordizma in postfordizma

Fordizem	Postfordizem
Delovni proces: <ul style="list-style-type: none"> - kvalificirani in pol kvalificirani delavci - delavec ima eno zadolžitev (individualizacija) - delovna specializacija - omejeno izobraževanje - produkcija - originalnost - industrija - mehanska reprodukcija - uniformnost in standardizacija - plačilo glede na obseg - vertikalna organizacija dela - izkušnje niso potrebne 	<ul style="list-style-type: none"> - izobraženi delavci z več sposobnostmi - delavci imajo veliko zadolžitev (mnogovrstnost) - službena razmejitev - ekstenzivno izobraževanje na delovnem mestu - reprodukcija - posnemanje preteklosti - storitve - digitalna reprodukcija - fleksibilnost - osebno plačevanje (sistem bonusov) - horizontalna organizacija dela - izkušnje pridobljene z izobraževanjem za delo
Delovni odnosi: <ul style="list-style-type: none"> - prisotnost splošnih ali industrijskih sindikatov - taylorizem - nacionalne delovne pogodbe - zmanjšanje delavčeve odgovornosti - ni varnosti delovnega mesta - monopolni kapital 	<ul style="list-style-type: none"> - odsotnost sindikatov - odsotnost stavkovnih sporazumov - upravljanje s človeškimi viri - lokalne pogodbe na nivoju posameznega podjetja - soodgovornost delavcev - visoka stopnja varnosti delovnega mesta za ključne delavce in nizka ter slabi pogoji za začasne delavce - podjetništvo
Industrijska organizacija: <ul style="list-style-type: none"> - vertikalno integrirana velika podjetja - centralizacija - energetsko intenzivna proizvodnja 	<ul style="list-style-type: none"> - kvazi vertikalna integracija - decentralizacija, strateška zaveznitva med podjetji, rast majhnih podjetij - informacijsko intenzivna proizvodnja
Tehnologija: <ul style="list-style-type: none"> - stroji namenjeni proizvodnji posameznih proizvodov - materialnost 	<ul style="list-style-type: none"> - sistemi fleksibilne produkcije, CAD/CAM roboti, informatična tehnologija - nematerialnost

Nadaljevanje na straneh 70 in 71.

³⁵ Več o tem glej v Gottdiener, 2001 in v Uršič, 2002.

<p>Načela organizacije proizvodnje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - množična produkcija standardiziranih produktov - ekonomija obsega - večje zaloge proizvedenih delov (<i>just in case</i>) - testiranje kvalitete na koncu tekočega traku - proizvodi slabe kakovosti odkriti na koncu produkcijskega procesa - tekmovalnost glede na stroške in količino - nižanje stroškov z manjšanjem plač - izgubljanje časa zaradi dolgotrajnega usklajevanja, napak, pomanjkljivosti itd. - proizvodnja je odvisna od virov 	<ul style="list-style-type: none"> - majhna serijska produkcija - ekonomija dosega kakovosti - neznatne zaloge (<i>just in time</i>) - kvaliteta produkta je vgrajena v produkcijski proces - takojšna izločitev proizvodov slabe kakovosti - tekmovalnost glede na inovacije - zmanjšanje količine izgubljenega časa - proizvodnja je odvisna od povpraševanja
<p>Načini potrošnje:</p> <ul style="list-style-type: none"> - množična poraba potrošnih dobrin - socializacija dobrin in potrošnikov 	<ul style="list-style-type: none"> - individualizirana potrošnja dobrin in krajev - individualizacija dobrin in potrošnikov
<p>Prostorske značilnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - razpršene manufakturne tovarne v funkcionalni prostorski delitvi dela - regionalne funkcionalne specializacije - resursi so pridobljeni iz celega sveta - rast velikih industrijskih konurbacij - prostorsko segmentirani trgi delovne sile - metropolis - urbana obnovitev - relativni prostor - prostor krajev 	<ul style="list-style-type: none"> - geografsko zapiranje industrij v fleksibilna industrijska področja (okolja inovacij) - kopičenje raznovrstnosti - resursi pridobljeni iz prostorsko bližjih podjetij - rast novih industrijskih prostorov na ruralnih področjih - diverzifikacija trga delovne sile - kontraurbanizacija - urbana revitalizacija - kraj - kombinacija prostora krajev in prostora tokov
<p>Urbana struktura:</p> <ul style="list-style-type: none"> - homogena, trajno "zaprta" urbana distriktnost - lokacijsko coniranje, - izrazitost centralno-periferne delitve - linearna suburbanizacija - vpetost v nacionalno teritorialno strukturo - nacionalni prostorski koridorji 	<ul style="list-style-type: none"> - fragmentiranost - večvozliščnost - heterogena prostorskost - selektivna in fleksibilna lokacijska coniranja - vpetost v globalne ali interregionalne teritorialne strukture - nadnacionalni prostorski in virtualni koridorji

Nadaljevanje s strani 69, nadaljevanje na strani 71.

<p>Država:</p> <ul style="list-style-type: none"> - keynesianska država blaginje - ekonomija, ki temelji na povpraševanju - preskrba javnih storitev - zaščita socialne plače - regulacija - rigidnost - kolektivna pogajanja - mednarodna stabilnost s pomočjo multilateralnih sporazumov - centralizacija - podporna država/mesto - nacionalni in regionalni ukrepi - podjetja sama financirajo raziskovanja in razvoj - inovacije vodi industrija - moč države 	<ul style="list-style-type: none"> - država dela (<i>"workfare state"</i>) - ekonomija spodbuja inovacije in tekmovalnost - privatizacija, deregulacija - spodbujanje samozanašanja <i>"selfreliance"</i> - deregulacija, ponovna regulacija - fleksibilnost - lokalna pogajanja (na nivoju podjetja) - mednarodna destabilizacija; povečane geopolitične napetosti - decentralizacija in poostrena znotrajregijska/mestna tekmovalnost - podjetna država/mesto - teritorialni in regionalni ukrepi - razvoj in raziskovanje financira država - inovacije vodi država - moč denarja
<p>Problemi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - inflacija - tržna zasičenost - proizvodi nižje kvalitete - nefleksibilnost - odtujena delovna sila - divergenca med rastočimi plačami in rastjo produkcije, ki je v zatonu - fiskalna kriza države 	<ul style="list-style-type: none"> - visoke stopnje nezaposlenosti - dualizem trga delovne sile - družbena polarizacija, izključenost ter družbene napetosti - nestabilnost potrošnikovega zaupanja, zaradi ekonomske negotovosti - začasnost trgov
<p>Ideologija:</p> <ul style="list-style-type: none"> - potrošniška družba - modernizem - socializacija (družba spektakla) - etika - modri ovratniki - avantgarda - semantika - sinteza - pripoved - globina - utopija - funkcija - epistemologija 	<ul style="list-style-type: none"> - individualizirana potrošnja, YUPPIE kultura - postmodernizem - individualizacija - estetika - beli in zlati ovratniki - komercialnost - retorika - antiteza - podoba - površje - vrsta različnih utopij - fikcija - ontologija

Nadaljevanje s strani 69 in 70.

Vir: dopolnjeno in prilagojeno po: Hočevar, 2000; Knox in Pinch, 2000; Harvey, 1995, Swyngedouw v Harvey, 1995 in Gantar, 1990.

Mlinar (1994) opozarja, da je ob nizanju številnih podrobnosti (kot sem v sliki 6.2 storil tudi sam), ki kažejo na prehod iz fordizma v postfordizem v kontekstu globalizacije svetovnega

gospodarstva značilno, da avtorji ne najdemo zadovoljivega teoretskega pojasnila za tovrstne preobrazbe, kar niti ni tako presenetljivo, saj v primerjavi s stvarnostjo, ki tudi sama postaja vse bolj fleksibilna, postajajo teoretska izhodišča toga in omejena.

Po drugi strani pa bi poizkus tovrstne enotne teoretske pojasnitve nanizanih fragmentov značilnosti postfordizma na enem mestu zavzel preveč prostora. Ker so nekateri določeni, v tabeli nanizani fragmenti postfordističnih sprememb del širših kontekstov, ki so (nekateri pa tudi niso) bistvenega pomena za to delo, bom poizkušal te določene fragmentirane spremembe teoretsko čim bolj pojasnjevati sproti v nadaljevanju.

6.2 NOVI URBANI DEJAVNIKI

Lokacije podjetij so bile vedno blizu ključnih dejavnikov njihove proizvodnje. Kot je razvidno iz prvega dela te naloge, so se podjetja v preteklosti locirala blizu surovin in materialov, blizu transportnih poti ipd. skratka krajev, ki so s svojo lokacijo omogočili doseči nizke stroške poslovanja. V današnjem obdobju nove ekonomije pa se podjetja odločajo za lokacije čim bližje bazenov delavcev s posebnimi znanji.

Na začetku tretjega tisočletja smo priča zgodovinski preobrazbi strukture mest in pokrajin. Bistvo te preobrazbe je v tehnološki revoluciji, pogojeni z novimi telekomunikacijskimi tehnologijami. "Na temelju nove tehnološke infrastrukture je proces globalizacije ekonomije in komunikacije spremenil načine, s katerimi proizvajamo, konzumiramo, upravljamo, informiramo in razmišljamo" (Borja in Castells, 1997: 7).

Posledica procesa globalizacije je tudi vse večja povezanost sveta na vseh področjih družbenega življenja ter spremembe v teritorialnih hierarhijah. Vendar me, razen ekonomske povezanosti sveta, ki s pomočjo novih telekomunikacijskih tehnologij postaja vse bolj čvrsta, ostale spremembe na tem mestu ne bodo zanimale.

Najpomembnejša vrsta industrije v obdobju postfordizma je visoko tehnološka industrija. Tovrstna industrija ima po podatkih DeVola (1999) najhitrejšo rast v ZDA, razen tega je v zadnjih dvajsetih letih (1979-1999) skoraj podvojila delež industrijske proizvodnje ZDA.

Rezultat proizvodov visoko tehnoloških industrij (nove tehnologije) in storitev je med drugim tudi povečanje intenzivnosti procesa globalizacije, ki je v veliki meri prispeval k pojavu nove ekonomije. Delovanje nove ekonomije omogočajo nove telekomunikacijske tehnologije, njeno gonilno silo pa predstavljajo delavci s posebnimi znanji. Zato ekonomski uspeh mest, ki

ga predstavlja visoko tehnološka industrija, v veliki meri temelji na zmožnostih privabljanja, zadržanja in učinkoviti uporabi tovrstnih delavcev. Glavni problem podjetij v novi ekonomiji je, kje najti delavce s posebnimi znanji, ki imajo takšne zmožnosti, kot jih zahteva spreminjajoči se trg³⁶.

Sam vidim proces globalizacije, visoko tehnološko industrijo, novo ekonomijo in delavce s posebnimi znanji kot najpomembnejše dejavnike, od katerih je v veliki meri odvisen ekonomski in posledično tudi teritorialni pomen urbanih krajev postfordističnega obdobja. Zaradi tega te štiri elemente v nadaljevanju obravnavam kot nove urbane dejavnike, ki določajo dinamiko geografske logike postfordističnega obdobja in so medsebojno tesno povezani ter pogojeni.

6.2.1 Visoko tehnološka industrija

Gotovo je ena izmed težjih nalog pri preučevanju visoko tehnološke industrije definiranje, katera vrsta industrije sodi vanjo. Zaradi tega je definicija visoko tehnološke industrije v veliki meri odvisna od raziskovalčevih interesov in podatkov, ki jih ima na voljo. V splošnem pa za visoko tehnološko industrijo velja, da vanjo sodijo industrije, kot so računalništvo, telekomunikacije in storitvene dejavnosti, povezane z njima.

DeVol (1999) opredeli visoko tehnološko industrijo kot:

- industrijo, ki nenehno čuti potrebo po novih idejah in konceptih in v kateri je znanje veliko bolj cenjeno kot fizično delo;
- industrijo z globalnim obsegom in povezavami, ki ne služi zgolj lokalni skupnosti in ki ni geografsko omejena;
- industrijo, ki poudarja inovacije bolj kot množično proizvodnjo ter bolj ceni podjetniški duh kot pa strah pred propadom;
- industrijo, ki je visoko mobilna in katere delovna sila deluje v visoko tekmovalnem okolju;
- industrijo, ki zahteva intenzivno in drago temeljno raziskovanje ter razvoj.

³⁶ V zadnjih letih so na ta trg delovne sile prišle tudi primerno izobražene ženske. Pomemben vir tovrstne delovne sile v ZDA predstavljajo predvsem priseljenci. Po podatkih Castellsa (2001) je bilo v 90. letih v vseh na novoustanovljenih podjetjih v Silicijevi dolini okrog 30% priseljencev s Kitajske ali Indije.

Po podatkih DeVola (1999) je visoko tehnološka industrija tudi med najhitreje rastočimi v ZDA, kar ni presenetljivo, saj neposredno ali posredno močno vpliva in posega v vse sektorje nacionalne ekonomije, obenem pa tudi določa, katere metropolitanske regije ekonomsko uspejo ali zatonejo. Kot poudarja DeVol (1999), bi metropolitanske regije ZDA brez ekonomske rasti v visoko tehnoloških sektorjih močno zaostajale v razvoju in v tem smislu morajo mesta spoznati in upoštevati lokacijske dejavnike visoko tehnoloških podjetij ter delavcev s posebnimi znanji.

Nedvomno ima sodobna tehnologija velik vpliv na prostorsko distribucijo ekonomskih aktivnosti in kar je še pomembneje, na relativno visoko stopnjo ekonomske rasti metropolitanskih regij (DeVol, 1999). Na podlagi raziskav, ki so jih izvedli razni avtorji (Kotkin in DeVol, 2001; Florida, 2001; 2001a; 2000; 2000a; Florida in Gates, 2001; Florida in Youl, 2001; Waits, 2001, 1999; Waits, Henton in Nguyen, 2001; Arora in Florida, 2001; Hackler, 2000; Mugerauer, 2000; Gray, Golob, Markusen in Park, 1999; DeVol, 1999 in Markusen, 1999), je takšen vpliv že močno opazen v urbanem prostoru ZDA.

Vpliv visoke tehnologije na ekonomske aktivnosti metropolitanskih regij ima tri glavne značilnosti:

- metropolitanska področja zavzemajo nesorazmeren delež industrij ali podjetij, ki se ukvarjajo z visoko tehnologijo;
- visoka tehnologija sama po sebi omogoča nekaterim metropolitanskim področjem izkoriščati ključne lokacijske prednosti, kot so nižji stroški poslovanja ali lokalne ugodnosti, s tem da omogoča opravljati določene oblike ekonomskih aktivnosti tudi z oddaljenih lokacij;
- metropolitanske regije, ki imajo najvišje stopnje ekonomske rasti, so pokazale sposobnost privlačiti, izkoristiti in obdržati visoko tehnološka podjetja.

6.2.2 Proces globalizacije

Obstaja veliko definicij, ki poizkušajo opredeliti proces globalizacije, katerih pa na tem mestu ne bom navajal. Definicija procesa globalizacije, ki zadostuje potrebam moje naloge, ga opredeljuje kot intenzifikacijo svetovne povezanosti in posledično ustvarjanje sveta kot enega kraja (King, 1995). Mlinar (1994) ugotavlja, da večina razprav, ki se navezujejo na proces globalizacije, ne temelji na kakršnemkoli poizkusu opredelitve tega pojma, ampak se pojavlja vse več specifičnih tematskih obravnav. V tem smislu bo tudi moja obravnava zgolj tematska, in sicer z vidika procesa globalizacije ekonomije.

Friedman (2000) loči tri obdobja procesa globalizacije: prvo obdobje (do leta 1914) je svet zmanjšalo iz velikosti velik (*large*) na velikost srednji (*medium*). Drugo obdobje procesa globalizacije obsega 75-letno obdobje med prvo svetovno vojno in koncem hladne vojne in ga označi za obdobje premora med prvim in tretjim obdobjem procesa globalizacije, v katerem se ni zgodilo nič pomembnega. Današnje obdobje procesa globalizacije pa se po njegovem mnenju od prvega obdobja razlikuje v stopnji in načinu obsega tehnologiji (nove telekomunikacijske naprave) in politični prevladi (prvo obdobje je bilo dominacija britanske oblasti, današnje pa ameriške).

Gonilo današnjega procesa globalizacije je sprememba načina komuniciranja, ki se je zgodila v zadnjem času in jo Friedman (2000) imenuje demokratizacija tehnologije (*democratization of technology*). Bistvo demokratizacije tehnologije je po njegovem mnenju omogočiti čim večjemu številu ljudi, da z osebnimi računalniki, modemi, GSM telefoni, kabelskimi sistemi in internetnimi povezavami seže čim globlje in čim hitreje v vse več dežel, obenem pa tudi vse bolj ceneje kot kdajkoli prej v zgodovini. Demokratizacija tehnologije je po Friedmanu (2000) rezultat več inovacij, ki so se pojavile v osemdesetih letih prejšnjega stoletja ter so zajele računalnike, telekomunikacije, miniaturizacijo, tehnologijo za kompresijo podatkov ter digitalizacijo. S pomočjo takšnega načina komunikacije sta se povečali stopnja in intenzivnost povezanosti, s katero je svet preko informacijske avtoceste povezan (skupaj) v en globaliziran prostor, ali bolje rečeno vas.

Proces globalizacije oživlja ekonomijo na takšen način, da je kapital v nenehnem teku, trgi (dela, blaga, informacij, grobega materiala, delovne sile itd.) pa postajajo vedno bolj mednarodni in soodvisni. Obenem pa tovrstni proces predstavlja nadaljevanje in po Robinsu (1999) tudi kulminacijo zgodovinskega prizadevanja kapitalizma, da bi presegel nacionalne meje in dosegel napredek svetovnih razsežnosti. S procesom globalizacije ekonomije imata Borja in Castells (1997) v mislih ekonomijo, v kateri strateško dominantne aktivnosti delujejo na nivoju planeta v realnem ali potencialno realnem času.

Za Castellsa (1996) je trenutno obdobje kapitalizma zaznamovano s premagovanjem prostora s pomočjo časa. V prejšnjem obdobju kapitalizma (fordizem) je bil čas podrejen prostoru, medtem ko v postfordizmu prostor prevladuje nad časom. Takšen premik pomeni, da smo v obdobju globalne ekonomije in ne več v obdobju svetovne ekonomije (Castells, 1996). Svetovna ekonomija je pomenila način, v katerem se je kapital akumuliral preko celega sveta,

sedaj, v obdobju omrežene družbe (*network society*), pa je svetovna ekonomija postala globalna ekonomija. Iz tega je razvidno bistvo Castellsovih zadnjih del (2001, 1996), in sicer da se v smislu organizacije ekonomije prostor krajev vse bolj umika prostoru tokov.

Pri procesu globalizacije ekonomije je gotovo pomemben poudarek tudi na razvoju virov informacij ter znanja in prav s tega vidika je današnja ekonomija tudi informatična³⁷ ekonomija. Informacija je namreč postala najpomembnejši material, ki sestavlja vse družbene procese in družbene organizacije (Castells, 2000, 1996; Kitchin, 1998; Dertouzos, 1997; Roszak, 1994 in Toffler, 1981). Poleg tega pa se po podatkih Goupila (2003) na globalni ravni proizvede 250 mega bitov informacij na človeka in 93% teh informacij je digitalnih.

6.2.3 Nova ekonomija

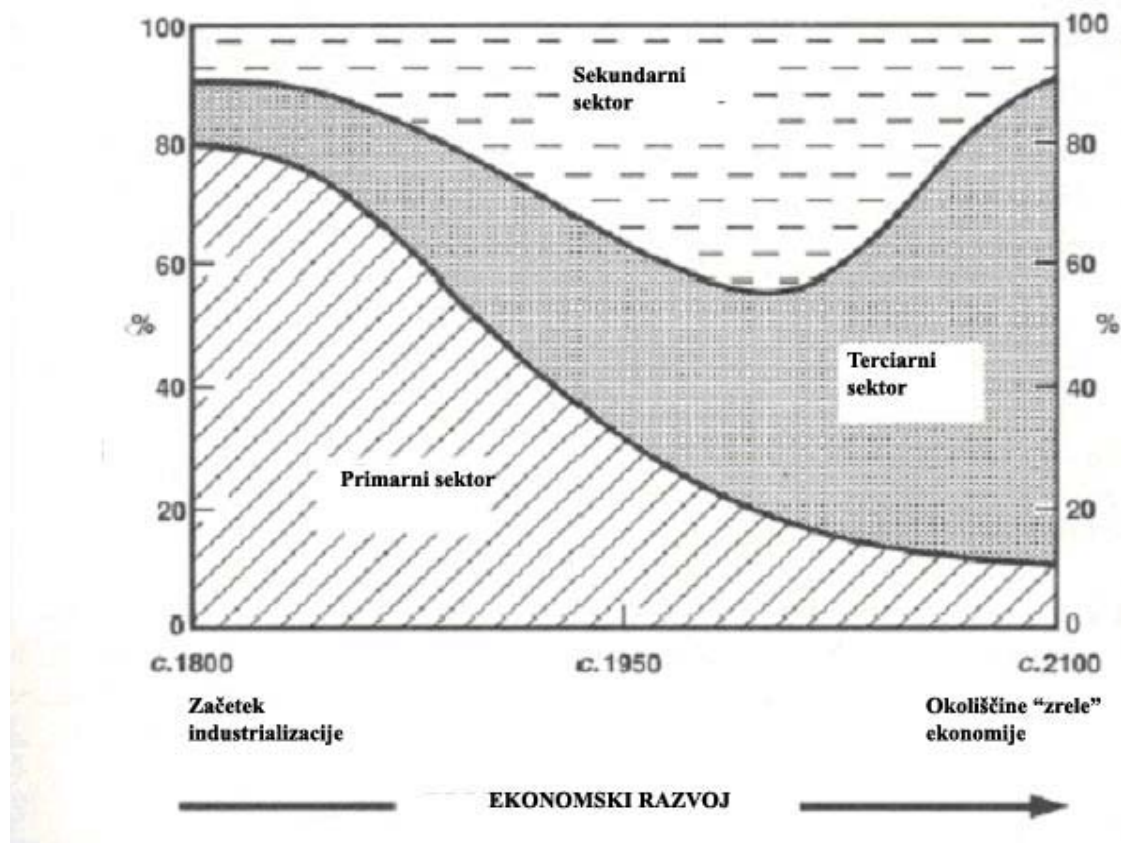
Kot ugotavlja Castells (1996) smo zaradi vseh sprememb, ki smo jim priča v zadnjih desetletjih, vstopili v nov tip družbe, ki ga imenuje družba tokov (*the flow society*). V družbi tokov so materialne osnove vseh procesov sestavljene iz tokov, moč in blaginja sta organizirana v globalnem omrežju, ki prenaša tokove informacij. Ti tokovi so asimetrični in izražajo odnose moči. Vendar pa je od tokov moči pomembnejša moč tokov, ki se izraža preko finančnih tokov, tehnoloških tokov, tokov s pomočjo katerih se ustvarjajo podobe, in tokov informacij.

Tovrstne spremembe so se pomembno dotaknile tudi svetovne ekonomije. Prvo spremembo v svetovni ekonomiji predstavlja zmanjšanje pomena proizvodnje surovih materialov in kmetijskih produktov. Druga sprememba zajema spremembe v zaposlovanju manufakturnih delavcev, ki postajajo močno nepovezani s proizvodnimi trendi v tej panogi. Tretjo spremembo v svetovni ekonomiji pa predstavlja tok kapitala, ki je postal gonilna sila svetovne ekonomije.

³⁷ Castells (1996) razlikuje med informacijsko (*information society*) in informatično (*informational society*) družbo. Informacijska družba izpostavlja vlogo informacij v družbi, namreč vse družbe so kot kompleksni sistemi v osnovi informacijske, saj morajo za svojo reprodukcijo nujno proizvajati informacije o znotrajsistemskih in medsystemskih procesih. Informatična družba pa izpostavlja specifično obliko družbene organizacije, ko postane generiranje, procesiranje in transmisija informacij poglobitni vir produktivnosti in moči z omrežno logiko kot temeljnim načinom strukturacije. V skladu s tem uporabljamo poimenovanja informatična ekonomija, tehnologija, industrija ipd.

Postfordistično obdobje med drugim opredeljuje tudi rast terciarnega sektorja (tabela 6.1), ki je postal glavni vir ekonomske rasti in obsega zlasti informacijske storitve ter delavce s posebnimi znanji.

Tabela 6.1 : Rast terciarnega sektorja v obdobju 1800 - 2100

Vir: prirejeno po Healey in Ilbery, 1992.

Za rast zaposlovanja v terciarnem sektorju je potrebno izpostaviti naslednje vzroke (Healey in Ilbery, 1992):

- s tem ko so družbe postale bogatejše, se je povečalo povpraševanje končnih potrošnikov po storitvah;
- povečalo se je povpraševanje po storitvah, kakršne so finančne, tržne raziskave in oglaševanje;
- eksternalizacija storitev (kot so računovodstvo) manufaktirnih podjetij, ki so prej veljale za manufaktorne dejavnosti;
- povečanje internacionalizacije storitev vse od bančnih preko hitre hrane do odnosov z javnostmi in najemanja avtomobilov;
- pojav novih storitvenih aktivnosti, povezanih z visoko tehnologijo.

Castells (1996) ekonomijo današnjega obdobja imenuje informatična, globalna in omrežena, s čimer hoče poudariti temeljne razlike s staro (fordistično) ekonomijo množične proizvodnje. Informatična zato, ker produktivnost in tekmovalnost enot v tej ekonomiji temeljita na njeni zmožnosti proizvodnje, procesiranja in apliciranja na znanju temelječih informacij; globalna zato, ker je jedro aktivnosti produkcije, potrošnje in kroženja organizirano na globalni ravni; omrežena pa zato, ker pod novimi družbenimi pogoji produktivnost in tekmovalnost potekata preko interakcij med poslovnimi omrežji.

Pri Castellsovi (1996) opredelitvi nove ekonomije je iz več razlogov ključnega pomena omreženost. Postfordistična fleksibilna specializacija produkcije namreč temelji na omrežju produkcijskih enot in kooperantov, sama nova ekonomija poudarja pomembnost omrežnih efektov, v današnjem obdobju so sama mesta omrežena v urbani omrežni hierarhiji (Hočevar, 2000), poleg tega pa današnja ekonomska tekmovalnost leži na inovacijah kreativnih omreženih ekonomskih grozdov. Takšna omrežja veljajo za najbogatejše in najproduktivnejše predele mest.

Evolucija nove ekonomije³⁸ korenini v sprejemanju ter uporabi novih tehnologij in je povezana s tremi zakoni. Prvi je Moorov zakon, ki pravi, da tehnološki razvoj podvoji število logičnih elementarnih operacij mikroprocesorja vsakih osemnajst mesecev, rezultat tega je skoraj linearen porast hitrosti in moči računalnikov. Drugi je Gilderjev zakon, ki pravi, da zmožnosti omrežja rastejo trikrat hitreje kot moč računalnikov. Tretji zakon pa je Metcalfejev, ki pravi, da je uporabnost omrežja eksponentna s številom uporabnikov. Skratka, s tem ko računalniki in omrežja postajajo vse bolj zmogljivi, jih uporablja vse več ljudi in zaradi tega se vse več ekonomskih ter ostalih storitev seli v kibernetični prostor.

Glavne značilnosti nove ekonomije, ki imajo močan vpliv na urbane kraje, so po mnenju Waitsove (1999) naslednje:

- bistvo nove ekonomije ne predstavlja zgolj ustvarjanje in prodaja novih tehnologij, ampak gre v veliki meri tudi za način njihove uporabe v vsakdanjem (poslovnem) življenju. Zlasti je pomembno povečevanje tako imenovanih tele-storitev (storitve na daljavo) in posledično

³⁸Nekateri avtorji govorijo tudi o ruralni verziji nove ekonomije, ki jo imenujejo nova ruralna ekonomija (*new rural economy*). Več o tem glej v Apedaile, Peter (2003): *The New Rural Economy* na <http://www.bus.ualberta.ca/rfield/Courses/OA702/nrealfred2003.pdf>

porast podjetij, ki svoje storitve nudijo zgolj v kibernetnem prostoru (eBay, Amazon, Yahoo! Ipd.);

- poleg novih tehnologij je značilen element nove ekonomije tudi globalizacija; podjetja, potrošniki in posamezne skupnosti imajo s pomočjo dejavnikov globalizacije dostop do kapitala, dobrin, informacij in tehnologij od kjerkoli in kadarkoli. S tem čas in prostor ne predstavljata skorajda nikakršnih ovir več;

- v hitro spreminjajoči se novi ekonomiji so ideje pomembnejše kot kdaj koli prej v zgodovini, kajti ekonomski uspeh zagotavljajo raziskave, nova odkritja in inovacije. Nova ekonomija, ki jo poganjajo znanje, medsebojni odnosi in storitve, je vse bolj temelji na intelektualnih prednostih (raziskovanje, intelektualna lastnina in odnosi s strankami) in vse manj na fizičnih prednostih (zgradbe, transport in stroji), ki so bile pomembne v prejšnjih obdobjih. Nekatera najpomembnejša visoko tehnološka podjetja današnjega obdobja imajo relativno malo fizičnih prednosti, medtem ko vse bolj gradijo na tržni vrednosti in poslovnih temeljih, kot so oblikovanje proizvodov, intelektualna lastnina, močni odnosi s strankami itd.;

- zaradi prodora informatičnih tehnologij v proizvodnjo postajajo tudi navadni fizični delavci vse bolj delavci s posebnimi znanji, saj morajo razumeti sisteme in tehnologijo, s katero upravljajo v proizvodnem procesu. To pomeni, da posamezniki postajajo vedno bolj pomembni v proizvodnem procesu, še posebej pa so dragoceni posamezniki, ki znajo kreativno razmišljati. V tem kontekstu je lepo razvidno, kako se moč v poslovnem svetu premika iz hierarhično urejenih podjetij k posameznim delavcem, ki imajo prave sposobnosti in izobrazbo. Poleg tega pa je pomembno tudi to, da imajo podjetja in skupnosti, ki sodelujejo pri privabljanju ali ustvarjanju tovrstnih delavcev, dolgoročno tekmovalno prednost pred ostalimi;

- verjetno predstavlja najpomembnejši premik v poslovnem razmišljanju odmik od samozanašanja podjetij proti novim modelom, ki poudarjajo zavezništva posameznih podjetij. Podjetja so namreč prišla do ugotovitve, da se ne morejo več zanašati zgolj na svojo velikost in ugled ter ostati izolirana. Poleg tega pa tudi hitri napredek v informatični tehnologiji, vse večja pomembnost delavcev s posebnimi znanji in omrežena ekonomija ustvarjajo ekonomsko uspešnejša zavezništva, kot so bila v preteklosti;

- dejansko so kraji postali pomembnejši; kot kdajkoli prej v zgodovini, kajti podjetja morajo locirati "možgane" svoje proizvodnje na lokacije, kjer jim bo zagotovljena kritična masa tekmecev, dobaviteljev, strank, delavcev s posebnimi znanji, izobraževalne in raziskovalne institucije ter zelena kakovost življenja. Vedenje o tem, kako ustvariti tekmovalne prednosti iz

tovrstnih lokalnih ugodnosti, pa je postalo strateško pomembno za podjetja in mesta, ki želijo biti v novi ekonomiji uspešna.

Po mnenju Castellsa (2001) značilnosti digitalne ekonomije počasi preoblikujejo staro ekonomijo v novo, kar pomeni, da je nova ekonomija sestavljena iz elementov stare in digitalne ekonomije.

V splošnem je digitalna ekonomija opredeljena kot poslovanje preko interneta oziroma katere izmed ostalih storitev, ki jih internet omogoča (v glavnem poteka tovrstno poslovanje preko svetovnega spleta). Vendar je takšna definicija preozka. Brynjolfsson in Kahin (2000) opozarjata, da se termin digitalna ekonomija nanaša na širšo (zaenkrat še) neprepoznavno preobrazbo vseh sektorjev ekonomije, ki jo omogočajo digitalizacija informacij in različne storitve interneta. Pojem digitalna ekonomija je zelo kompleksen in širok, na kar opozarjajo tudi različni avtorji (Brynjolfsson in Kahin, 2000; Tehan, 2002). In prav takšna nezmožnost natančnega definiranja in opredeljevanja digitalne ekonomije ima za posledico, da ostaja rast digitalnega poslovanja v uradnih statistikah v veliki meri nedefinirana in s tem tudi neprepoznavna. Trenutno lahko termin digitalna ekonomija opredelim kot del širšega spektra sprememb v strukturi poslovanja gospodarskih subjektov, ki se je širil na področju informacijskih tehnologij skozi več desetletij (od prvih računalnikov med leti 1940-45 naprej).

Dobrina v digitalni ekonomiji predstavlja tista zvrst dobrine, ki se lahko distribuira v digitalni obliki (npr. tekst, podobe, slike, glasba in filmi). V tem smislu so kot digitalne dobrine označeni proizvodi, ki imajo visoke fiksne stroške oziroma stroške prve kopije (*first-copy costs*), obenem pa zelo nizke inkrementalne stroške (*incremental costs*). Značilnost produktov digitalne ekonomije je tudi ta, da jih ni treba dostavljati v prodajalne, ampak jih ponudnik pošlje kupcu preko interneta direktno na dom. Kot zanimivost naj omenim, da gre pri menjavi digitalnih dobrin (zlasti MP3 glasbenih datotek in DVX filmov) večinoma za ekonomijo obdarovanja (*gift economy*), kjer si udeleženci tovrstne dobrine izmenjavajo brezplačno³⁹.

³⁹ Ekonomija obdarovanja poteka predvsem preko programov e-donkey in kazaa. Tovrstne menjave podatki o digitalni ekonomiji ne zajemajo. Po nekaterih ocenah naj bi izmenjava glasbe *peer to peer* samo v ZDA prinesla glasbenim založbam za 4 milijarde dolarjev izgube dobička na leto. Več o ekonomiji obdarovanja glej v Trček, Franc (2003): Problem informacijske (ne)dostopnosti. Zbirka Kiber 1. CPS FDV, Ljubljana.

Pomemben dejavnik digitalne ekonomije je dejstvo, da tehnologija zastara⁴⁰ precej hitreje, kot se je to dogajalo v obdobju množične fordistične ekonomije. To pomeni, da je čas za uvajanje inovacij krajši, kar povečuje pomembnost delavcev s posebnimi znanji.

Digitalna ekonomija je za enkrat uveljavljena zlasti na dveh področjih: informatična tehnologija in storitve. Na prvo področje sodijo podjetja, ki zagotavljajo infrastrukturo za telekomunikacijske tehnologije, medtem ko na drugo sodijo podjetja, ki zagotavljajo aplikacije za uporabnike tovrstnih tehnologij (na primer programska orodja in storitve). Na področje storitev bi lahko uvrstil tudi podjetja, ki ne služijo direktno od storitev, ampak posredno od oglaševanja, transakcij itd. v zameno pa zagotavljajo brezplačne storitve interneta (na primer Yahoo! in Hotmail), in pa podjetja, ki se ukvarjajo s prihodnostjo uporabe telekomunikacijskih tehnologij (zlasti gre za podjetja, ki se ukvarjajo s prodajo preko interneta).

Ker se digitalna ekonomija z vsemi predstavljenimi značilnostmi še ni popolnoma uveljavila kot prevladujoči način poslovanja in ker se njeni elementi prepletajo z elementi stare (fordistične) ekonomije je razumljivo da govorimo o novi ekonomiji.

Kot ugotavljata Graham in Marvin (2001), današnja urbana ekonomija teži k temu, da bi primarno temeljila na storitvah potrošnje, kot so: prosti čas, trgovina, distribucija, procesiranje informacij in "simboličnih dobrin". Zaradi tovrstnih storitev jedro nove ekonomije predstavljajo znanje in inovacijske kapacitete človeškega kapitala, ki so tudi ključni vir prednosti pri tekmovanju med mesti, industrijami, podjetji ipd. "Podjetja so spoznala, da je gonilo nove ekonomije človeški kapital..." (Florida, 2000: 3).

Urbani kraji, ki želijo pridobiti prednost v novi ekonomiji, morajo ustvarjati in intenzivno uporabljati človeški kapital. S tega vidika bodo mesta, ki imajo dostope do znanja, kot so univerze in raziskovalne institucije, imela koristi od talentov, ki so jih uspela privabiti, da prispevajo k lokalni ekonomiji.

Zaradi pomembne vloge znanja v novi ekonomiji nekateri avtorji (Kotkin in DeVol, 2001) govorijo tudi o na znanju temelječi ekonomiji (*knowledge-based economy*). Temelj današnje

⁴⁰ Za ilustracijo pa lahko navedem podatek, da so računalniki od leta 1970 do danes povečali svoje zmogljivosti za faktor 1 milijon.

ekonomije predstavlja način, kako ustvariti novo znanje ter ga kar najhitreje uporabiti s pomočjo telekomunikacij in posredovanjem informacij. Posledice tega razvoja prinašajo vse večjo pomembnost delavcev s posebnimi znanji, ki so ključni reševalci problemov v novi, na znanju temelječi globalni ekonomiji.

V stari fordistični ekonomiji je določala ekonomski uspeh ali neuspeh akumulacija dobička, danes pa imajo znanje, sposobnosti, izkušnje in inovacijski potencial nadarjenih posameznikov večjo vrednost kot strojna oprema ali celo sam kapital. Delavce s posebnimi znanji, ki posedujejo vse prej naštete lastnosti in so visoko mobilni, lahko regije, ki jih privlačijo in zadržijo, bogato nagradijo. "Njihova izguba zna biti kaznovana" (Kotkin in DeVol, 2000: vi).

Vodilni komunikacijski pripomoček današnje dobe - internet - je bil v osemdesetih letih prejšnjega stoletja novost, v devetdesetih uporabna tehnologija, ob koncu tisočletja pa predstavlja nepogrešljivo orodje za poslovanje, kar dokazuje, da je vsak dan bolj pomemben. Razvoj gre v smeri, da globalna internetna mreža postane največji, najvarnejši in najgloblji tržni prostor na svetu. Poslovanje, ki temelji na internetu Castells (2001), imenuje omrežno podjetništvo (*network enterprise*)⁴¹. Po njegovem mnenju je prispevek interneta k novemu poslovnemu modelu, da "omogoča prilagajanje (*scalability*), interaktivnost, management fleksibilnosti, ustvarjanje zaščitne znamke in personaliziranje (*customization*) v omreženem poslovnem svetu" (Castells, 2001: 76).

Prilagajanje pomeni, da omrežje, na lokalnem ali globalnem nivoju, lahko vključuje tolikšno število komponent, kot jih zahteva določena operacija ali transakcija. To, da je omrežje lokalno ali globalno, ne predstavlja nikakršne tehnične ovire, še več, lahko se prilagaja brez težav in večjih stroškov.

Interaktivnost v realnem ali izbranem času, z dobavitelji, strankami in zaposlenimi v osebni ali množični komunikaciji pomeni boljšo kvaliteto informacij in boljše prilagajanje med partnerji v poslovnem procesu.

Management fleksibilnosti s tem, ko se prilagaja potrebam vsakega projekta, omogoča možnost nadzora poslovnih projektov. Takšna sposobnost kombinacije decentralizirane in multiple interakcije strateškega vodstva s partnerji je pomembna za doseganja ciljev, ki si jih je podjetje zadalo. Internet pa v tem primeru zagotavlja potrebno tehnologijo za integriranje drugih podjetij v ekonomiji.

⁴¹ Več o tem glej v Castells, 2001.

Ustvarjanje zaščitne znamke je pomembno kot prepoznavni znak vrednosti v poslovnem svetu, kjer imajo stranke več izbir in kjer investitorji potrebujejo simbol prepoznavne kvalitetne stvaritve. Da se ustvarjanje zaščitne znamke lahko uporablja brez večjih tveganj za izgubo ugleda, mora podjetje zagotoviti kontrolo preko celotne proizvodne verige. Na internetu temelječ informacijski sistem omogoča hitro in učinkovito pošiljanje povratnih informacij vseh sestavnih delov omrežja v proizvodne in prodajne procese.

Personaliziranje je ključ do nove oblike vodenja poslovanja. Kulturna sprememba in raznolikost globalnega povpraševanja sta izredno otežila standardiziranje masovne proizvodnje. Po drugi strani pa ekonomije obsega še vedno težijo k masovni proizvodnji, da bi se znižali proizvodni stroški. Pravo razmerje med personalizirano in množično proizvodnjo se lahko doseže s pomočjo komunikacije preko interneta, med drugim tudi na način, da personaliziranje končnega proizvoda lahko opravi kupec preko interneta.

6.2.4 Delavci s posebnimi znanji

Na temeljih tehnološke in organizacijske preobrazbe nove ekonomije je prišlo tudi do sprememb na področju delovnih odnosov in strukture zaposlitev. Kot poudarjata Kotkin in DeVol (2001) je najpomembnejša sprememba sprememba v obliki dela s posebnimi znanji (*knowledge work*), ki jo predstavlja gibanje proti omreženemu ali na timu temelječemu modelu organizacije. Omrežni model organizacije ne predstavlja zgolj visoko kompleksnega dela, ampak zahteva tudi visoko stopnjo medsebojne odvisnosti.

Slika 6.3 : Razlike med timi tradicionalnih delavcev in timi delavcev s posebnimi znanji

Timi tradicionalnih delavcev	Timi delavcev s posebnimi znanji
Homogenost: - skupina enako razmišljajočih ljudi - organizacijska podobnost	Heterogenost: - različni ljudje, organizacije, specializacije - organizacijska neenakost
Stabilnost: - struktura in sodelovanje je vzpostavljeno že prej - počasnost pri sprejemanju in odpuščanju članov	Dinamičnost: - spremembe so integrirane v proces - članstvo je tekoče in temelji na sprotnih potrebah
Osredotočenost na organizacijo	Osredotočenost na produktivnost
Centralna vodenost: - povezanost preko hierarhije	Distribuiranost: - povezanost s hierarhijo je lahko prisotna ali ne
Vnaprej določene meje: - skupina je vnaprej določena - nefleksibilen pristop (za novo nalogo se ustanovi novo skupino)	Samodefiniranost, organskost: - skupino definira znanje in potrebe - sprotna prilagojenost nalogam
Zanašanje na tehnično ekspertizo: - kompleksnost pri prilagajanju - povišanje na podlagi staža	Tehnološka samozadostnost: - hitra prilagoditev - povišanje na podlagi učenja
Geografska fiksnost: - nekaj prizorišč	Mobilnost: - kadarkoli in od kjerkoli

Vir: Prirejeno po Goupil, 2003.

Nova ekonomija je v urbanih krajih ustvarila veliko število visoko kakovostnih in zahtevnih delovnih mest zaradi naslednjih vzrokov (Graham in Marvin, 2001):

- s tem, ko je globalna ekonomija postala kompleksnejša in bolj razpršena, so se stroški koordinacije in kontrole v primerjavi z materialnimi kapacitetami nove ekonomije hitreje povečali;
- visoko tehnološka službe so s tem, ko poslovna okolja postajajo vse bolj kompleksna in razpršena, v prvi vrsti usmerjene proti zmanjšanju poslovnega tveganja podjetij in institucij. Zaradi tega se tovrstne službe pogosto pojavijo kot rezultat organizacijskih poizkusov kontrolirati in nadzorovati ogromni globalni sistem, ki močno opredeljuje novo ekonomijo in oblikuje njene posamezne sektorje;
- pojavile so se tudi potrebe po servisiranju visoko kompleksnih izobraževalnih, administrativnih in finančnih tehnoloških podpor nove ekonomije.

Tovrstna delovna mesta zahtevajo procesiranje, obdelovanje, dodajanje vrednosti informacijam ipd. in prav zaradi tega so namenjena delavcem s posebnimi znanji.

Pojav novega delovnega razreda (poznane tudi kot zlati ovratniki) je posledica novih načinov dela, omrežij, novih računalniških tehnologij in družbeno-ekonomskih trendov. Svet, ki je povezan z mobilnimi telefoni, sateliti, računalniki in širokopasovnim dostopom do storitev interneta, spreminja vlogo delavcev znotraj in izven podjetij vseh velikosti in sektorjev. Poleg tega nove proizvodne tehnologije zahtevajo od delavcev, da upravljajo kompleksne in zahtevne naloge, ki zahtevajo razmišljanje, razumevanje, nenehno osvajanje novega znanja in reševanje problemov.

Delavci s posebnimi znanji⁴² uporabljajo svoje znanje in inteligenco za pretvarjanje idej v proizvode, storitve ali procese. Njihova bistvena značilnost je, da lahko neštetokrat prodajo svoje znanje. Glavna vrednost je sposobnost zbiranja in analiziranja informacij ter sprejemanje odločitev, s katerimi podjetje zasluži. V splošnem pa velja pravilo, da morajo delavci s posebnimi znanji imeti najmanj univerzitetno izobrazbo. Skratka, če se izrazim v preprostem jeziku, delavci s posebnimi znanji proizvajajo vrednost s pomočjo glave in ne s pomočjo rok.

Delavci s posebnimi znanji se pojavljajo kot poslovni partnerji, *freelancerji*, konzultanti ipd. Nekateri izmed njih so mobilni in delajo v hotelih, na letališčih ali kako drugače na poti, drugi so stacionirani in delajo bodisi od doma ali v pisarnah. Vse bolj naraščajoča hitrost, kompleksnost in razpršljivost nove ekonomije po ugotovitvah Grahama in Marvina (2001) ter Sassenove (1995) pomeni, da se potrebe po zaposlitvah delavcev s posebnimi znanji večajo v vseh ekonomskih sektorjih (od rudarstva, kmetijstva preko različnih storitev in vlade).

V literaturi sem zasledil tri vrste opredeljevanja delavcev s posebnimi znanji:

- glede na njihove *osebne značilnosti*: znajo misliti, proizvajati ideje, sprejemati prave odločitve ipd.;
- glede na njihove *specialnosti*: sistemski inženir, programer, računalniški oblikovalec, predavatelj, znanstvenik ipd.;

⁴² Prvi, ki je uporabil termin delavci s posebnimi znanji (*knowledge workers*), je bil ekonomist Fritz Machulp, čeprav se to pripisuje Petru Druckerju s knjigo Landmarks of Tomorrow (1959).

- glede na njihove *sposobnosti in zmožnosti*: visoko izobraženi, ustvarjalni, lahko uporabijo svoje sposobnosti na veliko različnih področjih ipd.

Zaradi takšnih lastnosti delavci s posebnimi znanji ne morejo izkoristiti lastnih potencialov v tradicionalnih poslovnih okoljih. Pri svojem delu imajo veliko stopnjo avtonomije, ki prihaja s ceno, namreč po podatkih Castellsa (2001) imajo profesionalni delavci v Silicijevi dolini ali njeni okolici normo delovnega časa 65 ur na teden.

Nova ekonomija nikakor ne more delovati brez delavcev, ki so sposobni upravljati in delati z novimi telekomunikacijskimi pripomočki in informacijami. Tovrstna delovna sila mora biti visoko izobražena, poleg tega pa tudi sposobna dajati (nadaljnje) pobude. Ideje in kreativnost delavcev s posebnimi znanji so namreč najpomembnejša sestavina ekonomskega uspeha podjetja, mesta ali regije v obdobju postfordizma.

V tabeli 6.2 so prikazani podatki o številu delavcev s posebnimi znanji metropolitanskih regij, ki imajo najvišjo koncentracijo visoko tehnoloških podjetij. V populaciji so kot predstavniki delavcev s posebnimi znanji prikazani delavci, zaposleni v programski industriji.

Tabela 6.2 : Vrstni red metropolitanskih regij ZDA po številu delavcev s posebnimi znanji na milijon prebivalcev

	Metropolitanska regija	Na milijon prebivalcev
1	San Jose	24348.74
2	Washington	22561.95
3	San Francisco	17632.61
4	Boston	16871.44
5	Atlanta	11633.74
6	Dallas-Forth Worth	11345.50
7	Denver	11258.22
8	Okland	9700.85
9	Minneapolis-St. Paul	9407.78
10	Raleigh-Durham	9308.79
11	Austin-San Marcos	9156.99
12	Seattle-Bellevue-Everett	8365.94
13	Detroit	7337.06
14	Tampa-St. Petersburg	6872.22
15	Orlando	5986.83
16	San Diego	5953.73
17	St. Luis	5632.89
18	Philadelphia	5552.37
19	Houston	5171.45
20	Portland	5160.55
21	Indianapolis	4703.72
22	Pittsburgh	4272.07
23	Baltimore	4224.04
24	Kansas City	4069.50
25	Phoenix-Mesa	3927.91
26	Cleveland-Akron	3740.38
27	Miami-Ft. Lauderdale	3207.01

Vir: Florida, 2000a.

Kot je razvidno iz tabele 6.2, so vodilne metropolitanske regije glede na delavce s posebnimi znanji na milijon prebivalcev (San Jose, Washington D. C., San Francisco in Boston) obenem tudi regije, ki so vodilne tudi na področju visoko tehnoloških podjetij (tabela 7.4) in lokalnih ugodnosti (tabele 7.2, 7.4 in 7.5).

Delavci s posebnimi znanji so se izobraževali v visoko tekmovalnih okoljih zelo dobrih izobraževalnih institucijah, poleg tega so navajeni tudi potovati, ne ozirajoč se na družino in prijatelje. Pomembna značilnost teh posameznikov je, da so zelo "prefinjeni potrošniki krajev" (DeVol in Kotkin, 2001) in deželo dojemajo kot skupek raznovrstnih prizorišč, ki tekmujejo za njihovo prisotnost in pozornost.

Delavci s posebnimi znanji delujejo na različnih področjih in v različnih vrstah industrije, vendar se zaradi pomembnosti visoko tehnološke industrije v nadaljevanju osredotočam zgolj na delavce s posebnimi znanji, ki se ukvarjajo s tovrstno industrijo in storitvami.

Življenjski stil delavcev s posebnimi znanji

Delavci s posebnimi znanji iščejo pri izbiri kraja za svoje bivanje in delo ravnotežje med ekonomskimi priložnostmi, ki jih ta kraj nudi in med potrebami, ki jih zahteva življenjski stil, ki ga živijo. V nasprotju z delavci fordističnega obdobja izbirajo delavci s posebnimi znanji, svoje bivalno in delovno okolje predvsem na podlagi življenjskega stila, ki ga živijo. Ni pomembno kje se nahaja delo, ampak kje se nahaja življenje, ki ga želijo živeti. Zato so pri privabljanju tovrstnih delavcev v določena mesta in regije, dejavniki življenjskega stila v večini primerov pomembnejši od ekonomskih dejavnikov.

Stereotipe, ki označujejo delavce s posebnimi znanji za z delom obsedene in pohlepne ljudi, vedno bolj spodrivajo spoznanja, da je za tovrstne delavce zelo pomemben njihov življenjski stil. Obenem pa spoznavamo tudi, da se tovrstni delavci ne naseljujejo več, tako kot je to veljalo v fordističnem obdobju, samo tam, kjer so locirana njim ustrezna podjetja. V postfordizmu namreč podjetja sledijo lokacijam delavcev s posebnimi znanji, kateri sledijo lokalnim ugodnostim s področja svojega življenjskega stila. Raziskave kažejo (Florida in Gates, 2001 in Florida, 200a), da je možnost izbire za zadovoljevanje potreb raznovrstnih življenjskih stilov postavila mesta, kot so San Francisco, Seattle, Boston, Austin itd. na vrh lestvice ponudbe raznovrstnih lokalnih ugodnosti (glej tabelo 6.2, 7.2, 7.4 in 7.5) in v uspešna mesta s področja visoko tehnološke industrije (glej tabelo 7.4).

Podobno kot omenjena mesta je s svojo prijetno klimo, bližino morske obale in dobrih univerz postala dom številnih delavcev s posebnimi znanji tudi Silicijska dolina, ter se z njihovo pomočjo spremenila v "Meko" visoko tehnološke industrije. Vendar pa to območje v zadnjem času izgublja svoj čar zaradi visokih cen nepremičnin ter rent in, kot ugotavljata Kotkin in Siegel (2000), tudi zaradi velike stopnje imigrantov iz celega sveta. Območje se po njihnih ugotovitvah srečuje z "urbanimi" problemi, kot so: slabe šole, visoka stopnja kriminala, pojav uličnih tolp, povečana stopnja smoga v ozračju ipd. S tem Silicijska dolina izgublja na lestvici ponudbe lokalnih ugodnosti in je med delavci s posebnimi znanji vse manj zaželeno območje.

“Življenjski stili so vzorci delovanja, ki medsebojno razlikujejo ljudi” (Chaney, 1996: 4). Do podobnega zaključka je v svojih raziskavah prišel tudi Florida (2000a), ki ugotavlja, da se življenjsko stilske izbire delavcev s posebnimi znanji bistveno razlikujejo od delovne sile fordističnega obdobja. Delavci s posebnimi znanji so aktivni in se ukvarjajo z aktivnostmi na prostem, medtem ko je delovna sila v fordizmu zgolj pasivni opazovalec. Lokalne ugodnosti ki ustrezajo življenjskim stilom delavcev s posebnimi znanji, so povezane predvsem s sproščanjem stresa. Zato delavci s posebnimi znanji iščejo kraje, kjer je bogata ponudba (adrenalinskih) aktivnosti na prostem. V povpraševanju delavcev s posebnimi znanji po tovrstnih lokalnih ugodnosti vidim tudi možnosti za razvoj manjših urbanih krajev in regij, ki jih do sedaj nova ekonomija in visoko tehnološka industrija nista upoštevali.

6.3 NOVI URBANI DEJAVNIKI IN PROSTOR

Kot sem že uvodoma poudaril, bo moj pristop k analizi lokacij visoko tehnoloških podjetij temeljil na strukturalističnih načelih pojasnjevanja ekonomske lokacije. Pri tem pristopu so pomembne zgodovinske okoliščine, ki so se odvijale v določenem obdobju in v določenem prostoru. Na tem mestu mislim zlasti na priložnosti jugozahoda ZDA, ki so se odprle v petdesetih letih prejšnjega stoletja s pojavom novih tehnologij, odločitvijo vlade ZDA glede lokacij razvoja vojaške tehnologije ter s premiki podjetij iz regij s sindikalno in politično aktivno delovno silo.

6.3.1 Regionalna in industrijska politika ZDA

ZDA so po drugi svetovni vojni izvajale regionalno in industrijsko politiko, ki je imela pomembne učinke na prostorsko distribucijo ekonomskih aktivnosti. Po mnenju Markusenove (1999) je ameriška federalna struktura dovoljevala neformalne regionalne ukrepe, ki so se nagibali k širokemu širjenju nacionalnega razvoja, kjer je bila v smislu infrastrukturne alokacije in ostalih javnih investicij zlasti pomembna vloga kongresa. V ZDA so zaradi odsotnosti parlamentarnega sistema stranke relativno šibke in politično predstavništvo strogo deterritorializirano, zaradi česar so se v kongresu oblikovali različni strankarski odbori, ki skupaj s svojimi zveznimi državami in regijami delujejo ne glede na strankarsko razlikovanje. Ti kongresni odbori so izdelali regionalno distribucijo fondov za avtoceste, javna dela, obrambno infrastrukturo, urbani in ruralni razvoj ter izobraževanje in s tem zagotavljali funkcije bolj centralizirane regionalne planske birokracije.

V ZDA je bilo ekonomsko tekmovanje med mesti manj neuravnovešeno kot v ostalih deželah. Ker so večje urbane funkcije pravičneje porazdeljene med večjimi mesti in ne tako močno centralizirane kot v Evropi, je ekonomsko tekmovanje med mesti v ZDA zelo močno. Na primer New York je finančna prestolnica države, ne pa tudi politična (Washington D. C.), industrijska prestolnica je še vedno Chicago, izobraževalna je Boston, prestolnica vojaške industrije je Los Angeles, medtem ko je prestolnica visoke tehnologije mesto San Jose. Na podlagi tega vidimo, da na primer New York ni globalno mesto v enakem pomenu kot sta to Pariz ali London. Takšna ekonomska tekmovalnost med mesti pa ima še eno funkcijo, ki je z vidika moje naloge veliko pomembnejša. Kot bom pokazal v nadaljevanju naloge, povzročča ekonomska tekmovalnost med mesti izboljševanje lokalnih ugodnosti, na podlagi katerih mesta, ki želijo biti konkurenčna na ekonomskem področju, privabljajo gonilno silo nove ekonomije – delavce s posebnimi znanji.

Kompleksni razlogi obrambnih odločitev v obdobju hladne vojne so privedli do velikih sprememb industrijske geografije ZDA. Lokacija različnih vojaških projektov med drugo svetovno vojno (na primer Manhattan) ter njihova nadaljnja razširitev v proizvodnjo letal in raket v obdobju hladne vojne je zakoličila visoko tehnološko vojaško industrijo na jugozahodu ZDA. K decentralizaciji same vojaške industrije je v obdobju hladne vojne je svoje dodal tudi strah pred sovražnikovimi napadi z raketami daljnega dosega. Decentralizacijo je pospeševala tudi razpršenost visokošolskih izobraževalnih in raziskovalnih ustanov ter institucij. Poleg tega so oficirji, ki so bili odgovorni za postavljanje vojaške infrastrukture, favorizirali določena mesta in regije. Takšno favoriziranje se je še posebej poznalo v Kaliforniji, kjer so na račun starih proizvodnih centrov severovzhoda, ki so med dotedanjsimi vojnamo državo oskrbovali s potrebnim težkim orožjem, nastajale vojaške tovarne, oporišča ter novi vojaški industrijski centri. Vojaške visoko tehnološke potrebe je zelo uspešno izkoristilo zlasti vodstvo univerze Stanford v območju Silicijeve doline. Vodilni na univerzi Stanford so namreč pravilno predvideli pomen visoko tehnoloških zahtev hladne vojne in na podlagi tega prilagodili institucionalne raziskave ter univerzitetne pedagoške programe, s čimer je univerza bistveno prispevala k uspešnemu ekonomskemu in tehnološkemu razvoju Silicijeve doline.

Medtem ko je bil v petdesetih letih prejšnjega stoletja razvoj visokih tehnologij na jugozahodu v polnem zagonu, se je pričela na severovzhodu ZDA deindustrializacija tradicionalnih industrij, ki je močno prizadela večino tedanjih industrijskih področij. Po navedbah

Markusenove (1999) se je propadu dokaj uspešno izognilo le območje Nove Anglije, ki je svoj tehnološki potencial uspešno preusmerilo v industrijo za potrebe hladne vojne in s tem vstopilo v novo industrijsko obdobje.

Do neke mere je bil vzpon jugozahoda (*gunbelt*) rezultat močnih sil odvrčanja tovrstnih visoko tehnoloških aktivnosti iz osrednjih industrijskih področij. V jugozahodni regiji se je v času (1950 – 1960), ko so podjetja iz severovzhodnih industrijskih področij uživala aktivno povpraševanje potrošnikov in proizvajalcev iz Evrope in Japonske, ki so bili sredi povojne obnove, razvila vojaška visoko tehnološka industrija. "Industrijska" politika, ki jo je izvajal Pentagon, je bila močan dejavnik regionalnih ukrepov v usmerjanju proizvodnih aktivnosti in prebivalcev proti jugozahodu države. Podjetja, povezana z vojaškimi programi (na primer Motorola), so svoje tovarne postavila na jugozahodu države in s tem pripomogla k vzponu določenih mest (v primeru Motorole je bil to Phoenix).

Takšen način urbanizacije in industrializacije jugozahoda ZDA je imel po mnenju Markusenove (1999) v prostoru vidne zlasti naslednje posledice:

- manjšanje regionalnih razlik v dohodku na prebivalca, posebej s tem, da so se visoko plačana delovna mesta selila na jugozahod. Vendar pa je kljub temu na jugozahodu ZDA blaginja vojaško industrijskih aktivnosti koncentrirana na zgolj določenih področjih in ne doseže velikih področij ruralnih predelov;
- vojaške industrije, koncentrirane v priferinih regijah, so pripomogle k razvoju novih komercialnih industrijskih kompleksov, ki uživajo svobodo poslovnih kultur in praks. Rezultat tega so visoko tehnološka središča, kot so Los Angeles, Silicijska dolina, Orange County, Austin ipd.;
- urbanizacija jugozahodnih področij in vojaške industrije so zahtevale veliko delavcev s posebnimi znanji, kar je pomenilo veliko število novih priseljencev s celega sveta;
- takšen način urbanizacije je posledično uničeval severovzhodna mesta, kot je na primer Chicago, ki zaradi bega možganov niso bila več sposobna delovati kot okolja inovacij.

Poleg vojaško usmerjene industrije pa se je na jugozahodnem področju države nastanila tudi računalniška industrija, Compaq in vesoljski center NASE (Houston), Dell in IBM (Austin), Hewlett-Packard (Palo Alto) itd.

Pri razvoju jugozahoda ZDA je imela pomembno vlogo tudi kombinacija tehnoloških, ekonomskih, kulturnih in institucionalnih dejavnikov, kot so: liberalizacija in deregulacija

trga ZDA pred ostalim svetom, prehod tehnoloških inovacij iz javnega raziskovalnega sektorja v zasebni sektor (na primer internet je nastal na ministrstvu za obrambo in biotehnologija je prešla iz javnih zdravstvenih institucij ter neprofitnih ustanov v zasebna podjetja) in določene kulturno pogojene značilnosti ameriške družbe. Največji preboji na tem področju so se zgodili v Kaliforniji, kjer so se povzpela tudi najuspešnejša podjetja, kajti relativno hitro so našla tržne priložnosti, privabila kapitalske investitorje in delavce s posebnimi znanji s celega sveta.

Kot posledica opisanih zgodovinskih in družbenih okoliščin so se na jugozahodu ZDA razvili številni visoko tehnološki centri in še danes ekonomsko uspešna mesta. Tipičen primer razvoja uspešnega visoko tehnološkega centra na jugozahodu ZDA predstavlja območje Silicijeve doline. To območje je imelo še leta 1940 manj kot 200.000 prebivalcev, vendar se je med leti 1950 – 1960 prebivalstvo povečalo za 121% in v manj kot dveh desetletjih se je območje spremenilo iz poljedelske skupnosti v enega izmed najhitreje rastočih visoko tehnoloških urbanih centrov ZDA. Ekonomski uspeh Silicijeve doline je bil zlasti v drugi polovici petdesetih let prejšnjega stoletja v veliki meri rezultat vojaških pogodb, ki so na to območje pripeljale visoko tehnološka podjetja (Syntex, IBM, Philco itd.), ki so služila kot pogodbeni partnerji za Lockheed Aircraft. Podjetje Lockheed Aircraft se je 1956 preselilo iz Los Angelesa v Silicijevo dolino in je skupaj s svojimi partnerji kmalu postalo največji delodajalec tega območja.

Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja je bilo v ZDA 82% vseh zveznih finančnih sredstev, namenjenih raziskavam in razvoju, usmerjenih v letalsko in elektronsko industrijo, kar je pomenilo, da je območje Silicijeve doline postalo primarni prejemnik tovrstnih finančnih sredstev (Gray et al., 1999). Takšen ekonomsko uspešen razvoj Silicijeve doline je pomenil začetek množičnega prihajanja vrhunskih strokovnjakov in delavcev s posebnimi znanji na jugozahod države.

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je območje Silicijeve doline predstavljalo dom tretjini izmed sto največjih visoko tehnoloških podjetij v ZDA, ustanovljenih po letu 1965. Do sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja pa je to visoko tehnološko središče privabilo na tisoče mladih, sposobnih ljudi s celega sveta, ki so prišli v "Meko" novih tehnologij z željo po uspehu. Takšen pritek ambicioznih delavcev s posebnimi znanji je prispeval k temu, da je med leti 1970 in 1990 regijska zaposlenost v Silicijevi dolini narasla za 128 %, storitvene dejavnosti pa za 199% (Gray et al., 1999).

Poleg visoke tehnologije se je na jugozahodu ZDA v povojnem obdobju pričel pospešeno razvijati tudi turizem, in sicer kot posledica povečane možnosti individualnega transporta v ZDA, rasti BDP-ja in večanje prostega časa, ki so ga imeli zaposleni na voljo. Avtomobili in avtoceste so preusmerili ljudi od železnice in omogočili množična potovanja tudi srednjemu razredu. Turistično zanimivim in privlačnim naravnim nacionalnim parkom (na primer Grand Canyon) so se pridružile tudi umetno zgrajene turistične destinacije, kot so zabavišni parki (na primer Disneyland). Svoj delež k prepoznavnosti jugozahoda pa je prispevala tudi zelo močna in uspešna hollywoodska filmska industrija s filmi, ki so prikazovali idealiziran jugozahod ZDA.

Predstavljene ekonomske spremembe so jugozahod ZDA spremenile iz zgolj politične in ekonomske kolonije severovzhoda (Zeman, 2002) na mesto ključnega igralca v ekonomiji in politiki ZDA.

6.3.2 Spodkopavanje suverenosti države kot posledica krepitve pomena mest

Temeljno politično načelo v obdobju fordizma je bilo suverenost nacionalne države. V času postfordizma pa temu ni več tako. V primerih delovanja nacionalne ekonomije so nacionalne vlade postale nemočne, kajti tržišča so postala globalna, vse bolj medsebojno povezana, inovativnost vse bolj pridobiva na pomenu, prav tako je tudi nastop na tržiščih vse bolj neposreden, kar zmanjšuje pomen vladnih uradnikov ter nadzornih mehanizmov države. Zaradi tega se postavlja vprašanje, ali je nacionalna država sploh še potrebna, kajti "... nacionalne države so premajhne, da bi lahko kontrolirale in usmerjale globalne tokove moči, blaginje in tehnologije novega sistema, in prevelike, da bi predstavljale pluralnost družbenih interesov in kulturnih identitet družbe, zaradi tega izgubljajo legitimnost kot predstavniške institucije in kot učinkovite organizacije" (Borja in Castells, 1997: 5). Zaradi tega nekateri avtorji (Robins, 1999) govorijo o nacionalni državi kot o zgodovinski relikviji, ki je s tem, ko še vedno organizira človeške aktivnosti in upravlja ekonomska prizadevanja v svetu brez meja, postala nenaravna tvorba in celo disfunkcionalna enota. Danes nacionalna vlada ne predstavlja več pristnosti, skupnosti ekonomskih interesov in ne definira več smiselnih tokov ekonomskih aktivnosti. "... v popolnem prostoru tokov, lokalna in nacionalna država pričinja izginjati z vidika, kot tudi njena pomembna vloga v uravnavanju ekonomskih, političnih in kulturnih tokov, ki se pretakajo preko teritorialnih jurisdikcij" (Smith, 2001: 102).

Zmanjšanje pomena in sposobnosti nacionalne države za nadzorovanje ekonomskega dogajanja znotraj njenih meja kažejo naslednji svetovni trendi (Kotnik-Dvojmoč, 2000):

- svetovna ekonomska in finančna povezanost in soodvisnost se povečujeta in pospešujeta;
- z državnimi mejami ločena in zaščitena tržišča so vse bolj stvar preteklosti;
- pomen institucionaliziranih povezav med nacionalnimi tržišči se zmanjšuje;
- svetovni pretok kapitala je že tako hiter in obsežen, da ga ne morejo v popolnosti spremljati in nanj v celoti vplivati niti najmočnejše države;
- vlade s tradicionalnimi nacionalnimi mandati niso več sposobne slediti vse hitrejšemu tempu tehnoloških in informacijskih sprememb, ki pospešujejo tempo dogajanja v gospodarstvu;
- povečujejo se ekonomska pričakovanja porabnikov, ki jim nacionalno omejena vlaganja kljub svoji relativni varnosti niso več dovolj donosna.

Bolj ko izgubljajo svojo vlogo nacionalne države, pomembnejša postajajo mesta in metropolitanske regije, s čimer se ponovno vrača njihov nekdanji pomen. Da bi mesta imela čim večji ekonomski in politični pomen, se borijo za delavce s posebnimi znanji in za visoko tehnološka podjetja. Investirajo pa tudi v informatično infrastrukturo, s pomočjo katere kontrolirajo centre v globalni ekonomiji in s tem vse bolj pridobivajo na pomenu. Skratka, postfordistični megalopolisi bodo v prihodnosti zaradi svoje velikosti, posebej pa zaradi ekonomskega pomena razvili stopnjo avtonomije od držav, v katerih se nahajajo, ter postali suvereni urbani imperiji, kot so bile nekdanje mestne države (Benetke, Firence, San Marino ipd.).

6.3.3 Okolja inovacij

Kljub temu da lokacija zaradi novih telekomunikacijskih tehnologij ni več tako zelo pomembna, mesta s svojo potencialno močjo na področju kopičenja medsebojno povezanih industrij še vedno igrajo osrednjo vlogo v postfordistični proizvodnji naraščajočih globalnih tokov. Ključni element v novem vzorcu ekonomske lokacije predstavljajo sredstva tehnoloških inovacij, medtem ko v novi urbani ekonomski geografiji predstavljata bistveni dejavniki oblikovanje ekonomskih centrov in njihova prostorska distribucija (Borja in Castells, 1997).

Najznačilnejši element razvoja nove ekonomije predstavlja vrnitev fenomena industrijskih območij (*industrial district*) iz 18. in 19. stoletja (Hall, 1999). Industrijska območja iz 19. stoletja so predstavljal sistemi majhnih delavnic, specializiranih za produkcijo določenih proizvodov. Ta območja so bila povezana v omrežje kooperantov, pogosto pa so bila organizirana tudi v okviru družinskih krogov. Takšna območja so bila večinoma locirana v določenih regijah ali celo znotraj mest oziroma posebnih mestnih predelov.

Vzroke takšne industrijske koncentracije v današnjem obdobju DeVol (1999) pojasnjuje s prisotnostjo raziskovalnih institucij, ki vodijo k vzpostavitvi drugih objektov in institucij, kar privede do nadaljnega kopičenja podjetij ter različnih z njimi povezanih institucij. Po njegovem mnenju v tem kontekstu predstavlja zanimiv primer Boston, ki se ponaša z najvišjo koncentracijo raziskovalnih centrov v ZDA in je kljub relativnemu zatonu visoko tehnoloških industrij v njegovi okolici med leti 1985-1995 še vedno velik in močan tehnološki center. V skladu z DeVolovimi (1999) ugotovitvami se vzrok uspešnosti Bostona skriva v tem, da dejavnike novih uspehov predstavlja izurjena delovna sila iz prejšnjih propadlih tehnoloških institucij, ki se je premestila v nove institucije oziroma industrijske panoge.

Hall in Preston (v Castells, 1996) sta v svojih analizah o spremembah geografije tehnoloških inovacij med leti 1846 in 2003 pokazala pomembnost lokalnih legel inovacij, med katerimi so Berlin, New York in Boston okronani za visoko tehnološke industrijske centre sveta.

Podobno sta s preučevanjem formacije in lokacije najpomembnejših pokrajin tehnoloških inovacij celega sveta Castells in Hall (v Borja in Castells, 1997) odkrivala pogoje za njihov razvoj in dejavnike lokacije. Rezultati njune raziskave so pokazali, da z izjemo ZDA vodilni svetovni tehnopolisi zavzemajo lokacije v velikih metropolitanskih območjih. Vendar pa po njihovih rezultatih vodilne tehnopolise predstavljajo nova industrializirana območja ZDA (Silicijska dolina, okolica Los Angelesa, Austin in Seattle) ali pa na temeljih novih poslovnih okvirjev reindustrializirani kraji, kot je na primer Route 128 v Bostonu. Po njunem mnenju razlog za ta premik leži v teritorialnih osnovah, ki so znane pod imenom "okolja inovacij" (*milieux of innovations*) in jih uvrščam med glavne značilnosti obdobja postfordizma.

V skladu z ugotovitvami Borje in Castellsa (1997) je formacija tovrstnih visoko tehnoloških kompleksov rezultat prostorskih artikulacij dejavnikov proizvodnje (kapitala, dela in surovega materiala) v kombinaciji z institucionalnimi povzročitelji, ki so temeljili na določeni obliki teritorialnih družbenih organizacij. Surovi material predstavlja novo znanstveno in tehnološko

znanje iz raziskovalnih institucij, v primeru Silicijske doline so to univerze Stanford, California Institute of Technology, San Jose State University in Santa Clara, v primeru Route 128 pa večinoma MIT. Spomniti pa je potrebno, da je v primeru Silicijske doline kapital v veliki meri zagotovilo ministrstvo za obrambo, katerega cilj ni bil finančni, ampak tehnološke inovacije.

Kotkin in DeVol (2001) opozarjata, da industrijske koncentracije ne temeljijo zgolj na eni vrsti industrije. Po njunih ugotovitvah določena vrsta industrije predstavlja jedro takšne koncentracije, vendar pa bi brez svojih partnerjev težko preživela. Zaradi tega geografske koncentracije industrij predstavljajo aglomeracije interno povezanih industrij, ki težijo k ustvarjanju blaginje v regiji, ki so včasih medsebojno tekmovalne, včasih pa medsebojno sodelujoče.

V okoljih inovacij je v veliki meri navzoča nevarnost, da ne pride do preveč centraliziranega nadzora, ki zlahka privede do oviranja razvoja podjetniških inovacij. Zaprtost takšnega območja namreč lahko močno zavre napredek in s tem privede do ekonomskega poraza. Primer takšnega poraza so v času zgodnje računalniške industrije predstavljala računalniška podjetja severovzhoda ZDA. Intelektualna zaprtost jih je privedla do tega, da so bila osredotočena zgolj na glavne tokove njihove industrije in so popolnoma spregledala tehnološki premik na področju osebnih računalnikov. Po mnenju nekaterih je bil glavni vzrok za zaton severovzhodne računalniške proizvodnje in dominacijo jugozahoda prav intelektualna zaprtost okolij, ki so se ukvarjala z računalniško industrijo.

Na takšni podlagi lahko v zvezi z okolji inovacij postavim naslednje zaključke:

- razvoj informatične tehnologije in njene revolucije je pripomogel k oblikovanju okolja inovacij, kjer se odkritja in aplikacije medsebojno povezujejo in preizkušajo. Ta okolja zahtevajo prostorsko koncentracijo raziskovalnih centrov, visoko izobraževalnih institucij, delavcev s posebnimi znanji, naprednih tehnoloških podjetij, omrežja dobaviteljev dobrin in storitev, ter poslovnih omrežij, ki zagotavljajo začetni kapital;
- ko je enkrat okolje utrjeno, kot na primer Silicijska dolina v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, teži k ustvarjanju svoje lastne dinamike ter privabljanju znanja, investicij in talentov s celega sveta;
- zaradi svoje pozicije v omrežju tehnoloških inovacij in zaradi svojega lastnega razumevanja poslovnih pravil nove digitalne ekonomije so bila podjetja iz okolice San Francisca sposobna

vstopiti na katerokoli novo področje novih tehnologij. Območju Silicijeve doline se je ob koncu prejšnjega stoletja uspelo uspešno vključiti v novo internetno industrijo, saj so tam začela z delovanjem vodilna podjetja s področja interneta (Cisco Systems, Sun Microsystems, Oracle, Yahoo! Itd.). Silicijeva dolina je uspešno izkoristila tudi multimedijo ter sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja ustvarila omrežje tehnoloških in poslovnih povezav s hollywoodskimi studii.

7 LOKALNE UGODNOSTI V POSTFORDIZMU

*"Take me down,
To the paradise city,
Where the grass is green..."*

(Guns 'n' Roses: Paradise City; 1987)

V stari fordistični ekonomiji množične proizvodnje je bilo okolje razumljeno instrumentalno, in sicer kot vir surovega materiala, ki ga je bilo potrebno izkoristiti in uporabiti v proizvodnji. V novi ekonomiji pa je kakovost okolja postala pomembna ne samo kot cilj *per se*, ampak kot prvi pogoj za privabljanje delavcev s posebnimi znanji. Pojav in vzpon nove ekonomije je temeljito spremenil način, na katerega mesta in regije vzpostavljajo in gradijo svoje ekonomske tekmovalne prednosti. V današnjem obdobju zahteva prenos inovacij v nove poslovne ideje in komercialne produkte razvijanje prednosti, ki temeljijo na sposobnostih hitre mobilizacije virov vseh vrst. Na podlagi takšnih zahtev se je ekonomska tekmovalna prednost premaknila od lokacije v bližini virov surovega materiala in trga k sposobnostim ustvarjanja, privlačiti ter zadržati delavce s posebnimi znanji. Mesta in metropolitanske regije, ki želijo biti oziroma ostati ekonomsko močna, so pričela gledati na lastno okolje kot na vir ekonomske tekmovalnosti. V skladu s tem so vodilna mesta visoke tehnologije (prim. Austin⁴³) zaradi ekonomskih interesov že pričela sprejemati ukrepe za zmanjševanje rasti mesta ter zagovarjati trajnostni razvoj in spodbujanje razvoja lokalnih ugodnosti na različnih področjih.

V splošnem želijo delavci s posebnimi znanji imeti v svojem bivalnem in delovnem okolju:

- višjo kakovost urbanega okolja,
- bližino narave, bližino kakovostnih izobraževalnih ustanov,
- možnost za življenje mladim prijaznega življenjskega stila,
- raznovrstnosti na čim več področjih (od naravnega do delovnega okolja).

Zaradi velike želje in potrebe po sprostivni so delavci s posebnimi znanji v prostem času zelo aktivni, kar pomeni, da želijo imeti ob vsakem času (24/7) v svojem bivalnem in delovnem okolju na voljo tudi ponudbo široke palete zlasti:

⁴³ Več o tem glej v Austin White Book na <http://www.ci.austin.tx.us/redevelopment/whitepaper2.htm>

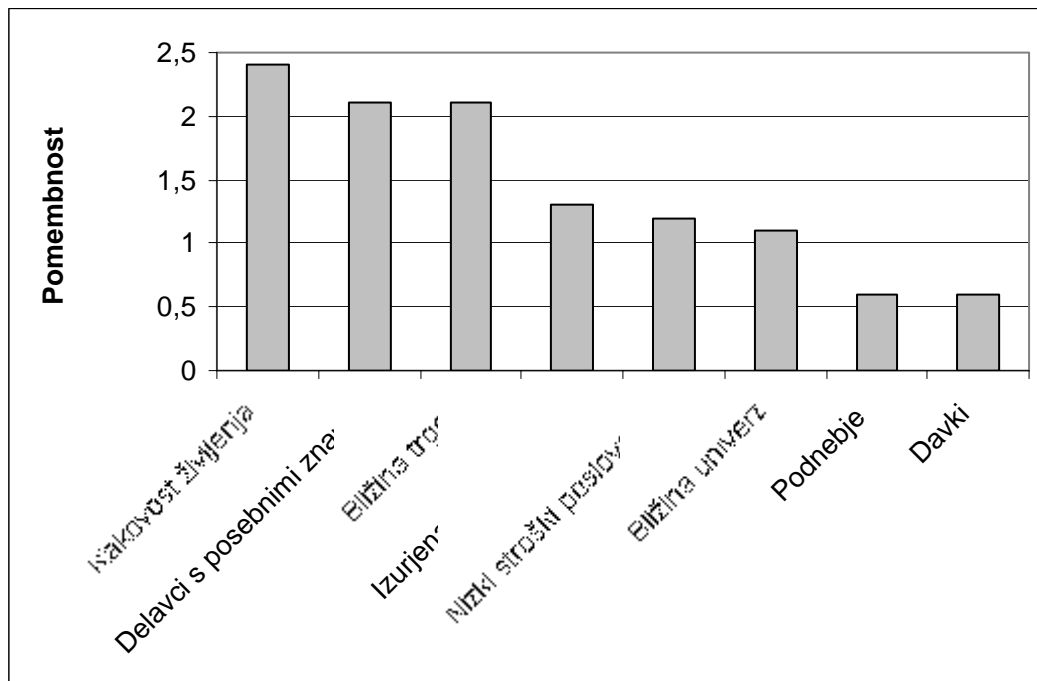
- zunanjih aktivnosti (predvsem adrenalinskih),
- aktivnega kulturnega dogajanja,
- nočnih (predvsem brezalkoholnih) zabav.

Tovrstne zahteve uvrščam med lokalne ugodnosti in so v postfordizmu najpomembnejši dejavnik pri privabljanju in zadržanju delavcev s posebnimi znanji. Delavci s posebnimi znanji z izbiranjem kraja za delo in bivanje namreč sledijo lastnim ekonomskim interesom ter življenjskemu stilu, ki ga živijo. Pri izbiri kraja za bivanje in delo tovrstni delavci tehtajo med lastnimi ekonomskimi interesi in merili kakovosti bivanja, pri čemer jim zavedanje, da imajo veliko priložnosti za delo, daje tudi veliko možnost izbire med različnimi mesti in kraji. Izjemnega pomena je tudi dejstvo, da so delavci s posebnimi znanji zelo mobilni in jih selitev iz kraja v kraj sploh ne obremenjuje. Če posameznemu delavcu s posebnimi znanji določen kraj ne ponuja dovolj primernih lokalnih ugodnosti, se odseli v drugo mesto in to ponavlja, dokler ne najde kraja, ki mu ustreza. Ni pomembno, kje se nahaja posamezno delovno mesto, ampak kje se nahajajo možnosti za živeti življenje, ki ga tovrstni delavci želijo.

Kot sem pokazal v prejšnjem poglavju, smo v obdobju postfordizma priča velikim spremembam vzorcev ekonomske lokacije, ki močno vplivajo na prostorsko strukturo, procese in dinamiko urbanih krajev. Sedaj predstavljajo temelj delovanja nove ekonomije tokovi informacij in znanja, kar pomeni, da so lahko ekonomske aktivnosti locirane kjerkoli popolnoma neodvisno od kraja. V tem smislu tudi Borja in Castells (1997) navajata ugotovitve študij o novem industrijskem prostoru. Te so pokazale, da je geografska posebnost vsake faze produkcijskega procesa določena s specifičnimi posebnostmi delovne sile ter z družbenimi in okoljskimi značilnostmi, ki so rezultat življenjskih pogojev vseh segmentov te delovne sile.

Takšne ugotovitve so ravno v nasprotju s trditvami, da je lokacija zaradi časovno-prostorskega krčenja oziroma vse šibkejšega *upora prostora* (Mlinar, 1994) vse manj pomembna. "Bolj ko prostorske ovire oziroma nezadostna *dostopnost* izginjajo, bolj postajamo občutljivi za to, kaj dejansko *vsebujejo* posamezni prostori" (Hočevar, 2000: 37). Tovrstna občutljivost za lokacije se najbolj kaže na ravni nove ekonomije, kjer posamezna mesta ali kraji medsebojno dobesedno tekmujejo v privlačnosti za delavce s posebnimi znanji.

Tabela 7.1 : Lokalne ugodnosti: podlaga za odločanje o lokaciji visoko tehnoloških podjetij v ZDA razvrščene glede na pomembnost

Vir: Kotkin in DeVol, 2001.

Iz raziskave, ki sta jo izvedla Kotkin in DeVol (2001) je razvidno (tabela 7.1), da ima na področju lokalnih ugodnosti, ki vplivajo na lokacijsko odločitev podjetij najpomembnejše mesto kakovost življenja, ki ji sledi prisotnost delavcev s posebnimi znanji. "Kakovost življenja postaja središčna kategorija in merilo družbenega razvoja." (Kos, 2002: 33). Obenem pa kakovosten prostor predstavlja bistveni dejavnik kakovosti življenja (Kos, ibid.). Poleg tega je iz grafa razvidno, da so pri lokacijskih dejavnikih visoko tehnološke industrije pomembni tudi tradicionalni dejavniki (nizki stroški poslovanja in davki), ki so močno vplivali na lokacijo podjetja v industrijskem obdobju ter obdobju fordizma, vendar v obdobju postfordizma pridejo do izraza šele v drugi polovici najpomembnejših dejavnikov.

V tem poglavju bom pokazal, kako lokalne ugodnosti in prostor vplivajo na sposobnost mest in regij, da privabijo in obdržijo delavce s posebnimi znanji ter s tem posledično tudi privabijo ali ohranijo visoko tehnološko industrijo. Največji poudarek bom dal družbeno-kulturni raznovrstnosti, ki predstavlja najpomembnejši dejavnik med lokalnimi ugodnostmi postfordizma.

7.1 LOKALNE UGODNOSTI FORDIZMA Vs. POSTFORDIZMA

Ker se v ključnih sektorjih nove ekonomije (razvoj programske opreme in tehnologij) pojavlja pomanjkanje delavcev s posebnimi znanji, so mesta v ZDA postala veliko bolj zaskrbljena za svojo sposobnost privlačiti in obdržati delavce s posebnimi znanji. Tako so zlasti vodilna mesta na področju visokih tehnologij pričela z agresivno strategijo izboljševanja lokalnih ugodnosti predvsem s področja kakovosti okolja ter ponudbe (predvsem) mladim ljudem prijaznih življenjskih stilov. V tem smislu sta na primer že omenjeni Austin in Seattle kot ključni element svoje strategije na visoki tehnologiji temelječega ekonomskega razvoja uporabila razvoj lokalnih ugodnosti s področja rekreacije. Poseben poudarek sta dala ureditvi različnih vrst kolesarskih prog, parkov in področjem, namenjenim rekreaciji na prostem. Idealen primer, ki prikazuje, kako lahko nekoč močno onesnaženo industrijsko mesto uporabi prenovo okolja za svojo ekonomsko razvojno strategijo, predstavlja mesto Chattanooga (Tennessee)⁴⁴.

Že na podlagi omenjenih primerov je očitno, da med lokalnimi ugodnostmi fordizma in postfordizma obstajajo velike razlike. Medtem ko je stara fordistična ekonomija poudarjala velike dogodke, kot so na primer profesionalni športi, visoka umetnost (opera, klasični balet, klasična glasba, gledališče ipd.) ter kulturne destinacije (muzeji, razstave ipd.), gradi postfordistična ekonomija predvsem na aktivni rekreaciji na prostem, kakovosti okolja in življenjskem stilu mladih ljudi.

Ključna razlika med delovno silo fordizma in postfordizma je v načinu sodelovanja. Na več mestih sem že poudaril, da delavci s posebnimi znanji ne želijo biti zgolj pasivni opazovalci, kot so bili delavci v fordizmu, ampak želijo biti čim bolj aktivni ter čim bolj sodelovati v različnih dogodkih. To potrjujejo tudi rezultati raziskav, ki jih je opravil Florida (2000a). Ti kažejo, da ni jasne povezave med delavci s posebnimi znanji ter velikimi kulturnimi dogodki in profesionalnim športom, kot jih je poudarjala stara ekonomija (simfonija, opera, muzeji, galerije ipd.). Po njegovih ugotovitvah je kar nekaj mest, ki se uvrščajo nizko na lestvici delavcev s posebnimi znanji, obenem pa se uvrščajo visoko na lestvici umetnosti in kulture (na primer Baltimore, Philadelphia in Cleveland).

⁴⁴ Več o tem glej na http://www.kenan-flagler.unc.edu/assets/documents/ED_chatt_summary.pdf

S predpostavko, da je kakovost prostora ključni dejavnik v procesu geografske distribucije človeškega kapitala, pa sta izvedla raziskavo Arora in Florida s sodelavci (2000). Avtorji so se pri oblikovanju distribucije človeškega kapitala na določenih krajih še posebej osredotočili na interakcijo med lokacijo posameznikov in podjetij ter vlogo tržnih in netržnih sil. Njihove ugotovitve so pokazale, da so lokacijske preference delavcev s posebnimi znanji pomemben dejavnik pri lokaciji podjetij, v katerih tovrstni delavci predstavljajo primarni vložek v proizvodnjo. V tem smislu so mesta z visoko stopnjo človeškega kapitala, ki so bila sposobna razviti nove ideje in preusmeriti svojo industrijsko strukturo v vzpenjajoče se visoko tehnološke industrije, postala zelo uspešna na ekonomskem področju. Do podobnih ugotovitev sta v svojih raziskavah prišla tudi Kotkin in DeVol (2001), ki razlikujeta med mesti, ki že dlje časa predstavljajo industrijsko in ekonomsko središče (*first-tier cities*) (San Francisco, Boston, Los Angeles in Chicago), ter mesti, ki se na tovrstnih področjih šele vzpenjajo (*second-tier cities*) (Omaha, Boise, Baltimore in Dayton). Po njunih ugotovitvah mesta, ki že dlje časa predstavljajo ekonomska in industrijska središča, že tradicionalno posedujejo kreativne posameznike in mlade izobražene ljudi, zaradi česar v tem trenutku tudi vodijo na področju nove ekonomije. Vendar pa, kot kažejo podatki njunih raziskav, na področju visoko tehnološke industrije vzpenjajoča se mesta vedno bolj pridobivajo na pomenu, kajti podjetjem in delavcem s posebnimi znanji ponujajo veliko različnih prednosti s področja lokalnih ugodnosti, česar starejša ekonomska središča zaradi prostorskih in naravnih ovir ne zmorejo. Poleg tega rezultati opravljenih raziskav (Florida, 2001, 2000, 2000a, 2000b; Florida in Gates, 2001; Florida in Youl, 2001; Kotkin in DeVol, 2001; Waits, 2001; Arora in Florida, 2000; Hackler, 2000; Mugerauer, 2000 in DeVol, 1999) potrjujejo, da imajo lokacije, ki so bogate z lokalnimi ugodnostmi, vse višje stopnje koncentracije delavcev s posebnimi znanji.

Mesta v ZDA, ki želijo biti ekonomsko uspešna, v prvi vrsti razmišljajo, kako bi postala privlačnejša za delavce s posebnimi znanji in visoko tehnološka podjetja, ki so se pripravljena preseliti iz tradicionalnih ekonomskih centrov (*footloose companies*). Glavne lokalne ugodnosti, ki jih takšna mesta ponujajo delavcem s posebnimi znanji z namenom, da jih privabijo in nato tudi obdržijo v svojem okolju, so naslednje:

- poceni življenje,
- kakovostna ponudba zdravstvenih storitev,
- široka izbira rekreacijskih možnosti na prostem,
- ugodne prometne povezave,

- bližina različnih dobrih univerz in izobraževalnih ustanov,
- bližina narave (gore, gozdovi, reke, nacionalni parki, plaže, morje, jezera itd.),
- živahno nočno življenje,
- občutek za skupnost,
- prijaznost meščanov,
- čistoča,
- novo grajeni predeli mesta.

7.2 VRSTE LOKALNIH UGODNOSTI

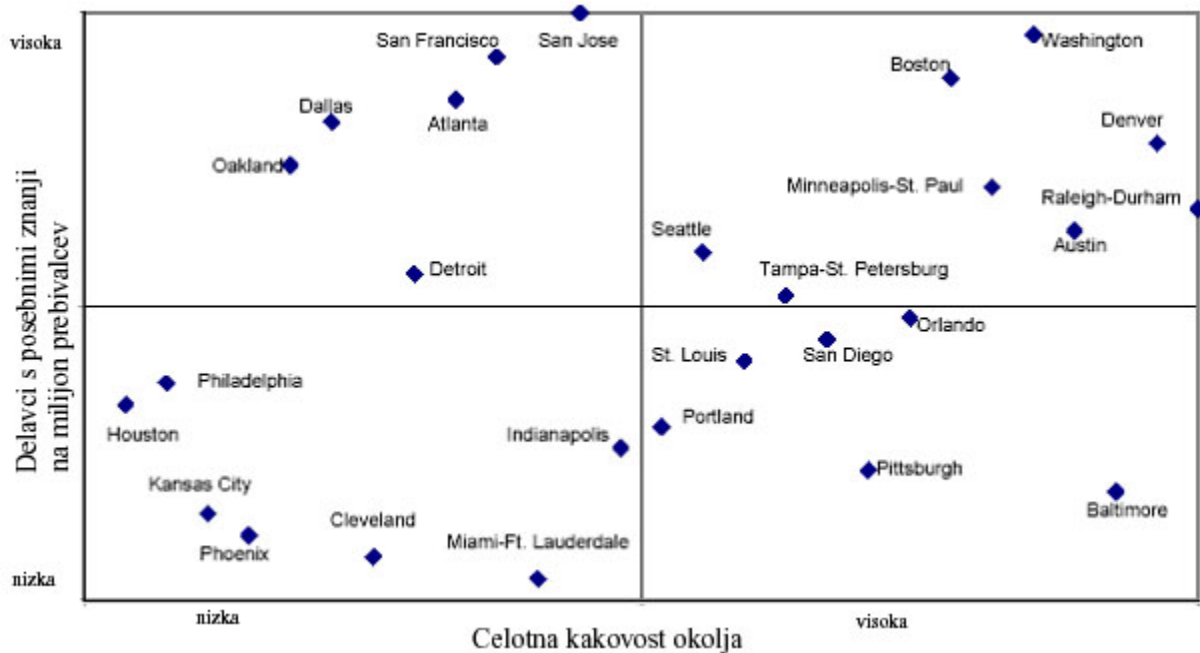
Pri proučevanju literature nisem zasledil, da bi kateri izmed avtorjev na kakršenkoli način razvrščal lokalne ugodnosti. Ker so lokalne ugodnosti lahko rezultat dogajanj v naravi in družbi oziroma kulturi, jih v splošnem delim na naravne in družbeno-kulturne lokalne ugodnosti. V današnjem obdobju družbeno delovanje močno vpliva na vsa področja urbanega in naravnega okolja (podnebje, čistoča voda, zraka itd.) kar pomeni, da ne moremo postaviti stroge meje med naravnimi in družbeno-kulturnimi lokalnimi ugodnostmi. Zato vse lokalne ugodnosti, ki jih obravnavam na tem mestu uvrščam med družbeno-kulturne lokalne ugodnosti, te pa dalje razvrščam na naslednja pomembnejša področja:

- lokalne ugodnosti s področja kakovosti naravnega okolja,
- rekreacija na prostem,
- družbeno-kulturna raznovrstnost,
- nočno življenje in kulturno dogajanje,
- bližina izobraževalnih institucij,
- ugodne prometne povezave in infrastruktura nove komunikacijske tehnologije.

7.2.1 Lokalne ugodnosti s področja kakovosti naravnega okolja

Lokalne ugodnosti tega področja se v glavnem nanašajo na čistočo zraka, vode in pokrajine, ugodno podnebje, bližino neokrnjene narave ipd. Florida (2000a) je kot indikator kakovosti okolja vzel kakovost zraka, kakovost vode in urbano širitev. Tovrstne indikatorje je primerjal s količino delavcev s posebnimi znanji in na podlagi tega razvrstil vodilna mesta na področju visoke tehnologije.

Tabela 7.2 : Razmerje med kakovostjo okolja in delavci s posebnimi znanji v mestih ZDA vodilnih na področju visoke tehnologije

Vir: Florida, 2000a.

Iz tabele 7.2 je razvidno, da so mesta z najvišjo stopnjo kakovosti okolja in delavcev s posebnimi znanji Washington D. C., Denver, Austin in Boston. Središča visoko tehnološke industrije Silicijeva dolina, San Francisco in Austin se nagibajo k nekoliko slabši kakovosti okolja in višji stopnji delavcev s posebnimi znanji. Baltimore ima med vsemi kraji najvišjo stopnjo kakovosti okolja, vendar zaradi pomanjkanja drugih vrst lokalnih ugodnosti, predvsem pa zaradi odsotnosti visoko tehnološke industrije nima veliko delavcev s posebnimi znanji. Poudariti moram, da rezultati raziskav, ki sta jih opravila Kotkin in DeVol (2001) kažejo, da si je Baltimore po krizi fordizma fizično in ekonomsko opomogel in v novo tisočletje vstopa z zelo velikim potencialom.

7.2.2 Lokalne ugodnosti s področja rekreacije na prostem

Na to področje lokalnih ugodnosti uvrščam možnosti aktivnega športnega udejstvovanja na prostem z urejeno potrebno infrastrukturo (kopališča, tekaške proge, kolesarski poligoni, urejene plezalne stene ipd.). Glede na to, da trenutno ni nobenega natančnega merilnega instrumenta, ki bi meril možnost rekreacije na prostem, se je potrebno poslužiti podatkov in informacij v zvezi s to tematiko, ki jih zbirajo različne revije in spletne strani. Tako je na

primer združenje APMA na podlagi desetih kriterijev izbralo mesta v katerih vladajo najboljši pogoji za rekreativno in vsakdanjo hojo⁴⁵. Med drugim so mesta primerjali tudi glede na:

- gostoto prebivalcev,
- kakovost zraka,
- delež ljudi, ki vsak dan hodi peš na delo,
- letni delež smrtno ponesrečenih pešcev glede na število ljudi, ki vsak dan hodijo peš na delo,
- delež vladnih koordinatorjev za razvijanje posebnih programov, namenjenih hoji,
- število parkov v mestu,
- število športnih trgovin v mestu,
- število objektov za rekreacijo v mestu (fitness, telovadnice ipd.).

Med prvo uvrščenimi na lestvici sta visoko tehnološki središči San Francisco in Boston.

7.2.3 Lokalne ugodnosti s področja družbeno-kulturne raznovrstnosti

V novi ekonomiji daje centralnim mestnim predelom tekmovalno prednost hibridno zlitje kreativnosti, intelektualne lastnine in revitalizacije. Smo namreč v obdobju, ko sta za ekonomski uspeh zelo pomembna kreativnost in intelektualna lastnina, zaradi česar ljudje in kraji, ki so sposobni proizvajati dobre ideje, postajajo neprecenljivi ter iskani. In prav v tem so mesta zelo učinkovita, urbana jedra so namreč najprimernejši kraji, kjer je mogoče najti tri komponente kreativnosti (Jacobs, 1992; Waits, 1999; 2001) *eksperte, družbeno-kulturno raznovrstnost in interakcijo*.

V skupino *ekspertov* sodijo mladi nadarjeni ljudje, zlasti delavci s posebnimi znanji, ki jih zaradi aktivnega družbenega življenja močno privlačijo centralni mestni predeli z visoko stopnjo *družbeno-kulturne raznovrstnosti*. Poleg tega je *družbeno-kulturna raznovrstnost* po mnenju večine analitikov (Jacobs, 1992, Waits, 2001, Florida, 2000, 2000a; Florida in Gates, 2001; Florida in Youl Lee, 2001; Arora in Florida et al., 2000) ključnega pomena med lokalnimi ugodnostmi. Za *interakcijo* velja, da povečuje možnosti izmenjave idej, iz katerih se porodijo kreativne inovacije; to se zgodi takrat, ko pridejo skupaj (raznovrstni) ljudje. Kadar govorimo o družbeno-kulturni raznovrstnosti, se moramo nujno zavedati, da "premik k postmoderni kulturi predstavlja odmik od dogovorjenih univerzalnih kriterijev kulturnega

⁴⁵ Več o metodologiji in izboru glej na <http://www.apma.org/citywalks/topcities.htm>

okusa k bolj relativistični in pluralni situaciji, kjer ima možnost vključitve v družbo izključeno, čudno, drugačno, vulgarno... V tem smislu prihaja do pojava, da dolgo obstoječo zahodno simbolno hierarhijo nadomešča večja strpnost do drugačnosti in raznolikosti" (Fatherstone, 1998: 200), ki je v novi ekonomiji ključnega pomena.

Po analizah, ki sta jih opravila Florida in Youl Lee (2001) se je pokazalo, da je kreativna inovacija skupni produkt človeškega kapitala ter družbeno-kulturne raznovrstnosti. Avtorja to razlagata z opredelitvijo, da je inovacija funkcija človeškega kapitala oziroma bolj natančno regionalna distribucija inovacij, merjena kot proizvodnja patentov, povezana z nivojem človeškega kapitala v regiji. S tem ko odprtost k družbeno-kulturni raznovrstnosti odpravlja ovire pri vstopu človeškega kapitala v določeno mesto, deluje z namenom povečanja lokalnih prednosti v smislu privlačnosti visoko kakovostnega človeškega kapitala, hkrati pa tudi povečuje bazen novih potencialnih idej in pospešuje hitrost izmenjave informacij ter znanja.

Inovacije v visoki tehnologiji, ki nastajajo na podlagi znanja, so, kot poudarja DeVol (1999), ključ k večji ekonomski produktivnosti. Ker pa se inovacije v današnjem času širijo zelo hitro (tabela 7.3), je potrebno proces inoviranja vedno bolj pospeševati z novimi, svežimi idejami, kar podjetja lahko učinkovito počnejo zgolj s pomočjo delavcev s posebnimi znanji.

Tabela 7.3 : Razvrstitev tehnoloških inovacij glede na potrebno število let za širjenje med četrtno populacijo

Vrsta inovacije	Leto odkritja/nastanka	Potrebno število let za širitev med četrtno populacijo
elektrika	1873	46
telefon	1876	35
avtomobil	1886	55
letalo	1903	64
radio	1906	22
televizija	1926	26
video rekorder	1952	34
mikrovalovna pečica	1953	30
osebni računalnik	1975	16
mobilni telefon (GSM)	1983	13
internet	1991	7

Vir: Kotkin in DeVol, 2001.

Čeprav mesta lahko imenujemo naravni ekonomski generatorji družbeno-kulturne raznovrstnosti in naravni ekonomski inkubatorji⁴⁶, po mnenju Jacobsove (1992) to še ne pomeni, da zgolj s tem, da obstajajo, tudi avtomatsko proizvajajo družbeno-kulturno raznovrstnost. Z namenom, da bi se v njih povečala stopnja družbeno-kulturne raznovrstnosti, Jacobsova (1992) postavi naslednje fizične pogoje:

- mestni predeli in ulice morajo imeti več kot zgolj en primarni namen, s čimer je zagotovljena prisotnost ljudi, ki se gibljejo po mestu v različnih delih dneva;
- veliko ulic mora biti kratkih in morajo imeti možnosti povezave z drugimi ulicami;
- mestni predeli morajo vsebovati različne stavbe, ki se razlikujejo po starosti in stanjih;
- na določenih krajih mora biti zagotovljena stalna prisotnost ljudi.

Ti pogoji v medsebojni kombinaciji ustvarjajo učinkovite in kreativne možnosti ekonomske uporabe. Vendar so današnji centralni mestni predeli preveč instrumentalni kraji in v njih se po končanem delovnem času nahaja vse manj ljudi. Takšno stanje se kaže tudi v terminologiji, kajti vse manj se uporablja termin mestno jedro (*downtown*), vse bolj pa termin centralni poslovni predel (*central business district*).

Urbana jedra so s svojo kozmopolitsko delovno silo in veliko stopnjo družbeno-kulturne raznovrstnosti veliko bolj primerni kraji za novo ekonomijo kot pa predmestja. Glavna naloga centralnih mestnih predelov za prihodnje desetletje je gotovo v tem, da poiščejo način, s katerim bi učinkovito povezala skupaj eksperte, družbeno-kulturno raznovrstnost in interakcijo ter s tem pridobila prednosti pred ostalimi kraji. Brez dvoma je veliko urbanih krajev sposobnih na podlagi lokalnih ugodnosti privabiti delavce s posebnimi znanji, večjo težavo pa predstavlja učinkovito medsebojno povezati prej omenjene komponente kreativnosti, ki bi napravile centralne mestne predele za uspešna središča nove ekonomije oziroma kraje z močnim intelektualnim kapitalom, kjer se ideje svobodno izmenjujejo med ljudmi in ljudje zlahka najdejo podporo pri ustanavljanju novih podjetij. Žal danes še vedno veliko mest gradi ekonomsko strategijo na paradigmi industrijskega obdobja z velikimi tovarnami, čeprav je že kar nekaj časa znano, da je prihodnost v majhnih kreativnih podjetjih, ki se ukvarjajo z novimi tehnologijami.

⁴⁶ Več o tem glej v Simmel, 1903.

Merjenje družbeno kulturne raznovrstnosti

Florida in Gates (2001) sta postavila zanimivo teorijo, na podlagi katere razlagata povezavo med stopnjo tolerance, etničnih in družbenih raznovrstnosti ter uspehom v privabljanju in zadržanju delavcev s posebnimi znanji v metropolitanskih regijah. Po njuni teoriji privlačijo ljudi, ki se ukvarjajo z visoko tehnologijo, kraji, poznani po družbeno-kulturni raznovrstnosti in odprtosti, ali povedano z njunimi besedami, gre za kraje, ki posedujejo nizko stopnjo ovir za vstop človeškega kapitala. Po rezultatih analiz, ki sta jih opravila, so se izkazali kot idealni kraji za razvoj kreativnosti in inovacij kraji, kjer so dobrodošli istospolno usmerjeni moški⁴⁷, priseljenci, umetniki in svobodno razmišljajoči boemi.

V svoji študiji Florida in Gates (2001) proučujeta razmerje med družbeno-kulturno raznovrstnostjo, toleranco in visoko tehnološkim uspehom v petdesetih najbolj naseljenih metropolitanskih regijah ZDA. Za merjenje družbeno-kulturne raznovrstnosti, kreativnosti in tolerance sta avtorja razvila in uporabila štiri indekse:

- *indeks istospolno usmerjenih moških* je sestavljen kot delež istospolno usmerjenih moških, ki živijo v metropolitanskem območju, deljen z deležem populacije ZDA, ki živi na tem območju. Ta indeks meri stopnjo istospolno usmerjenih moških v metropolitanski regiji;
- *boemski indeks* je izračunan na enak način kot indeks istospolno usmerjenih moških, meri pa stopnjo umetnikov in glasbenikov v metropolitanski regiji (indeks temelji na deležu pisateljev, oblikovalcev, glasbenikov, igralcev, režiserjev, slikarjev, kiparjev, fotografov in plesalcev);
- *indeks tujcev* je izračunan kot delež populacije znotraj metropolitanske regije, ki ni bila rojena v ZDA;
- *indeks sestavljene raznovrstnosti* je seštevek zgoraj naštetih indeksov.

⁴⁷Njune raziskave so zajele zgolj istospolno usmerjene moške, ki živijo v odnosu z drugim moškim. Po raziskavah, ki jih navajata Florida in Gates (2001) je za 1.3 krat bolj verjetno, da so istospolno usmerjeni moški znanstveniki in inženirji kot pa splošna populacija. Enako kot za splošno populacijo velja tudi za istospolno usmerjene ženske. Po njunih podatkih je za istospolno usmerjene moške 2.3 krat in istospolno usmerjene ženske 1.3 krat verjetneje, da so zaposleni v računalniški industriji. Poleg tega je po njunih raziskavah za istospolno usmerjene moške manj verjetno, da bodo imeli otroke in če živijo v paru z drugim moškim, bo njun povprečni gospodinjški dohodek (zaradi višjih dohodkov moških) višji od gospodinjškega dohodka, ki ga sestavljata moški in ženska. Istospolno usmerjeni moški brez otrok in relativno visokimi dohodki lahko namenijo več denarja za razvoj in uporabo lokalnih ugodnosti.

Istospolno usmerjeni ljudje so (bili) v zgodovini predmet diskriminacije in zaradi tega stopnja tega indeksa po mnenju Floride in Gatesa (2001) kaže približne stopnje odprtosti oziroma tolerance do prišlekov oziroma nekonformistov v določeni metropolitanski regiji. Avtorja namreč predvidevata, da visoka koncentracija istospolno usmerjenih moških v regiji naznanja večjo odprtost in znižuje družbene ovire za vstop delavcev s posebnimi znanji iz različnih okolij v določeno okolje.

Ugotovitve njune študije namreč kažejo na to, da je način razmišljanja istospolno usmerjenih moških značilen za družbeno-kulturno raznovrstno in napredno okolje, ki spodbuja kreativnost in inovacije, potrebne za uspeh v visoko tehnološki industriji nove ekonomije. Poleg tega so istospolno usmerjeni moški pogosto obravnavani kot znanilci ponovnega razvoja in gentrifikacije v urbanih krajih. Na podlagi takšnih ugotovitev Florida in Gates (2001) prideta do zaključka, da istospolno usmerjeni moški ne napovedujejo zgolj koncentracije visoko tehnološke industrije, ampak so tudi preroki njene rasti.

Študija Floride in Gatesa (2001) kaže na to, da prisotnost istospolno usmerjenih moških v metropolitanskih regijah predstavlja barometer širšega spektra lokalnih ugodnosti, privlačnih za odrasle, posebej tiste, ki so brez otrok. "Do neke mere populacija istospolno usmerjenih moških in žensk predstavlja tisto, kar bi lahko imenovali "zadnja meja" raznovrstnosti v naši družbi" (Florida in Gates, 2001: 3).

Njuna študija je med drugim pokazala tudi to, da sledi kot značilen indikator visoko tehnološkega uspeha metropolitanske regije istospolno usmerjenim moškim visoka koncentracija umetnikov oziroma boemov. Boemi živijo izven načel protestnatske etike in duha kapitalizma Maxa Webra (1988) ter imajo raje svobodnejši način življenja, ki ni povezan s trdim delom in kopičenjem denarja. Zaradi tega Florida in Gates (2001) predpostavljata, da so regije z visoko stopnjo boemov bolj privlačne za delavce s posebnimi znanji, saj ustvarjajo kreativno okolje in pospešujejo pretok idej ter privlačijo in spodbujajo visoko tehnološko industrijo.

V ta namen sta avtorja ustvarila boemski indeks, ki meri stopnjo umetniške kreativnosti in intelektualne dinamike v določeni metropolitanski regiji. Z neposrednim merjenjem "proizvajalcev" tovrstnih lokalnih ugodnosti boemski indeks brez dvoma predstavlja precejšnjo izpopolnitev tradicionalnih meritev lokalnih ugodnosti tega področja (restavracije, muzeji, opere, gledališča ipd.).

Vodilni visoko tehnološki centri so kraji, kjer se zbirajo in nastanijo ljudje različnih porekel, tako je na primer v Silicijevi dolini blizu četrtna populacije tujcev⁴⁸. Iz tega je razvidno, da je v novi ekonomiji izrednega pomena tudi etnična, družbena in kulturna raznovrstnost⁴⁹. V tem smislu sta tudi Florida in Gates (2001) prišla do ugotovitev, ki kažejo na to, da se na lestvici visoko tehnoloških centrov visoko uvrščajo tudi metropolitanske regije z visoko koncentracijo tujih prebivalcev.

Da bi preverila svoje domneve, sta Florida in Gates (2001) našete indekse primerjala z indeksoma *"tech – pole"* in *"tech – growth"*, ki merita visoko tehnološke zmožnosti metropolitanskih regij. V indeksu *"tech-pole"* je DeVol (1999) kombiniral lokacijski količnik z deležem nacionalnega visoko tehnološkega outputa, z indeksom *"tech growth"* pa je meril rast outputa visoko tehnoloških industrij znotraj metropolitanskih regij v odnosu do nacionalne stopnje rasti outputa visoko tehnoloških industrij. Vse DeVolove (1999) meritve se nanašajo na obdobje 1990 – 1998, rezultati vseh indeksov pa so prikazani v tabeli 7.4.

⁴⁸ Po podatkih ameriškega ministrstva za znanost (v Delo, 25.11.2003) je večina znanstvenikov in inženirjev v ZDA tujcev. Tujega rodu je 17% diplomantov, 29% magistrstov znanosti in 38% doktorjev znanosti. Poleg tega je v ZDA opazen trend, da se čedalje manj Američanov odloča za kariero znanstvenika na področju naravoslovno-tehničnih znanosti.

⁴⁹ Kot zanimivost lahko omenim, da sta Florida in Gates (2001) iskala tudi povezavo med tradicionalnimi ameriškimi manjšinami, kot so temnopolti, in visoko tehnološko industrijo ter odkrila, da signifikantna povezava ne obstaja.

Tabela 7.4 : Primerjava indeksov "tech-pole", "tech-growth" in indeksov družbeno-kulturne raznovrstnost za 50 vodilnih visoko tehnoloških metropolitanskih regij ZDA

Metropolitanska regija	indeks "tech pole"	indeks "tech-growth"	indeks sestavljene raznovrstnosti	indeks istospolno usmerjenih moških	indeks tujcev	boemski indeks
San Francisco	1	10	2	1	4	8
Boston	2	36	6	8	9	9
Seattle	3	20	5	6	15	1
Washington D.C.	4	24	3	2	10	6
Dallas	5	9	15	19	16	15
Los Angeles	6	50	1	7	2	2
Chicago	7	13	11	15	7	20
Atlanta	8	5	14	4	31	13
Phoenix	9	3	21	22	21	24
New York	10	37	4	14	3	3
Philadelphia	11	27	32	36	25	35
San Diego	12	25	7	5	6	18
Denver	13	8	17	10	29	14
Austin	14	1	8	3	19	10
Houston	15	7	18	21	8	30
Portland	16	2	16	23	23	5
Indianapolis	17	40	40	34	44	34
Kansas City	18	11	34	35	42	22
Minneapolis	19	29	19	17	35	7
St. Louis	20	45	49	45	43	38
Orlando	21	38	9	11	17	12
Sacramento	22	6	20	9	14	39
Detroit	23	33	26	44	20	25
San Antonio	24	4	31	32	12	50
Pittsburgh	25	26	46	39	37	46
West Palm Beach	26	34	13	16	11	16
Tampa	27	18	23	18	18	32
Columbus	28	28	29	25	38	29
Salt Lake City	29	19	28	41	28	23
Birmingham	30	35	50	49	50	42
Baltimore	31	44	38	31	33	44
Cincinnati	32	46	33	38	40	19
Charlotte	33	12	45	43	41	36
Dayton	34	39	41	26	45	43
Milwaukee	35	43	35	40	34	28
Cleveland	36	49	43	47	22	47
Miami	37	30	10	12	1	27
Rochester	38	31	22	13	24	31
Albany	39	41	36	30	30	45
Nashville	40	17	25	28	47	4
Greensboro	41	14	42	46	48	21
Oklahoma City	42	42	39	27	36	49
Las Vegas	43	21	24	48	13	11
Norfolk	44	15	37	37	32	37
Richmond	45	22	30	29	39	26
Buffalo	46	48	48	50	27	48
New Orleans	47	32	27	24	26	41
Honolulu	48	47	12	20	5	17
Memphis	49	23	44	33	46	40
Louisville	50	16	47	42	49	33

Vir: Florida in Gates, 2001.

Iz tabele 7.4 je razvidno, da se metropolitanske regije iz jugozahodne obale ZDA uvrščajo na najvišja mesta lestvic DeVola (1999) ter Floride in Gatesa (2001). To potrjuje vpliv indikatorjev lokalnih ugodnosti s področja družbeno-kulturne raznovrstnosti, ki sta jih slednja uporabila v svojih analizah o uspešnosti visoko tehnološke industrije.

Posebej je potrebno omeniti metropolitansko regijo San Francisca, ki jo je DeVola (1999) uvrstil na prvo mesto indeksa *"tech-pole"* in na deseto mesto indeksa *"tech-growth"*, medtem ko sta jo Florida in Gates (2001) uvrstila na drugo mesto indeksa sestavljene raznovrstnosti, ter tretje mesto indeksa nadarjenosti. Pri tem je potrebno poudariti, da metropolitanska regija San Francisca v obeh raziskavah zajema tudi območje Silicijeve doline (Palo Alto, Mountain View, Sunnyvale, San Jose, Santa Clara in Cupertino), kjer so locirana svetovno znana visoko tehnološka podjetja Hewlett-Packard, Sun Microsystems, Intel, Cisco Systems, Oracle, Silicon Graphics ipd.

Metropolitanska regija, ki po meritvah Floride in Gatesa (2001) zavzema prvo mesto na lestvici indeksa sestavljene raznovrstnosti, je Los Angeles; medtem ko se po meritvah DeVola (1999) uvršča na lestvici indeksa *"tech pole"* šele na šesto mesto in lestvici indeksa *"tech-growth"* celo na petdeseto mesto. To se verjetno da pojasniti s tem, da ta regija proizvaja predvsem storitve s področja multimedije (Hollywood).

Zaključim lahko s tem, da so rezultati meritev Floride in Gatesa (2001) pokazali najvišjo korelacijo med istospolno usmerjenimi moškimi in visoko tehnološkim uspehom. Metropolitanska regija San Francisca se uvršča na prvo mesto indeksa *"tech-pole"* in indeksa istospolno usmerjenih⁵⁰, kar potrjuje tezo, da zaradi specifičnih lastnosti takšno okolje znižuje družbene ovire za vstop, obenem pa spodbuja kreativnost. Po ugotovitvah različnih avtorjev (Jacobs, 1992; Waits, 1999, 2001; Florida in Gates, 2001) je okolje s takšnimi lastnostmi najbolj zaželeno med delavci s posebnimi znanji.

7.2.4 Lokalne ugodnosti s področja nočnega življenja in kulturnega dogajanja

Lokalne ugodnosti tega področja se nanašajo predvsem na možnost (brezalkoholne) zabave, glasbenih prireditev na ulicah in v različnih klubih, v katerih so udeleženci lahko aktivni. Gre za to, da mesta na nek način uporabljajo kulturo kot vabo za poslovni kapital.

⁵⁰ Več o tem glej v Castells, 1983.

Po mnenju številnih analitikov (Jo Waits, 2001; Florida, 2000a; Mugerauer, 2000) predstavlja primer uspešnega mesta z veliko stopnjo lokalnih ugodnosti s področja nočnega življenja in kulturnega dogajanj mesto Austin.

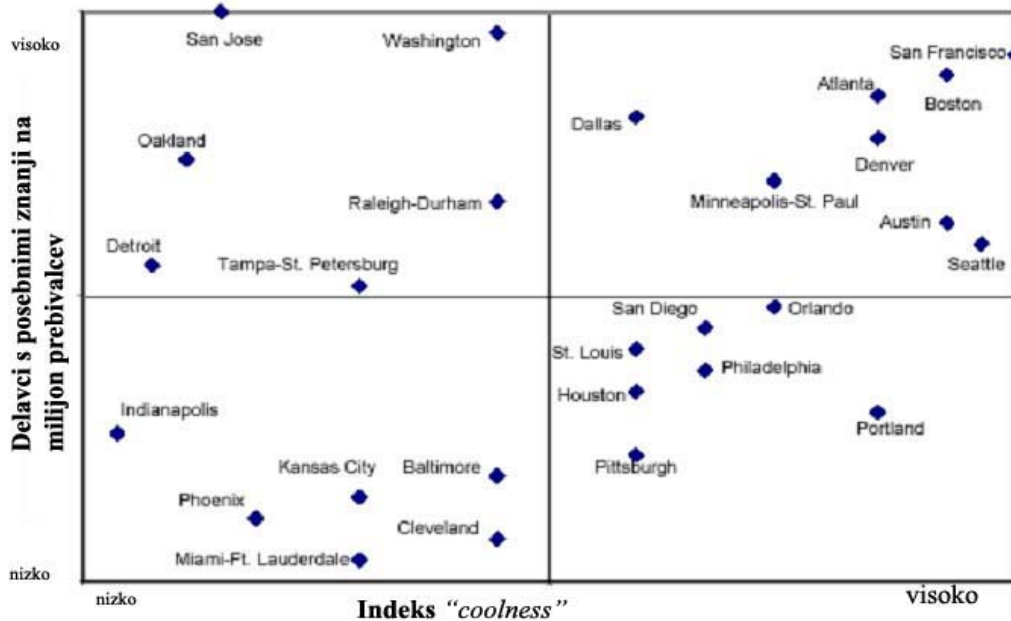
Po rezultatih raziskave, ki jo je opravil Mugerauer (2000), je za delavce s posebnimi znanji iz Austina, za razliko od delavcev s posebnimi znanji iz San Josea, zelo pomembna prisotnost žive glasbene scene in kulturnih dogodkov. Po njegovih podatkih so respondenti iz Austina kot pomembno posebej izpostavljali mešanico visoke tehnologije, multimedije in žive glasbe. Da se je Austin spremenil v prijeten kraj za delo in življenje, so lokalne oblasti poleg vzpostavitve digitalnega mestnega središča prebudile tudi lokalno glasbeno sceno in pričele s strategijami, ki naj bi zagotovile odprte prostore, ter kontrolirano rast mesta.

Primer strategije urbanih akterjev v Austinu predstavlja širitev podjetja Vignette v centralni mestni predel. Del njihove pogodbe je namreč obsegal tudi ustanovitev fonda za podporo lokalni glasbeni sceni (Florida, 2001). Ključ do uspeha Austina je razumevanje, da mora mesto vsebovati pravo kombinacijo tehnologije, lokalne glasbene scene in edinstvene "južnaške" kakovosti življenja, če hoče ostati uspešno v novi ekonomiji.

Za merjenje lokalnih ugodnosti s področja nočnega življenja in kulturnega dogajanja je revija P.O.V. razvila indeks "*coolness*". Ta indeks je sestavljen iz : povprečne starosti populacije, demografske raznovrstnosti, indikatorjev nočnega življenja (število barov, nočnih klubov ipd. per capita) in kulturnih indikatorjev (število muzejev, umetniških galerij ipd. per capita)⁵¹. Po meritvah, ki jih je opravil Florida (2000a), so vodilna mesta na "*coolness*" lestvici in lestvici delavcev s posebnimi znanji San Francisco, Boston, Austin in Seattle.

⁵¹ Več o tem glej na http://realitytimes.com/rtapages/19971211_cities.htm

Tabela 7.5 : Razmerje med indeksom "coolness" in delavci s posebnimi znanji v mestih ZDA vodilnih na področju visoke tehnologije

Vir: Florida, 2000a.

Problem, s katerim se srečujejo uspešna mesta v novi ekonomiji, je tudi v tem, da visoko tehnološka podjetja s prodorom v urbana jedra dvigujejo mestne rente tega območja. S tem povzročajo temeljite spremembe sosek, kajti prvotni lokali, restavracije, galerije itd. zaradi previsokih stroškov ne morejo ostati več tam. Po navedbah Waitsove (2001) so se v San Franciscu zaradi pomanjkanja pisarniških prostorov v obdobju največjega razcveta nove ekonomije (dot.com) komercialne rente dvignile nad rente Manhattanu.

Ena izmed posledic takšnega porasta cen je tudi manjšanje ponudbe kulturnega in zabavnega dogajanja v določenih mestnih predelih in posledično izselitev ljudi, zaradi česar v večini primerov kraji izgubijo prvotno privlačno unikatnost.

Podobno so se zaradi visokih življenjskih stroškov in rent (Kotkin in DeVol, 2001) v zadnjem času pričela iz Silicijeve doline seliti tudi podjetja. Tako je na primer Intel preselil svojo proizvodnjo v New Mexico, Irsko in Izrael, oddelek za raziskave in razvoj v Phoenix in Oregon, medtem ko je vodstvo ostalo v Santa Clari. Podobno tudi vodstvo Hewlett-Packarda ostaja v Palo Altu, medtem ko je proizvodnja locirana v drugih krajih.

7.2.5 Lokalne ugodnosti s področja bližine izobraževalnih institucij

Visoko tehnološka podjetja se v večini primerov nahajajo v bližini ali pa v samih večjih univerzitetnih naseljih in se sčasoma preselijo v predele, kjer se ponavadi tudi razširijo.

Univerzitetna območja ne zagotavljajo samo obilico primerne kadra, ampak so tudi mladim prijazna, ker se tu zbirajo ljudje iz različnih krajev. Ta območja so tudi izrazito družbeno-kulturno raznovrstna in tolerantna. S pomočjo vseh naštetih dejavnikov ustvarjajo okolje, ki spodbuja tehnološke inovacije in podjetništvo.

Poleg že omenjenega primera Silicijeve doline predstavlja tipičen primer mesta, ki se je razcvetelo s pomočjo univerze, tudi Austin. To, da je bila University of Texas locirana v mestu, je zelo pripomoglo k visoko tehnološki viziji razvoja mesta. Inženirji in ostali znanstveniki z univerze so bili namreč zelo dovzetni za podjetja in ostalo visoko tehnološko industrijo, ki se je pričela razvijati v mestu.

Univerza je prispevala denar za raziskovalne projekte in ustanavljanje novih visoko tehnoloških podjetij, kot je Texas Instruments. Tovrstna podjetja so nato pomagala pri ustanavljanju močnih industrijskih temeljev visoke tehnologije, močno povezane z lokalno univerzo, nekdanji študenti, kot na primer Michael Dell, pa so v Austinu ustanovili nekatera izmed najuspešnejših računalniških podjetij na svetu.

Podobne zgodbe se dogajajo tudi na področju genskega inženiringa z vodilnimi znanstveniki na univerzah Stanford, Berkeley, Harvard in Cambridge, v bližini katerih so se naselila podjetja, ki se ukvarjajo s tovrstnimi dejavnostmi.

7.2.6 Lokalne ugodnosti s področja ugodnih prometnih povezav in s področja infrastrukture novih komunikacijskih tehnologij

Lokalne ugodnosti s področja ugodnih prometnih povezav so bile že od nekdaj osnovni dejavnik za izbiro ekonomske lokacije. V postfordizmu pa so se takšnemu pomenu tovrstnih lokalnih ugodnosti pridružile še lokalne ugodnosti s področja infrastrukture novih komunikacijskih tehnologij. Te predstavljajo v današnjem obdobju pogoj za ekonomsko poslovanje družbenih subjektov na sploh. Lokalne ugodnosti obravnavanih področij se nanašajo predvsem na bližino cestnih poti, letališč in na možnost uporabe širokopasovne povezave s storitvami interneta ter na pokritosti s signalom GSM.

V novi ekonomiji se poslovanje s pomočjo novih telekomunikacijskih sredstev odvija na vedno večje razdalje in je zato močno povezano s prevozom (predvsem letalskim). Poleg dostave naročenih dobrin in storitev preko interneta je zaradi večje razpršenosti enot podjetij in poslovnih partnerjev potrebno potovati na sestanke in srečanja z letali. Zato predstavlja bližina letališč pomemben dejavnik pri izbiri ekonomske lokacije.

Rezultati, do katerih sta prišla v svojih raziskavah Kotkin in DeVol (2001), potrjujejo domneve, da so najboljše geografske pozicije, ki jih avtorja imenujeta *aerotropoli*, za poslovanje v obdobju nove ekonomije v bližini večjih letališč: O'Hare Airport (Chicago), Fort Worth (Dallas), območja v bližini Los Angelesa, Atlante ipd. Ta območja po njihovih podatkih vsebujejo določene značilnosti, kot so:

- zavzemajo območja, ki omogočajo poceni širitev ekonomskih dejavnosti,
- imajo odlične dostope do avtocest, železnic in pristanišč,
- kot relativno nova območja vsebujejo moderno infrastrukturo.

Na podlagi tega je razvidno, da letališča v obdobju postfordizma predstavljajo tisto, kar so v industrijskem obdobju pristanišča, reke, železnica in kar so v obdobju fordizma avtomobili in tovornjaki.

Nove komunikacijske tehnologije omogočajo večjo razpršenost ekonomskih dejavnosti. S tega vidika je pomemben zlasti internet, ki ljudem omogoča opravljanje dela na daljavo iz kraja kjer želijo. Vendar je za tovrstne dejavnosti, potreben širokopasovni dostop do storitev interneta s pomočjo katerih se tekoče prenaša velike količine podatkov. Zaradi tega se visoko tehnološka podjetja, katerih dejavnosti so močno odvisne od različnih storitev interneta, med drugim odločajo za lokacijo, ki ponuja tudi širokopasovni dostop do tovrstnih storitev.

8 OŽIVLJANJE CENTRALNIH MESTNIH PREDELAV IN POSTFORDISTIČNO MESTO

*"I said hey man, there's
Something that you oughta know,
I tell ya Park Avenue leads
To skid row."*

(Skid Row: Youth Gone Wild; 1989)

Revitalizacija centralnih mestnih predelov v mestih ZDA predstavlja enega izmed najpomembnejših urbanih razvojev novega tisočletja (Kotkin in DeVol, 2001). Mesta po vseh ZDA namreč kažejo znake nove dinamike, ki bi si jo bilo težko predstavljati še desetletje nazaj. Ta urbana renesansa je sestavljena iz kulturno-demografskih in ekonomskih trendov.

Med kulturno-demografskimi trendi je pomembna zlasti naraščajoča zainteresiranost za urbano življenje med mladimi, prostorsko nevezanimi, dobro izobraženimi posamezniki ter posamezniki v srednjih letih, katerih otroci so pričeli z lastnim življenjem. V analizah, ki jih je opravila Waitsova (2001), je prepoznala tri kulturno-demografske trende, ki so pomembni za prihodnost centralnih mestnih predelov:

- *mobilitnost delavcev s posebnimi znanji in družbeno-kulturna raznovrstnost*: ključne demografske skupine, ki so najbolj zaslužne za uspeh določenih regij, so visoko mobilne. To so delavci s posebnimi znanji, *yuppie baby-boomers* (managerji in profesionalci, stari okrog petdeset let, ki so na vrhu moči svoje produktivnosti, ekonomske blaginje in katerih otroci so se odselili na svoje; zanje obstaja velika verjetnost, da se bodo lotili novih poslov) in visoko izobraženi priseljenci (tovrstni ljudje se najraje selijo v kraje, kjer je prisotna raznovrstna družbena struktura ter visoko rastoča dinamična ekonomija);
- *značilnosti posameznih krajev so pomembne*: kljub temu da so današnji ekonomski akterji visoko mobilni, se bodo ustalili v regijah ali na krajih, ki zagotavljajo bogato podporno okolje (lokalne ugodnosti) za njihove načrte;
- *tekmovanje v privabljanju delavcev s posebnimi znanji je vedno bolj intenzivno*: ko se bodo pričeli upokojevati pripadniki generacije *baby-boom*, ne bo dovolj generacije X (danes so stari med 23 in 34 let) in generacije Y (danes so stari med 5 in 22 let), da bi jih nasledili. Zaradi tega bo prišlo do pomanjkanja delavcev s posebnimi znanji in bitka zanje bo vse hujša.

Vendar pa po ugotovitvah analitikov (Florida, 2000) prevladuje med temi demografskimi skupinami veliko zanimanje za življenje v urbanih krajih.

Ponovni ekonomski razvoj centralnih mestnih predelov se je po ugotovitvah Waitsove (2001) zgodil v treh valovih. Prvi val, katerega korenine segajo v obdobje intenzivnega razvoja predmestij (1950 in naprej), se je po njenem mnenju pričel s pomočjo večjih trgovcev. Ta val je povzročil premik ljudi in delovnih mest iz centralnih mestnih predelov v predmestja.

V poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih prejšnjega stoletja so se skupaj z rastjo proizvodnih objektov na periferiji pojavljali tudi trgovski centri. S tem so centralni mestni predeli pričeli postajati zgolj kraji za opravljanje določenih storitev (finančnih, poslovnih, vladnih in izobraževalnih). Z namenom, da bi obdržali centralne mestne predele pri življenju, je lokalna oblast investirala v različne lokalne ugodnosti, kot so muzeji, koncertne dvorane, športni stadioni, konferenčni centri, hoteli in velike kinodvorane. Takšna skupna koncentracija objektov, namenjenih zabavi, ter javnih stavb po mnenju Waitsove (2001) predstavlja drugi val razvoja centralnih mestnih predelov. V tem obdobju so na primer v Phoenixu postavili dva večja muzeja, dve veliki koncertni dvorani, stadion za baseball, dvorano za košarko in hokej, velik kompleks kinodvoran ipd. Takšne vrste lokalnih ugodnosti imenuje Florida (2000a) pridobitve za gledalce (*spectator assets*).

Tretjemu valu ekonomskega razvoja mestnih jeder pa smo priča v današnjem obdobju, ko je potrebno ugoditi željam in potrebam delavcev s posebnimi znanji ter tako ustvariti kraje, ki so prijetni za bivanje, aktivno življenje in omogočajo kreativno delo. Primer takšnega kraja je že omenjeno digitalno mestno središče Austina, v katerem je mogoče tudi prijetno živeti⁵².

Iz slike 8.1 je razviden prehod iz fordističnega v postfordistično mesto, kateremu daje v obdobju nove ekonomije veliko prednost hibridno zlitje različnih fleksibilnih značilnosti postfordističnih (kreativnih) centralnih mestnih predelov.

⁵² Več o tem glej v Mugerauer, 2000 in Waits, 2001.

Slika 8.1 : Potek razvoja centralnih mestnih predelov ZDA v obdobju 1950 - 1990

	Fordistični centralni mestni predeli (1950 - 1990)			Postfordistični centralni mestni predeli (1990 -)
	Industrija (1950)	Trgovina/storitve (1970)	Zabava (1980 – 1990)	Kreativnost (1990 –)
Ekonomska identiteta	- prostor za ustvarjanje dobrin	- kraj za trgovanje z dobrinami in storitvami	- kraj za zabavo ali dostop do določenih storitev	- kraj za inkubacijo in ustvarjanje novih znanj
Uporabniki	- industrija - navadni delavci (modri ovratniki)	- nepremičninski podjetniki - trgovci - trgovine na drobno	- družine iz predmestij - turisti - udeleženci zborovanj, - poslovneži, - navadni ljudje, ki iščejo posebne vrste storitev (na primer lokalna samouprava)	-delavci s posebnimi znanji - podjetniki - univerze -storitve, ki temeljijo na informacijah - umetniki
Ključne lokalne ugodnosti	- obširne parcele - nizki stroški transporta - hitre ceste - železnica in vodne poti	- manjše trgovine - parkirišča	- veliki stadioni - zabavišni kompleksi - muzeji/živalski vrti - parkirišča	-družbeno-kulturna raznovrstnost - nočno življenje - optični kabli - kompaktnost - gostota
Vodilni dejavniki centralnega mestnega predela	- tekmovanje za proizvodnjo	- tekmovanje za nepremičnine in trgovino	- tekmovanja za velika športna moštva, trgovine na drobno in zabavišne komplekse	- tekmovanje za talente, tehnološka podjetja in lokalne ugodnosti
Merila uspeha	- dobiček	- vodstva korporacij - dobiček	- obiskovanje dogodkov - davki na prodajo - živahno ozračje - dobiček (predvsem od najemnikov)	- podjetniki - kapital pridobljen s tveganjem - dobiček (predvsem od najemnikov) - dostop do storitev in lokalnih ugodnosti 24/7

Vir: prirejeno in dopolnjeno po Waits, 2001.

8.1 POSTMODERNIZEM IN POSTFORDIZEM V MESTIH

Z zagotavljanjem lokalnih ugodnosti se mesta vse bolj odpirajo, družbeno-kulturno in prostorsko razpršujejo, deterritorializirajo, vse bolj temeljijo na storitvah ipd., kar ima za posledico prehod iz fordističnih v postfordistična mesta. Za postfordistična mesta je značilno predvsem zmanjševanje pomena industrijskih dejavnosti in obenem krepitev storitvenih dejavnosti na lokalni in globalni ravni. Mlinar (1994) v tem prepoznava značilnosti, ki označujejo nastajanje postindustrijske, informatične ali postmoderne družbe, v kateri gre za

prežemanje in polarizacijo med specifičnimi vidiki globalizacije in individuacije. Najpomembnejši trendi, ki to potrjujejo, so naslednji (Hočevar, 2000):

- porast storitvenih dejavnosti z masifikacijo njihovega proizvodjanja in trošenja, vzporedno pa poteka naraščajoča diverzifikacija vsebin, načinov in oblik teh dejavnosti;
- naraščajoča relativizacija materialne in nematerialne proizvodnje storitev ter trošenja posredovanosti materialnih s simbolno-vizualnimi dobrinami;
- krepitev prežemanja in hkratna polarizacija med javnimi mestnimi storitvami ter zasebnimi korporativnimi storitvami;
- velika lokacijska fleksibilnost ter razpršenost storitvenih dejavnosti v širša, necentralna urbana področja ob hkratni povečani občutljivosti za specifične krajevne oziroma prizoriščne storitvene kvalitete v določenih urbanih področjih.

Kot opozarja Fatherstone (1998), so mesta v postfordizmu postala središča potrošnje, igre in zabave, zasičena z znaki ter podobami do te mere, da je možno vsako realno ali imaginarno stvar predstaviti, tematizirati in vzpostaviti kot objekt potrošnikovega zanimanja. V tem je tudi vzrok, da smo v postfordističnih urbanih krajih priča elementom postmoderne, ki se kažejo predvsem na naslednje načine:

- ponovno uvajanje dekoracije,
- mešanje različnih arhitekturnih stilov,
- simulacije,
- mešanje besed, slik, neonske svetlobe, gradbenih materialov in računalnikov,
- simbolizem,
- tematska okolja.

V postfordističnem mestu je na podlagi lokalnih ugodnosti med drugim prisotno tudi trženje krajev in prostorov nasploh. Poleg tega je v urbani organiziranosti prisoten močan vpliv novih telekomunikacijskih tehnologij, pri čemer je pomembna zlasti substitucija urbanih funkcij. Značilno je tudi, da urbanost ni več nuja, ampak gre za zavestno izbiro (življenjski stil) posameznika.

8.1.1 Nove značilnosti reflektivnih urbanih krajev (prizorišč)

Mesta v veliki meri definirajo njihovi akterji in "uporabniki". V tem smislu nastajajo z zagotavljanjem in urejanjem različnih vrst lokalnih ugodnosti v centralnih mestnih predelih

novi reflektivni urbani kraji oziroma prizorišča. Tovrstna prizorišča v večini primerov niso primerna za tipične pripadnike fordističnega srednjega sloja, ampak za družbene skupine, ki odstopajo od povprečja (dobro izobraženi posamezniki in pari brez otrok, delavci s posebnimi znanji, istospolno usmerjeni ipd.) in so *prefinjeni potrošniki krajev* (Kotkin in DeVol, 2001). Te skupine ljudi se namreč nagibajo k veliko bolj pozitivnemu pogledu na urbano življenje, saj vanj vstopajo po lastni izbiri in imajo radi urbane kraje ter bogato kulturno ponudbo mest. "Mesto ("mestnost") se s svojimi specifičnimi lastnostmi v razmerah naraščajoče univerzalizacije dostopnosti iz nujne potrebe in vnaprejšnje danosti preoblikuje v reflektivno življenjskostilsko izbiro posameznikov, skupin oz. organizacij" (Hočevar, 2000: 19).

V fordizmu so bila prizorišča poseben sestavni del relativno ustaljene in načrtovane časovno-prostorske organizacije mest ter rutiniziranih intraurbanih časovno-prostorskih poti posameznikov (pasivno srečevanje). Nova postfordistična prizorišča so sestavni del dinamičnega in omrežnega povezovanja mest ter dinamičnih časovno-prostorskih praks posameznikov in skupin (aktivno sodelovanje). V tem smislu Hočevar (2000) izpostavi tri med seboj tesno povezane skupine razlik, ki zaznamujejo lastnosti postfordističnih prizorišč v primerjavi z ostalimi obdobji v zgodovini mest (vključno z obdobjem fordizma):

- povečan pomen urbanih prizorišč v okviru strukturno-razvojnih vidikov preobrazbe mest (storitvena ekonomija, fleksibilnost, eksternalizacija funkcij ipd.);
- povečan pomen urbanih prizorišč s kulturnih vidikov lokalizacije globalnih tokov v okviru preobrazbe mest, zlasti kot mediatorja v spreminjanju različnih prostorskih praks posameznikov in skupin (bivanje, delo, potrošne navade, prostočasovne dejavnosti ipd.);
- povečan pomen netradicionalnih, nekonvencionalnih, lokacijsko indiferentnih ter prostorsko, časovno in funkcijsko spremenljivih urbanih prizorišč v smislu krepitve razločljivosti med rutiniziranimi in selektivno reflektivnimi, spektakelskimi uporabami prostora.

Glavni dejavnik tovrstne spremembe urbanih prizorišč je sprememba lokacijske organiziranosti in narave delovanja novih urbanih dejavnikov (delavci s posebnimi znanji, visoko tehnološka industrija, proces globalizacije in nova ekonomija). Bistvena sprememba se dogaja zlasti na področju razmerja med bivanjskimi, produkcijskimi, namembnostnimi in potrošnimi funkcijami urbanih prizorišč.

V obdobju fordizma je bilo razmerje med tovrstnimi funkcijami na večini urbanih prizorišč dokaj neenakomerno, saj je bila ena izmed funkcij dominantna (na primer produkcijska),

medtem ko se prizorišča v postfordizmu s pomočjo lokalnih ugodnosti trudijo zagotavljati kar se da veliko raznovrstnost tovrstnih funkcij.

Med glavne primere takšnih multifunkcionalnih reflektivnih urbanih krajev oziroma prizorišč postfordističnih mest sodijo zlasti z znanjem bogate soseske (*knowledge – value neighborhoods*).

8.1.2 Z znanjem bogate soseske

Opuščene industrijske predele mest so v prejšnjem desetletju pričeli naseljevati umetniki, video producenti, oglaševalske agencije, manjša visoko tehnološka podjetja in modni oblikovalci. S pomočjo takšne kulturne in ekonomske ponudbe so tovrstni predeli ponovno oživelili ter se spremenili v *z znanjem bogate soseske* (Kotkin in DeVol, 2001).

Današnji proces revitalizacije centralnih mestnih predelov se bistveno razlikuje od procesa gentrifikacije, ki se je odvijal v mestih v osemdesetih letih prejšnjega stoletja (Kotkin in DeVol, 2001). Takrat je skupaj z rastjo urbane ekonomije v tradicionalne poslovne predele mest prišlo veliko delavcev s posebnimi znanji. V tem procesu so pogosto "gentrificirali" nekdanje neprijazne predele s ponovno oživitvijo poceni lokalnih ugodnosti, kot so bili bari, restavracije in trgovine, vendar pa niso zamenjali prizorišč lastnih ekonomskih dejavnosti. V tem procesu sta bila bivalno in prosto-časovno prizorišče ločena od delovnega, medtem ko je večina z znanjem bogatih sosesk postala center za ustvarjanje blaginje in inovacij, obenem pa tudi za bivanje.

Kiber predeli (cyber districts)

Najpogosteje omenjen primer takšne oživitve starega mestnega industrijskega predela predstavlja Boston. Z zatonom bostonske čevljarke industrije v prvi polovici dvajsetega stoletja se je to področje znašlo v ekonomskem zatonu. Nato so v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja ti veliki industrijski kompleksi postali zanimivi za umetnike, ki so iskali poceni, zračne, prostorne in v centralnih mestnih predelih locirane kraje. Pozneje so nizke rente in umetniški ambient privabili medijska, oglaševalska podjetja ter podjetja nove ekonomije. Sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja si je z njihovo pomočjo bostonska ekonomija opomogla in ob koncu stoletja sta star usnjarski predel in področje blizu Fort Point Channel postala dom podjetij nove ekonomije. Poleg tovrstnih podjetij so tam

odprli še vrsto nočnih klubov, barov in trendovskih restavracij, kjer si delavci s posebnimi znanji v neformalnih odnosih izmenjujejo svoje ideje. Podatki, ki jih navajata Kotkin in DeVol (2001) kažejo, da je v Bostonu med leti 1990 in 1999 naraslo zaposlovanje v računalniških storitvah in storitvah procesiranja informacij za 102,9%, obenem pa so po njunih podatkih v bostonskih kiber predelih močno narasle tudi cene stanovanj. To, kar dela kiber predele tako privlačne, niso samo nepremičnine, temveč skupnostna atmosfera, ki omogoča kreativno delo.

Kreativni centralni mestni predeli

Za razumevanje vloge centralnih mestnih predelov v postfordizmu je v prvi vrsti pomembno dejstvo, da novo ekonomijo poganjajo ideje. Zato so ljudje, ki so sposobni ustvarjati najboljše ideje, neprecenljive vrednosti. V pomoč so jim seveda kraji, ki delujejo kreativno in stimulatивно. Kot sem podrobneje pojasnil v prejšnjem poglavju, se med takšne kraje uvršča zlasti centralne mestne predele, kjer se nahajajo tri komponente kreativnosti (Jacobs, 1992; Waits, 2001; 1999) eksperti, raznovrstnost in interakcija.

Na podlagi tega je Waitsova (2001; 1999) postavila model kreativnega centralnega mestnega predela, katerega osnovo predstavlja točka, kjer se srečajo prednosti centralnega mestnega predela s področja interakcije (gostota, čvrstost, pretočnost ipd.), strokovnega znanja (kozmpolitska delovna sila, dinamični kraj ipd.) in raznovrstnosti (družbena raznovrstnost, urbana aglomeracija, zgodovinske stavbe ipd.). Da pride do stika med naštetimi prednostmi je pomembno, da tovrstni kraji vsebujejo čim več lokalnih ugodnosti s področij omenjenih komponent kreativnosti.

Glavne značilnosti centralnih mestnih predelov prihodnosti so naslednje (Waits, 2001):

- intenzivna koncentracija različnih vrst urbanih aktivnosti, poleg nje je starim centralnim mestnim središčem dodana vrsta objektov za zabavo in informacijska infrastruktura;
- za kreativnost, ki poganja novo ekonomijo je pomembno, da so to kraji raznovrstnosti v smislu lokalnih ugodnosti in ljudi;
- centralni mestni predel prihodnosti je kraj, kjer se prvi, drugi in tretji val razvoja centralnega mestnega predela ustalijo v dopolnjujočem se soobstoju.

Slika 8.2 : Razlike med lokalnimi ugodnostmi centralnih mestnih predelov fordistične in postfordistične ekonomije

Fordistično mesto	Postfordistično mesto
<i>Stara ekonomija</i>	<i>Nova ekonomija</i>
Lokalne ugodnosti - veliki dogodki (spektakli): - profesionalni šport - visoka kultura - kulturne destinacije	Lokalne ugodnosti - manjši dogodki (ki omogočajo sodelovanje): - rekreacija na prostem - lokalne ugodnosti s področja različnih življenjskih stilov - bogato nočno življenje - družbeno-kulturna raznovrstnost, odprtost in tolerantnost - močno tekmovalen trg delavne sile
V dogodkih je delovna sila pasivna (opazovalci).	V dogodkih je delovna sila aktivna (akterji).
Delovna sila ima dostop do lokalnih ugodnosti ob določenem času (ponavadi ob koncu tedna).	Delovna sila ima dostop do lokalnih ugodnosti 24 ur/dan vse dni v tednu.

Vir: dopolnjeno in prirejeno po Florida, 2000a in Waits, 2001; 1999.

Čeprav je proces urbane revitalizacije še vedno v zgodnjem obdobju, prva mesta že žanjejo njegove sadove. Predvsem gre za mesta, ki so naredila največ za to, da bi v svoje okolje privabila umetnike, kreativne posameznike in delavce s posebnimi znanji. Rezultati raziskav, ki jih je opravila Waitsova (2001, 1999) kažejo na to, da največje pozitivno presenečenje zadnjega desetletja predstavljajo revitalizirana mestna središča visoko tehnoloških centrov Austina, Bostona in San Francisica; to potrjujejo tudi raziskave o visoko tehnološki rasti in outputu teh mest, ki jih je opravil DeVol (1999), in raziskave o lokalnih ugodnostih, ki sta jih opravila Florida in Gates (2001). Na podlagi takšnih ugotovitev je gotovo, da bodo vloga, predvsem pa glavne značilnosti centralnih mestnih predelov v postfordizmu zahtevali še pomembno diskusijo na področjih ekonomije, sociologije in urbanizma.

9 SKLEP

*"How am I supposed to know,
Hidden meanings that will never show,
Fools and prophets from the past,
Life's a stage and we're all in the cast."*

(Ozzy Osbourne: I don't know; 1980)

V delu sem pokazal, da sta pojav in vzpon nove ekonomije temeljito spremenila, način, na katerega vzpostavljajo mesta svoje ekonomske prednosti. Ključ do uspeha v fordistični ekonomiji je bil preprost, doseči čim nižje poslovne stroške. To je bilo obdobje, ko je bil prostor razumljen instrumentalno, in sicer kot vir surovega materiala, ki ga je bilo potrebno izkoristiti in porabiti v produkcijskem procesu. Takšno razumevanje prostora se je temeljito spremenilo v postfordističnem obdobju nove ekonomije, ko je postala kakovost okolja pomemben vir za privabljanje delavcev s posebnimi znanji.

Novejše analize ekonomske lokacije (Florida, 2000; Kotkin in DeVol, 2001; Waits 2001; Mugerauer, 2000) kažejo da je vse močnejši poudarek na značilnostih posameznih urbanih krajev. V novi ekonomiji so kraji pomembni predvsem iz dveh razlogov (Florida, 2000b): kot vir posameznikove identitete, ter kot področje, kjer se odvija neformalna interakcija. Slednje potrjujejo tudi ugotovitve Halla (1998) ki dokazuje, da je bil za uspešen razvoj območja Silicijske doline poleg nizkih ovir za vstop v visoko tehnološko industrijo ključen tudi stalen dostop do informacij preko mreženja (*networking*), ki se je odvijalo predvsem v neformalnih odnosih med delavci s posebnimi znanji.

Spremembe, ki jih v prostor prinašajo novi urbani dejavniki ustvarjajo nove priložnosti za razvoj mesta in centralne mestne predele. Na podlagi moje obravnave lahko izpostavim naslednje trende, ki so značilni za nove urbane dejavnike postfordizma:

- visoko tehnološke industrije, ki poganjajo današnjo ekonomijo, niso vezane na lokacije blizu naravnih virov ali transportnih povezav, kot so bili ekonomski akterji preteklih ekonomij, saj so visoko tehnološka podjetja in delavci s posebnimi znanji v primerjavi s podjetji in delavci fordistične ekonomije visoko mobilni;

- ker svet s pomočjo procesa globalizacije postaja samostojna ekonomska enota se morda zdi logično, da posamezni kraji v splošnem postajajo vse manj pomembni, vendar pa se je tovrstno razmišljanje izkazalo kot napačno. Za podjetja in urbane kraje je strateškega pomena vprašanje kako s pomočjo lokalnih ugodnosti v svoje okolje privabiti in obdržati delavce s posebnimi znanji;
- paradoks, ki se je pojavil v postfordizmu je, da novi urbani dejavniki ki omogočajo in celo težijo k prostorsko razpršenemu delovanju ne eliminirajo pomembnosti geografije in s tem je kraj v postfordizmu še bolj pomemben, kot kdajkoli prej. Skratka spremenile so se le lokalne ugodnosti, ki definirajo zaželen oziroma uspešen urbani kraj. S tem, ko današnje nove telekomunikacijske tehnologije omogočajo delovanje od koderkoli in kadarkoli, postajajo odločitve o ekonomski lokaciji zgolj bolj elastične;
- nova ekonomija je ekonomija idej, znanja in inteligence, ki jo opredeljujejo fleksibilnost, horizontalna ureditev in nenehne inovacije. Delavce s posebnimi znanji vse manj motivira denar, vse bolj pa stvari, kot so ugled, kakovostno opravljanje dela in, to da s svojim delom k prispevajo k nečemu. Dober primer takšnega delovanja se odvija v kibernetnem prostoru z ekonomijo obdarovanja, kjer ljudje dajo brezplačno na voljo svoje programe, avtorsko glasbo, članke ipd., z namenom, da bi postali prepoznani kot dobri umetniki, programerji ali znanstveniki.

V nalogi je poudarjeno, da lokalne ugodnosti same po sebi niso dovolj za privabljanje delavcev s posebnimi znanji, ampak jih je potrebno tudi izkoristiti. Ni dovolj, če ima kraj čisto reko, temveč mora biti na tej reki tudi možnost vrste aktivnosti (veslanje, plavanje ipd.). Zaradi tega je strategija vpeljevanja naravnih lokalnih ugodnosti dokaj enostavna in sorazmerno poceni.

Nekoliko težje je z družbeno-kulturnimi lokalnimi ugodnostmi, ki so povečini rezultat širših družbeno-kulturnih in krajevnih razmer določenega okolja. Med tovrstnimi lokalnimi ugodnostmi je med delavci s posebnimi znanji najbolj zaželena družbeno-kulturna raznovrstnost. Ker delavci s posebnimi znanji preferirajo urbano življenje in so obenem prefinjeni potrošniki prostora, so mesta pričela z različnimi strategijami izboljšave urbanih prizorišč. Mestna jedra so že po svoji naravi kraj družbeno-kulturne raznovrstnosti, obenem pa delavce s posebnimi znanji privlači tudi avtentičnost krajev, zato se mestne oblasti posvečajo revitalizaciji krajev zlasti v starih industrijskih predelih in centralnih mestnih predelih (na primer Silicon Alley v New Yorku, digitalno mestno jedro v Austinu itd.). Zaradi

takšne revitalizacije urbanih krajev, ki je v veliki meri podrejena potrebam in zahtevam novih urbanih dejavnikov, lahko razumemo urbano prizoriščnost kot eno izmed osrednjih družbeno-prostorskih značilnosti preobrazbe fordističnih v postfordistična mesta.

Kot je razvidno iz raziskav ki so obravnavane v nalogi, bi sodobna mesta morala v skrbi za ekonomski razvoj posvečati manj pozornosti kratkoročnim strategijam pridobivanja dobička in se namesto tega veliko bolj osredotočiti na strategije privabljanja in zadržanja delavcev s posebnimi znanji. V skladu s tem bi mesta morala intenzivno razvijati strategije kakovosti krajev in odstranjevanja družbenih ovir za vstop delavcev s posebnimi znanji iz kakršnihkoli družbeno-kulturnih okolij, ter pri tem paziti na ravnotežje z življenjskim stilom delavcev s posebnimi znanji.

LITERATURA:

- ARORA, Arish in FLORIDA, Richard (et al.) (2000): HUMAN CAPITAL, QUALITY OF PLACE AND LOCATION. (www.heinz.cmu.edu/~florida/)
- AMIN, Ash (2000): THE ECONOMIC BASE OF COTEMPORARY CITIES. V Bridge, G. in Watson, S. (ed.): A Companion to the City. Blackwell Publishers, Oxford.
- AUDRETSCH, David in FELDMAN, Maryann (2000): THE TELECOMMUNICATIONS REVOLUTION AND THE GEOGRAPHY OF INNOVATION. V Wheeler, James; Aoyama, Yuko in Warf, Barney (eds.): Cities in the telecommunications age. The fracturing of geographies. Routledge, New York.
- BAUDRILLARD, Jean (1999): SIMULAKER IN SIMULACIJA. POPOLN ZLOČIN. ŠOU, Študentska založba, Ljubljana.
- BROWN, Bettina (1999): KNOWLEDGE WORKERS. Trends and issues alert No. 4. (<http://www.maccoby.com/Articles/KnowledgeWorkers.html>)
- BRYNJOLFSSON, Erik in KAHIN, Brian (eds.) (2000): UNDERSTANDING THE DIGITAL ECONOMY. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- BERGER, Peter (1986): THE CAPITALIST REVOLUTION. Fifty propositions about prosperity, equality and liberty. Basic Books, New York.
- BELLAH, Robert (et al.) (1996): HABITS OF THE HEART. Individualism and commitment in american life. University of California Press, Berkely.
- BORJA, Jordi in CASTELLS, Manuel (1997): LOCAL AND GLOBAL. The management of cities in the information age. Earthscan Publications Ltd, London.
- BRIDGE, Gary in WATSON, Sophie (2000): CITY ECONOMIES. V Bridge, G. in Watson, S. (eds.): A Companion to the City. Blackwell Publishers, Oxford.
- CAMPBELL, Neil in KEAN, Alasdair (1997): AMERICAN CULTURAL STUDIES. An introduction to american culture. Routledge, London.
- CASTELLS, Manuel (2001): THE INTERNET GALAXY. Reflections on the internet, business and society. Oxford, University Press, Oxford.
- CASTELLS, Manuel (1996): THE INFORMATION AGE: ECONOMY, SOCIETY AND CULTURE. Volume1, THE RISE OF THE NETWORK SOCIETY. Blackwell. Oxford.
- CASTELLS, Manuel (1989): THE INFORMATIONAL CITY. Information technology, economic restructuring and the urban-regional process. Basil Blackwell, Massachusetts.

- CASTELLS, Manuel (1983): THE CITY AND THE GRASSROOTS. A cross-cultural theory of urban social movements. Edward Arnold, London.
- CHANEY, David (1996): LIFESTYLES. Routledge, London.
- CHAPMAN, Keith in WALKER, David (1991): INDUSTRIAL LOCATION. Principles and policies. Basil Blackwell, Oxford.
- CONZEN, Michael (ed.) (1990): THE MAKING OF THE AMERICAN LANDSCAPE. Unwin Hyman, London.
- COOKE, Philip (1990): BACK TO THE FUTURE. Unwin Hyman Ltd, London.
- DAVIS, Mike (2002): DEAD CITIES. And other tales. The New Press, New York.
- DEBORD, Guy (1999): DRUŽBA SPEKTAKLA; KOMENTARJI K DRUŽBI SPEKTAKLA; PANGERIK: prvi del. ŠOU, Študentska založba. Ljubljana.
- DeVOL, Ross (1999): AMERICA'S HIGH-TECH ECONOMY. Growth, development and risks for metropolitan areas. Milken Institute, July, 13.
(www.milkeninstitute.org/pdf/ross_report.pdf)
- DEBELJAK, Aleš (1991): TEMNO NEBO AMERIKE. Znamenja, Založba obzorja, Maribor.
- DEBELJAK, Aleš (1989): POSTMODERNA SFINGA. Kontinuiteta modernosti in postmodernosti. Založba Wieser, Celovec.
- DEKA, Devajyoti (2002): PREDICTING COMMUTE TIME OF NON-WORKERS IN THE CONTEXT OF WELFARE REFORM. V Journal of urban affairs, no. 3, vol. 24.
- DERTOUZOS, Michael (1997): WHAT WILL BE. How the new world of information will change our lives. Piatkus, London.
- FATHERSTONE, Mike (1998): MESTNE KULTURE IN POSTMODERNI ŽIVLJENJSKI STILI. V Časopis za kritiko znanosti, let. XXVI, št. 189.
- FEARON, David (2003): ALFRED WEBER: THEORY OF THE LOCATION OF INDUSTRIES, 1909. (<http://faculty.washington.edu/krumme/450/weber.html>)
- FERFILA, Bogomil (2002): ZDA. Svet na dlani 7. knjiga. FDV, Ljubljana.
- FLORIDA, Richard (2001): THE ENTERPRENEURIAL SOCIETY. Tekst predstavljen na Conference on entrepreneurship and public policy, Kennedy School of Government, Harvard University. (www.heinz.cmu.edu/~florida/pages/)
- FLORIDA, Richard (2001a): THE GEOGRAPHY OF BOHEMIA. Carnegie Mellon University. (<http://www.heinz.cmu.edu/~florida/pages/>)

- FLORIDA, Richard (2000): THE ECONOMIC GEOGRAPHY OF TALENT. Carnegie Mellon University. (<http://www.heinz.cmu.edu/~florida/pages/>)
- FLORIDA, Richard (2000a): COMPETING IN THE AGE OF TALENT: Environment, amenities and the new economy. (<http://www.1000fom.org/Tool%20Box/florida.pdf>)
- FLORIDA, Richard (2000b): PLACE AND THE NEW ECONOMY. Tekst predstavljen na Sustainable Pittsburgh Lecture Series. (<http://www.heinz.cmu.edu/~florida/pages/>)
- FLORIDA, Richard in GATES, Gary (2001): TECHNOLOGY AND TOLERANCE: The importance of diversity to high-technology growth. Center on Urban & Metropolitan Policy. The Brookings Institution, Survey Series. Washington D. C. (<http://www.heinz.cmu.edu/~florida/pages/>)
- FLORIDA, Richard in YOUL, LEE, Sam (2001): INNOVATION, HUMAN CAPITAL AND DIVERSITY. Carnegie Mellon University. (<http://www.heinz.cmu.edu/~florida/pages/>)
- FORBIS, William (1974): KAVBOJI. Resnična zgodovina divjega zahoda. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- FRIEDMAN, Thomas (2000): THE LEXUS AND THE OLIVE TREE, Understanding the globalization. Anchor Books, New York.
- GANTAR, Pavle (1990): TEORIJA FLEKSIBILNE AKUMULACIJE IN URBANO DRUŽBENO RAZISKOVANJE. V Družboslovne razprave, št. 10, let. VII.
- GOTTDIENER, Mark (2001): THE THEMING OF AMERICA. Dreams, media fantasies and themed environments. Westview Press, Colorado.
- GOUPIL, Dominique (2003): KNOWLEDGE WORKERS, NEW WORKGROUPS AND NEW DEMANDS FOR INFORMATION MANAGEMENT. How the innovative enterprise raises workgroup productivity. (www.filemaker.com/downloads/pdf/knowledgewgwp.pdf)
- GRAHAM, Stephen in MARVIN, Simon (2001): TELECOMMUNICATIONS AND THE CITY. Electronic spaces, urban places. Routledge, London.
- GRAY, Mia; GOLOB, Elyse; MARKUSEN, Ann in PARK, Sam (1999): THE FOUR FACES OF SILICON VALLEY. V Markussen A., Lee Y. In DiGiovanna S. (eds.): Second tier cities. Rapid growth beyond the metropolis. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- GRŽINIČ, Marina (1996): V VRSTI ZA VIRTUALNI KRUH. Čas, prostor, subjekt in novi mediji v letu 2000. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

- HACKLER, Darrene (2000): INDUSTRIAL LOCATION IN THE INFORMATION AGE. An analysis of information – technology – intensive industry. V Wheeler, James; Aoyama, Yuko in Warf, Barney (eds.): Cities in the telecommunications age. The fracturing of geographies. Routledge, New York.
- HALL, Peter (1999): CITIES IN CIVILIZATION. Culture, innovation and urban order. Phoenix, London.
- HARVEY, David (1995): THE CONDITION OF POSTMODERNITY. An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell, Massachusetts.
- HEALEY, Michael in ILBERY, Brian (1992): LOCATION & CHANGE. Perspectives on economic geography. Oxford University Press, Oxford.
- HOČEVAR, Marjan (2000): NOVI URBANI TRENDI, PRIZORIŠČA V MESTIH-OMREŽJA MED MESTI. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- JACOBS, Jane (1992): THE DEATH AND LIFE OF GREAT AMERICAN CITIES. Vintage Books, New York.
- JASPER, James (2000): RESTLESS NATION. Starting over in America. The University of Chicago Press, Chicago.
- KING, Anthony (1995): RE-PRESENTING WORLD CITIES: CULTURAL THEORY/SOCIAL PRACTICE. V Knox, P. in Taylor, P. (ed.): World cities in a world-system. Cambridge University Press, New York.
- KITCHIN, Rob (1998): CYBERSPACE. The world in the wires. John Wiley & Sons, Chichester.
- KNOX, Paul in PINCH, Steven (2000): URBAN SOCIAL GEOGRAPHY. An introduction. Pearson Education Limited, Harlow England.
- KOS, Drago (2002): PRAKTIČNA SOCIOLOGIJA ZA NAČRTOVALCE IN UREJEVALCE PROSTORA. Teorija in praksa, FDV, Ljubljana.
- KOS, Drago (1998): GENEALOGIJA POTROŠNJE. V Časopis za kritiko znanosti, let. XXVI, št. 189.
- KOTKIN, Joel in DeVOL, Ross (2001): KNOWLEDGE-VALUE CITIES IN THE DIGITAL AGE. Milken Institute, February 13. (www.milkeninstitute.org/pdf/kvdc.pdf)
- KOTKIN, Joel in SIEGEL, Fred (2000): DIGITAL GEOGRAPHY. Hudson Institute, Indianapolis. (www.joelkotkin.com)
- KOTNIK-DVOJMOČ, Igor (2000): SPREMEMBE EKONOMSKEGA DEJAVNIKA IN VARNOST V SODOBNEM SVETU. Teorija in praksa, let. XXXVII, št. 4.

- LEFEBVRE, Henry (2000): THE PRODUCTION OF SPACE. Blackwell, Oxford.
- LENARČIČ, Blaž (2003): PRIHODNOST IN RAZVOJNE DILEME SODOBNIH MEST V INFORMATIČNI DRUŽBI. Teorija in praksa, let. XL, št. 3.
- LIPOWICZ, Alice (2000): DO LARGE GAY POPULATIONS HELP BUILD TECH CENTERS? Gay financial network. (www.gfn.com)
- MAKAROVIČ, Jan (1993): LOGIKA DELA. Zgodovina in prihodnost. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana. Str. 95 – 145.
- MARKUSEN, Ann (1999): NATIONAL CONTEXTS AND THE EMERGENCE OF SECOND TIER CITIES. V Markussen A., Lee Y. In DiGiovanna S. (eds.): Second tier cities. Rapid growth beyond the metropolis. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- MARX, Karl in ENGELS, Friderich (1985): THE COMMUNIST MANIFESTO. Penguin Books, London.
- MAUK, David in OAKLAND, John (2002): AMERICAN CIVILIZATION. An introduction. Routledge, London.
- McGEE, Marianne (2003): IT RECRUITING LIFESTYLE, LOCATION AND IT. (www.informationweek.com)
- MERŠOL, Mitja (1994): KDO JE DANES AMERIČAN? V Teorija in praksa, št. 1-2, let. XXXI.
- MLINAR, Zdravko (1994): INDIVIDUACIJA IN GLOBALIZACIJA V PROSTORU. SAZU, Ljubljana.
- MLINAR, Zdravko (1990): PROSTOR IN SOCIOLOGIJA. V Družboslovne razprave, št. 10, let. VII.
- MUGERAUER, Robert (2000): MILIEU PREFERENCES AMONG HIGH-TECHNOLOGY COMPANIES. V Wheeler, James; Aoyama, Yuko in Warf, Barney (eds.): Cities in the telecommunications age. The fracturing of geographies. Routledge, New York.
- MUMFORD, Lewis (1969): MESTO V ZGODOVINI 1. in 2. del. DZS, Ljubljana.
- ORUM, Anthony in CHEN, Xiangming (2003): THE WORLD OF CITIES. Places in comparative and historical perspective. Blackwell Publishing, Malden.
- ORUM, Anthony (1995): CITY - BUILDING IN AMERICA. Westview press, Boulder.
- RITZER, George (1993): THE McDONALDIZATION OF SOCIETY. An investigation into the changing character of contemporary social life. Pine Forge press. London.
- ROBINS, Kevin (1999): FORECLOSING ON THE CITY? THE BAD IDEA OF VIRTUAL URBANISM. V Downey, J. in McGuigan, J. (eds.): Technocities. Sage, London.

- ROSZAK, Theodore (1994): THE CULT OF INFORMATION. A neo-luddite treatise on high-tech, artificial intelligence, and the true art of thinking. University of California Press, Berkeley.
- SASSEN, Saskia (2000): ANALYTIC BORDERLANDS: ECONOMY AND CULTURE IN THE GLOBAL CITY. V Bridge, G. in Watson, S. (eds.): A Companion to the City. Blackwell Publishers, Oxford.
- SASSEN, Saskia (1995): ON CONCENTRATION AND CENTRALITY IN THE GLOBAL CITY. V Knox, P. in Taylor, P. (eds.): World cities in a world-system. Cambridge University Press, New York.
- SINGER, William (1994): GEOGRAPHY OF OPPORTUNITY & THE WHIRLING GYRE: AN AMERICAN URBAN DILEMMA A PERSONAL VIEW. V Teorija in praksa, let. XXXI, št. 1-2.
- SIMMEL, Georg (2000): SOCIOLOGIJA PROSTORA. V Izbrani spisi o kulturi. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- SIMMEL, Georg (1903): THE METROPOLIS AND MENTAL LIFE. (<http://www.scholars.nus.edu.sg/writing/uwc2101d/metropolis.html>)
- SMITH, Peter, Michael (2001): TRANSNATIONAL URBANISM. Locating globalization. Blackwell, Massachusetts.
- SOJA, Edward (2001): URBAN TENSIONS: GLOBALIZATION, INDUSTRIAL RESTRUCTURING AND THE POSTMETROPOLITAN TRANSITION. (http://www.people.cornell.edu/pages/sb24/global_tensions/papers/soja.html)
- TEHAN, Rita (2002): e-COMMERCE STATISTICS: EXPLANATION AND SOURCES. CRS report for Congress. Congressional research survey. The library of Congress.
- TOCQUEVILLE, Alexis (1996): DEMOKRACIJA V AMERIKI 1. in 2. del. Krtina, Ljubljana.
- TOFFLER, Alvin (1981): THE THIRD WAVE. Bantam Books, New York.
- URŠIČ, Matjaž (2002): SPREMINJANJE URBANIH PROSTOROV POTROŠNJE. Magistrsko delo, FDV, Ljubljana.
- Van SLAMBROUCK, Paul (2000): LIFESTYLE DRIVES TODAY'S WORKERS. www.csmonitor.com/durable/2000/09/11/fp1s1-csm.shtml
- VOGELER, Ingolf (2002): CENTRAL PLACES THEORY. <http://www.kesgrave.suffolk.sch.uk/Curric/geog/centralp.html>

- WAITS, Mary (2001): THE DOWNTOWNS OF THE FUTURE. Venues for creativity and interaction in the new economy. Working draft for Alliance for Regional Stewardship. (http://www.regionalstewardship.org/Documents/Downtowns_of_the_Future.pdf)
- WAITS, Mary; HENTON, Doug in NGUYEN, Chi (2001): DOWNTOWNS OF THE FUTURE. Opportunities for regional stewards. Alliance for regional stewardship, Monograph series. Mountain View, California. (<http://www.regionalstewardship.org/Documents/Monograph3.pdf>)
- WAITS, Mary (1999): NEW ECONOMY CHARACTERISTICS. V Cayer, J. in Welch, N. (eds.) The new economy: A guide for Arizona. Morrison Institute for Public Policy. (<http://www.asu.edu/copp/morrison/public/Apc99.pdf>)
- WEAVER, Gary (1997): AMERICAN CULTURAL VALUES. Kokusai Bunka Kenshu (Intercultural Training). Vol. 14.
- WEBER, Max (1994): SOCIOLOGICAL WRITINGS. Edited by Heydebrand, Wolf. The German Library, Continuum, New York.
- WEBER, Max (1988): PROTESTANTSKA ETIKA IN DUH KAPITALIZMA. Studia Humanitatis, ŠKUC, FF, Ljubljana.
- ZEMAN, Scott (2002): CHRONOLGY OF THE AMERICAN WEST. From 23,000 B.C.E. through the twentieth century. ABC CLIO, Santa Barbara.